

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

ÅRBOG 2000

ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

2000

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

BIND 87

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

2000

Bestyrelsen:

- Lektor Jørgen From Andersen, (kasserer)
Suserupvej 55, Broby, 4180 Sorø. Tlf. 57 64 83 62.
- Sparekassedirektør Preben V. Andersen, (formand)
Dalsgaardsvej 72, 4250 Fuglebjerg. Tlf. 55 45 37 73.
- Arkitekt Preben Bækhave,
Parcelvej 27, 4690 Haslev. Tlf. 56 31 21 99
- Gårdejer Helge Christiansen,
Glenhøjgård, Bildsøvej 29, Bildsø, 4200 Slagelse. Tlf. 58 54 75 11.
- Produktionsmester Helge Jensen,
Fægangen 12, 2.th., 4180 Sorø. Tlf. 57 83 22 54.
- Lærer Ole G. Nielsen,
Mølletoftegård, Skælskør Landevej 83, Lundforlund, 4200 Slagelse.
Tlf. 58 58 40 16, fax 58 58 41 06.
- Graver Finn Pedersen,
Kærrehjergvej 27, 4242 Boeslunde. Tlf. 58 14 51 15.
- Teknisk assistent Kurt Rehder,
Knivkærvej 72, 4220 Korsør. Tlf. 58 38 00 31.
- Museumsinspektør Helge Torm, (næstformand)
Fru Ingesvej 8, 4180 Sorø. Tlf. 57 83 25 47.

Foreningens adresse:

Broby gamle Skole, Suserupvej 55, Broby, 4180 Sorø. Tlf. 57 64 83 62.

Årbogens redaktion:

Redaktionsudvalget udgøres af: Helge Christiansen, Kurt Rehder og Helge Torm.
Ansvarshavende: Helge Christiansen

Bidrag til næste årbog må være redaktøren i hænde senest 31. marts 2001. Hvis intet andet er aftalt, afleveres manuskripter maskinskrevet og uden nævneværdige rettelser. Manuskripter kan også afleveres på diskette. I tilfælde af stofrigelighed kan redaktionen prioritere rækkefølgen og udskyde manuskripter til det efterfølgende år.

Forsidefoto: Sædegården Holsteinborg, 1990. Med den beskyttede placering 21 m over og lige ud til Holsteinborg Indernør med Smålandshavet i baggrunden. (Fra nordvest. Foto af UHH 1985).

Indhold

Holsteinborg Gods ejet af slægten Holstein i 300 år	7
<i>Af Ulrich Holstein-Holsteinborg</i>	
Møntprægning i Ringsted og Slagelse	40
<i>Af Jens Christian Moesgaard</i>	
Brødrene Qvistgaards gave til St. St. Blicher	50
<i>Af Erik Nielsen</i>	
To soldaterkammerater	54
<i>Af H.F. Jensen</i>	
Stenalderens jægere og fiskere i Vestsjælland	66
<i>Af Per Lotz</i>	
Barndomserindringer	82
<i>Af Ingeborg Christiansen</i>	
Husmand i Allindemagle	85
<i>Af Ib Nielsen</i>	
Herredsvåben	94
<i>Af Erling Petersen</i>	
Nye bøger - udgivet i 1999	96
<i>Af Ole G. Nielsen</i>	
Årsberetning	103
<i>Af Præben V. Andersen</i>	
Love for Historisk Samfund for Sorø Amt	106
Regnskab 1/10 1998 - 30/9 1999	107
<i>Af Jørgen From Andersen</i>	
Nye medlemmer	108

Holsteinborg Gods ejet af slægten Holstein i 300 år Baroni - Grevskab - Gods 1700-2000

*Historiske data om ejendomme, produktion, privilegier og offentlige funktioner
Af Ulrich Holstein-Holsteinborg*

Forord

Grunden for slægten Holsteins besiddelse af Holsteinborg Gods idag blev lagt med erhvervelsen af Fuirendal år 1700.

Ejendommene, der bliver gennemgået efterfølgende, fordeler sig over perioden 1700 til i dag. Det er vigtigt hele tiden at tænke på, at de ikke nødvendigvis optræder samtidigt i denne periode. Nogle kan være faldet fra før end andre optræder - endog samme sted.

Kun i de enkelte afsnits sammentællinger ses alle ejendomme samlet - uanset tidsmæssig fordeling.

Alle ejendomme m.m. er ordnet efter, hvornår de er kommet til, hvori- mod det ikke kan uddrages, hvornår de samme eventuelt igen forlader Grevskabet (Godset).

Derfor vil endelige sammentællinger af antal ejendomme, areal i alt m.m. således vise godsmassens samlede tal, samlede udstrækning - omend denne ikke nødvendigvis eksisterede samtidigt.

Praktisk vejledning

Kilder

Det sammenlagte antal ejendomme m.m. er fundne ved analyser i Det Holsteinborgske Gods- og Lokalhistoriske Arkivs lensprotokoller, jordebøger og matrikelbøger.

Generel historisk indledning i mange afsnit bygger bl.a. på stykker fra bøgerne:

Louis Bobè & Fr. Jürgensen West: Danske len (Grevskabet Holsteinborg, 1936.)

O. H. Christensen: Storlandbrug under omformning. Uddrag af danske godsforvalterbreve 1784-1792. København 1982.

Vibeke Jørgensen: Landbrugeres fæsteforhold på Grevskabet Holsteinborg i perioden 1708-1770.

Vallø. Et kvindehus gennem 250 år. 1988.

Sædegården Fuirendal 1850. Hvor slægten Holstein år 1700 startede dét, der idag er Holsteinborg Gods. (Fra øst. Litografi af F. Richardt).

Birgit Løgstrup: Godsejeren som offentlig administrator i det 18. århundrede.

Forkortelser

FDL = Fuirendal.

HBG = Holsteinborg.

SND = Snedinge.

GSK = Grevskabet Holsteinborg.

Nye = Ejendomme: a) før 1921, hvis ikke under Grevskabet eller
b) tilkommet efter 1921.

DL = Danske Lov 1688.

Principper for brug af data om ejendomme.

Ejendomme m.m. - der ikke er i parentes - tilhørte Grevskabet.

Er disse nævnt efter 1921, er de fortsat ikke i parentes.

Ejendomme nævnte i parentes lå udenfor Grevskabet og dets privilegier, og disse tilhørte derfor besidderen privat. Disse tal er aldrig medtalt i førstnævnte.

Ejendomme tilkommet efter 1921 vil blive nævnt i parentes.

Nogle ejerlav kunne således både rumme ejendomme tilhørende GSK og samtidig ejendomme ikke lagt under GSK, men ejet af besidderen privat.

Arealer

Alle arealangivelser opgives i tønder land (tdr. l.)

1 tdr. l. = 5500 m².

1 ha. = 10.000 m².

1 tønde = 8 skæpper.

1 skæppe = 4 fjerdingkar.

1 fjerdingkar = 3 album.

Besiddere/ejere af sædegården Holsteinborg

Embeder/slægter	Periode	År
1a. Roskilde Biskop	? - 1231-1360- 1522	
1b. Kronen	1522-1562	331
2 Slægten Trolle (4 generationer)	1562-1707	145
3 Slægten Holstein (9 generationer)	1700/1707	293

(Lens-)Greverne Holstein til Grevskabet Holsteinborg/Holsteinborg Gods

		Periode	År
1. Ulrich Adolph	(1664-1737)	1700/07-1737	37
2. Friedrich Conrad	(1704-1749)	1737-1749	12
3. Christoph Conrad (søn af 2)	(1739-1759)	1749-1759	10
4. Cay Joa. Detl. (søn af 2)	(1742-1760)	1759-1760	1
5. Hinrich (søn af 2)	(1748-1796)	1760-1796	36
6. Frederik Adolph	(1784-1836)	1796-1836	41
7. Ludvig H.C.H.	(1816-1892)	1836-1892	56
8. F. Christian C.C.	(1856-1924)	1892-1924	32
9. Bent (søn af 8)	(1881-1945)	1924-1945	21
10. Erik J. F. A. (søn af 8)	(1896-1970)	1945-1965	20
11. Ib	(1923-1982)	1965-1977	12
12. Ulrich	(1949)	1977-	23

Indledning

Godssystemet

Dansk landbrug var gennem 300 år præget af den struktur for stordrift, der kaldes godssystemet. Økonomien i dette blev skabt ved, at hovedgårdene var centre for produktionen. For at optimere denne blev kræfterne brugt på at oprette nye eller udvide de bestående hovedgårde, samt på at arrondere godset generelt ved at samle bøndergodset herom.

Til hovedgårde hørte normalt automatisk "upriviligerede herligheder", men her ud over erhvervedes tit "priviligerede herligheder" (birkeret, jus patronatus, kirketiender etc.)

I nogle århundreder blev godsejeren nødt til at varetage offentlige, admi-

*Storkansler Ulrich Adolph
lensgreve Holstein
(1664 -1737).
Ridder af Elefanten 1721.
Baron til Baroniet Fuiren-
dal 1700, der opgik i Grev-
skabet Holsteinborg i 1708.
(Maleri på Water-Nevers-
torff, Holsten).*

nistrative opgaver, indtil disse efterhånden blev inddraget under offentlig administration.

Grevskabet Holsteinborg 1708-1921

I Sydvestsjælland ligger Holsteinborg Gods. I dag er det et mindre, primært producerende firma. Førhen var her centret for et vidtspændende net af offentlige funktioner og producerende aktiviteter.

Holsteinborgs historie har rødder tilbage til 1100-tallet. Fra da og til i dag har der kun været et embede og to ejerslægter: nemlig biskoppen/kronen samt slægterne Trolle og Holstein.

Slægten Holstein's grevelige linje til Holsteinborg har fra år 1708 (1700) haft 12 besiddere af Grevskabet (Godset).

Situationen

Omkring 1910 var Grevskabet Holsteinborg stærkt reduceret efter store godsafståelser (350 gårde, mange huse m.m. i årene 1850-1914), og bestod da af 3 hovedgårde, skovene, ca. 30 forpagtergårde, ca. 150 huse, 14 kirker

samt ålegårdsret langs ca. 12 km yderkyst og ikke mindst en fideikommiskapital.

Det hele fungerede som en velsmurt enhed, hvor "beboere i dette lille samfund følte en virkelig samhørighed".

Lensafløsningen 1921

Loven af 4.10.1919 om len og stamhuses overgang til fri ejendom medførte en uhyre dræning af lenene for jord og egenkapital.

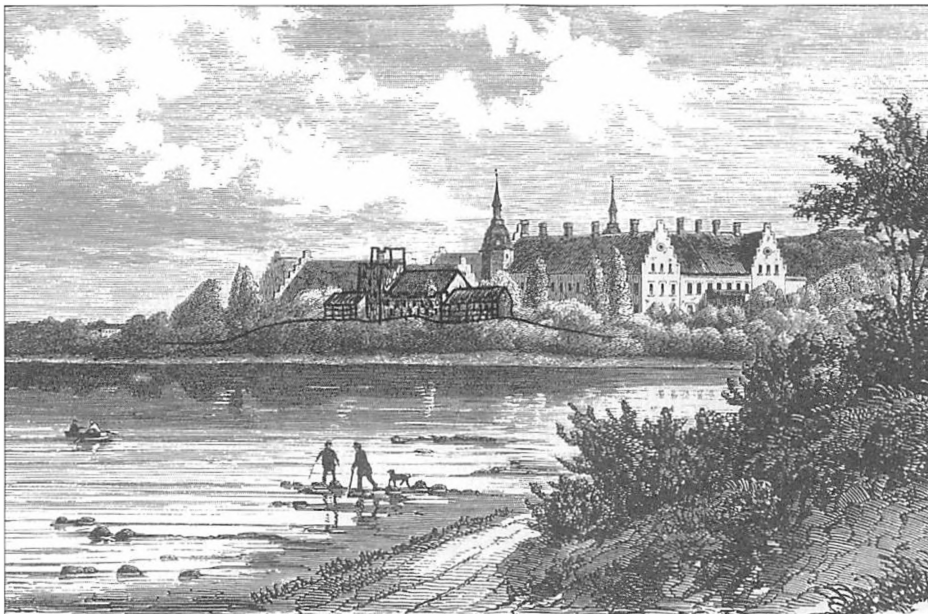
For Holsteinborg blev den ligeledes dyr, idet flere millioner kroner skulle betales, samt 600 tdr. land på sædegården Fuirendal og tilkøbte ca. 210 tdr. land fra Sorø St. Ladegård, skulle afstås til udstykning.

Med det nu stærkt amputerede kapitalapparat var vidtrækkende omstruktureringer tvungende nødvendige, og har været det lige siden i de efterfølgende 80 år.

Bygninger

Vidt omkring ses her bygninger fra de sidste mindst fem århundreder, som er opført efter et nøje fulgt mønster, der indikerer, hvilken ejer-generation, der var byggherre.

De forskellige bygningers funktion skiller sig ligeledes tydeligt ud ved udformningen.

Holsteinborg, 1873. Slægten Trolles prægtige renaissance-anlæg bygget over flere generationer fra 1598-1651. Ældre bygninger indtegnet. (Fra sydøst. Stik i Trap DK).

Geografiske forhold

Udstrækning

Største afstand mellem to kyster over Grevskabets areal var 32,5 km (Frølund i NV til Menstrup i Ø).

Største afstand i nord-syd var 23,5 km (i dag 7,5) Glænø i S til Liselund i N, og vest-øst: 25 km (i dag 6,7) fra Noret i V til Menstrup i Ø.

Kystlinie

Den samlede kystlinie var på 111,7 km (i dag 13,4 km), nemlig 44 (41,7) i gamle Sorø Amt til Smålandshavet og Store Bælt samt 26 km i Holsten.

Til åbent hav var i alt 43,5 km, nemlig 14 (17 (i dag: 1,0) og 13 i Holsten)

Til brakvandsarealer (nor m.m.) var i alt 63 km, 30 (20 udenfor (i dag 12,4) og 13 i Holsten).

Vandløb

Gennem Grevskabets område løb et antal åer og større vandløb på i alt 9 (2 samt 4 i Holsten).

Totalt 15 stk. Nemlig: åer 4 (1 udenfor GSK og 2 i Holsten). Bække eller render: 5 (1 og 2 i Holsten)

Måles deres forløb udelukkende gennem Grevskabet, havde de en samlet længde på 59,7 (13,5 og 9,8 i Holsten). Totalt 82 km.

Åer: 34 (9,5 og 2,8 i Holsten). I alt 46 km.

Bække eller render: 25,7 (4 og 7 i Holsten). I alt 36.

Der hørte (hører) i alt 25 (5) stk. øer og holme til. 2 store og 3 mindre øer. Herudover 16 (2) småøer og holme.

Privilegier og herligheder

Hovedgårdes privilegier

Mod middelalderens slut var en adelig hovedgård altid en landbrugsbedrift, selvom der ikke blev stillet bestemte krav til omfanget af godstilliggendet.

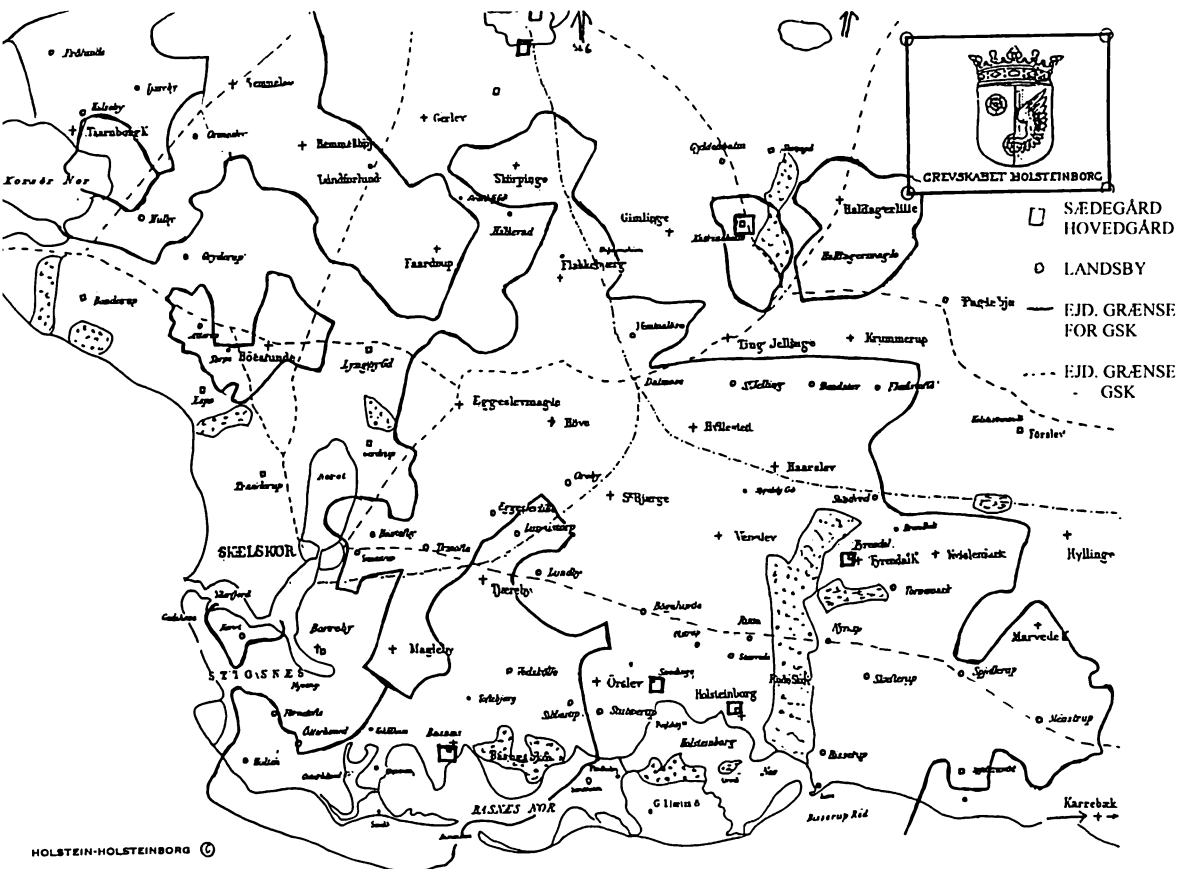
På dette tidspunkt var en ejendom ikke hovedgård i kraft af sin størrelse, af dens bygningers udseende, af dens gods eller herligheder. Den var det udelukkende grundet særlige rettigheder knyttet til ejeren:

- Frihed for at yde kirketiende af egen jord (DL 5-3-26).

- Skattefrihed af "egen jord" (hovedgårdstakst).

- Retten til frit overalt at købe og sælge så mange øksne, som de selv kunne stalde på eget foder, eller hos de bønder, der var pligtige til at holde fodernød. (Recesserne 1530 § 9, 1547 § 20, 1558 § 32 og forordningerne 1.10.1604, 27.12.1681 og 17.08.1711).

- Afsætningen af korn og andre varer blev en fordel for hovedgårdene, da:

Grevskalet Holsteinborg, 1708-1921. Der hørte ejendomme i 84 landsbyer samt 11 sæde- eller hovedgårde til Grevskalet. (Kort redigeret af UHH).

“enhver riddersmand måtte sælge det til hvem, han ville”. (Recesserne 1547 § 22 og 1558 § 34). Senere ændret til: “Enhver som jordegods ejer”. (DL 3-13-15).

Forordningen om len og stamhuse sikrede, at gårde og godser af denne art udelt kunne gå i arv til een arving, og at besiddelserne ikke uden særlig tilladelse kunne formindskes (Forordn. 25.05.1671). Selv for sædegårde blev der regelgivet herom.

Privilegierne, der skulle sikre at hovedgårdenes tilliggender blev holdt samlet på een hånd, var vigtige.

Sædegårdsejerne havde ret til at give een af sine sønner - og hvis han ikke havde sådanne, een datter - dobbelt arvelod mod, at denne skulle nydes i sædegården med tilliggende bøndergods (DL 5-4-6).

Sæde- og hovedgårdsrettigheder (“herligheder”)

En række privilegier var rettigheder af middelalderlig oprindelse, der endeligt blev fastslået i Christian III's håndfæstning af 1536 § 7. De hér nævnte herligheder fulgte derefter alle adelige godsejere. Dog kunne birkeret og jus patronatus kun opnås ved særlig bevilling.

Da alle efter 1682 fik ret til at erhverve adeligt jordegods, skelnede man mellem de privilegerede og uprivilegerede herligheder.

Privilegerede herligheder:

(Adelens personlige).

- (Kaldsret: Præster og degne).
- (Kaldsret: Skolelærere).
- Birkeret (Egen jurisdiktion).
- Hals- og håndsret.
- Ret til sigt og sagefald.
- Jagtret - også på gods i fællig.

Uprivilegerede herligheder:

(Hovedgårdens).

- Skifteret.
- Fiskeret.
- Forstrandsret.
- Skovret.
- Bjergværksret.
- Jagtret på enemærker.

Adelens privilegier af 24.6.1661 omfattede herudover: at grever og friherrer blev indrømmet særlig rang, titel og våben.

Grever kunne ikke dømmes ved nogen underret, men kun ved højesteret. Herrestandsperson kunne ikke belægges med personlig arrest af kreditorer.

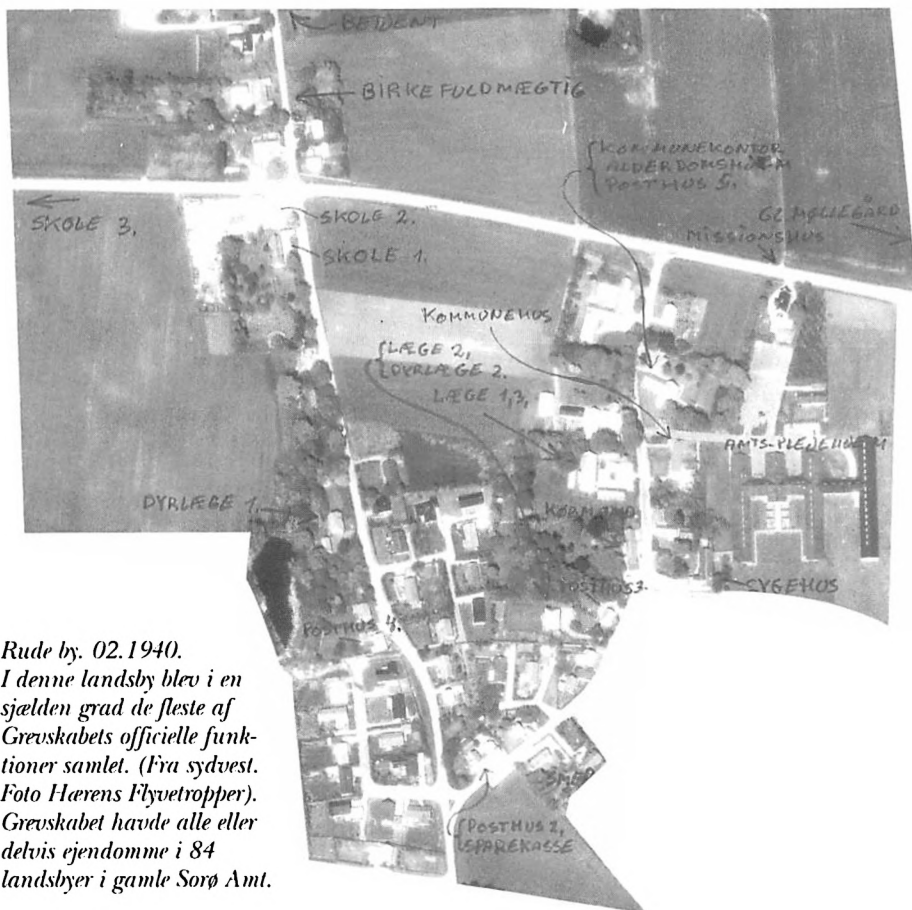
Grevernes og friherrernes privilegier af 25.5.1671 omfattede herudover:

- Majoratsretten, hvorefter grevskabet helt og ubeskåret skulle forblive hos opretterens livsarvinger og ægte descendenter.
- Lensbesidderen på et grevskab skulle nyde al skattefrihed for hartkorn 300 tønder bøndergods, og lensbesidderens residensgård og hovedgård skulle nyde skattefrihed.
- Lensbesidderens eventuelle gård eller residens i København var fritaget for grundskat, indkvartering og kontribution.
- Grevskabet måtte ikke henlægges med arrest eller pantsætning. Det kunne ikke udlægges eller afhændes for gæld.

Baroniet, Grevskabet og greverne til Holsteinborg

Processen frem mod dannelsen af Grevskabet Holsteinborg ses mest tydeligt af de kongeligt udstedte privilegier, der dannede fundamentet herfor:

- Ulrich Adolph von Holstein blev forlenet med Baroniet Fuiirendal (oprettet 13.03.1677) den 4.9.1700.
- U. A. von Holstein, hustru og ægte descendenter blev ophøjet til den friherrelige stand ved patent af 4.9.1700.
- Baron U. A. von Holstein blev ophøjet til greve af Grevskabet Holsteinborg den 1.1.1708.
- Ved lensbrevet den 1.1.1708 blev Grevskabet Holsteinborg oprettet med sædegårde, jordegods, herligheder og med ager, eng, skov og forstrand samt bestemmelse om grevskabets våben til U. A. Holstein og "sine ægte descendenter af mandlig linje".

Rude by. 02.1940.

I denne landsby blev i en sjælden grad de fleste af Grevskabets officielle funktioner samlet. (Fra sydvest. Foto Hærens Flyvetropper). Grevskabet havde alle eller delvis ejendomme i 84 landsbyer i gamle Sorø Amt.

- Descendenterne af storkansler U. A. Holstein greve til Grevskabet Holsteinborg og Christine Sophie comtesse von Reventlow fik rang, sæde og gang som andre lensgrever. Patent af 6.5.1729).
- Alle U. A. Holstein's ægte descendenter på sværdsiden er grever. (Bevilning af 9.2.1753).

Ejendommenes antal og fordeling

Herreder

Grevskabet Holsteinborg (Godset) havde ejendomme i 4 herreder i gamle Sorø Amt (og i 4 herreder udenfor amtet, samt i 5 herreder i Holsten).

Sogne

Ejendommene var (er) beliggende i 22 sogne i gamle Sorø Amt (12 i de samme og 4 i andre (nye) sogne i Sorø Amt, herudover også i 4 sogne andetsteds i landet samt i 5 i Holsten). I alt havde Grevskabet (Godset) ejendomme i 35 forskellige sogne.

Ejerlav

Grevskabet (Godset) har helt eller delvist ejet ejendomme i 117 ejerlav, hvoraf 95 er forskellige.

Følgende i alt 58 (41, heraf 19 nye i gamle Sorø Amt, 4 udenfor, samt 14 i Holsten).

Ejerlav, der helt eller delvist har indeholdt ejendomme under Grevskabet:

- 16 (9 samt 0 i Holsten) kirkebyer.
- 32 (21 samt 6 i Holsten) almindelige landsbyer.
- 3 (1 samt 1 i Holsten) kirker beliggende uden by.
- 2 (1) ejerlav som husrække - spredt bebyggelse eller enkeltgårde samt nedlagte bebyggelser.
- 0 (3 samt 1 i Holsten) diverse typer.
- 1 (3) øer.

Sædegårde udgjorde altid eget ejerlav. Der var således:

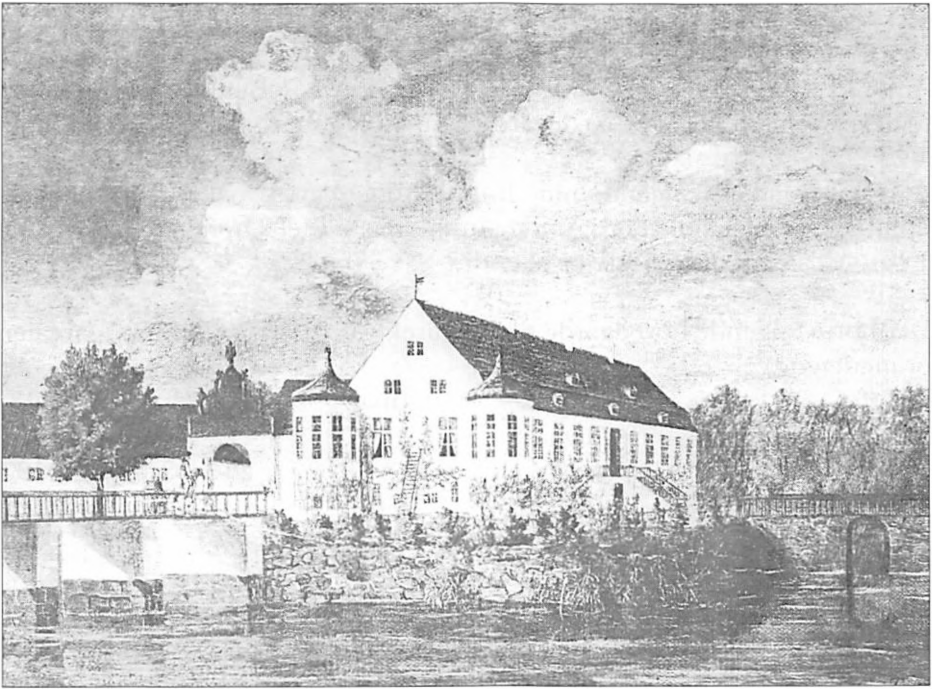
- 3 (4 sædegårde samt 2 godser i gamle Sorø Amt, 1 i Jylland. (samt 2 sædegårde og 2 godser i Holsten).
- 1 (3) palæer og lystejeendomme i København.
- samt (2) huse i Kiel.

Umatrikulerede arealer (ej medtalt i ejerlavene)

Land:

- 1 (0) øer.

Sædegården Basnæs, 1838. Resterne af Axel Arenfeldts stolte bygning fra 1600-tallet kom til at se således ud efter branden i 1770-erne. I 1847 blev den nedrevet og erstattet af den nuværende bygning i nynormannisk stil. Basnæs er en af de 11 herregårde eller, som hér, godser, der har hørt til Grevs-kabet eller dets besidder privat. (Fra sydvest. Kopi af oliemaleri).

- 1 (0) dæmning.

- Her til en, fortsat, ret til fremtidigt tillæg af land på et givet vandområde.

Vandområder tilhørende Grevs-kabet (Godset) var (er) normalt umatrikulerede:

- 2 (5) vandarealer. (Se herom under "Grevskabets produktion II").

Grevskabets (Godsets) produktion I

(Ejendomme, der selvstændigt kan registreres).

Et gods bestod normalt af en hovedgård (bygninger og hovedgårdsjord) og det tilhørende bøndergods. Hovedgårdsjorden blev drevet ved hjælp af hoveri (arbejde) fra nærmere boende fæstebønder og husmænd.

For hovedgårdenes økonomi og drift havde størrelsen af tilliggendet på mange måder stor betydning helt ind i 1800-tallet.

Til Grevs-kabet (Godset) hørte der i alt 874 ejendomme. De fordelte sig med 486 (80, og 200 nye, samt 3 andetsteds og 185 i Holsten).

Hovedgårde m.m.

Der hørte 3 (4 hovedgårde og 2 godser, alle nye) hovedgårde til i gamle Sorø Amt (1 i Jylland, samt 2 hovedgårde og 2 godser i Holsten). Ydermere hørte der 2, som en del af en sædegård (samt 2 i Holsten) større avlsgårde til. I alt 3 (13).

Af palæer eller lystejernendomme hørte i København 1 palæ (3 andre ejendomme), samt i gamle Sorø Amt 0 (1 ny) samt (i Kiel 2 byejernendomme). I alt 1 (6). Arealet af disse sidste er ukendt.

Der hørte følgende hovedgårde til den direkte drift (alene landbrugsarealer er medtagne):

		Antal	Td. htk	Td.l.
I Grevskabet	priviligeret	3	212-1-0-2	c.1914
	upriviligeret	2	20-5-0-2	197
Udenfor Grevskabet		6+(1)		3770
I Holsten		3		6653

Ydermere blev der drevet følgende avlsgårde (arealer - men ikke antal - er inkluderet ovenfor, da en sådan oftest ikke udgjorde eget ejerlav):

	Antal	Td. htk.	Td. l.
På Grevskabet	2		282
Udenfor Grevskabet	0		
I Holsten	2		361

Skattefrihed

Skattefrihed var et af Grevskabets allervigtigste privilegier, der modsvarede de byrder, som statsadministrationen pålagde det. Den blev givet på hovedgårdenes skov- og landbrugsarealer. Senest reguleret i 1670. (Loven om frie hovedgårdstakster.)

Bøndergodset bestod af det normale skattepligtige - ufri, og af det fri, der havde skattefrihed.

Ejendomme med fri hovedgårdstakst (skattefrihed) var:

	Antal	Td. htk.	Td.l.
Hovedgårde i Grevskabet	3	212-2-0-0	c 1914
Avlsgårde	0		
Hovedgårds skov, Grevskabet		39-0-0-0	c 1400
Bøndergårde	9 (0)		

Tiendefrihed

Tiendefrihed gjaldt de arealer, der hørte til sæde- eller hovedgårde. Dette var som et minimum de arealer, der før 1660 var tiendefri. Senere tilkomne arealer skulle have specielle adkomster derfor.

Hovedgårdsskov

Den rationelle udnyttelse af landets skovarealer tog fart i 1700-tallets slutning. Skovenes dyrkning blev mere systematisk, og begrebet fredsskov blev indført. Denne ændrede anvendelse af skovene betød, at deres grænser blev regulerede og markerede med diger.

Herved blev oldensvin samt græssende køer og heste i skovene afskaffet.

Der hørte (hører) i alt 3 (1, samt 1 ny, og 2 i Holsten) skove (distrikter) med fri hovedgårdstakst til.

Ydermere hørte der 1 (1 ny) normal skov til.

Hovedgårdsskovaes areal (ikke medtalt ovenfor):

	Antal	Td. htk.	Td.l.
På Grevskabet med hovedgårdstakst		36-1-2-0	c.1100
På Grevskabet uden hovedgårdstakst			300
Udenfor Grevskabet uden hovedgårdstakst	4		789
I Holsten uden hovedgårdstakst	2		706

(I dag udgør Holsteinborg Gods' samlede skovgrænse 21,5 km, hvoraf 10,5 km grænser op til fremmed ejendom).

Bønderskov

Bønderskov udgjorde følgende (er medtalt nedenfor):

	Antal	Td. htk	Td. l.
På Grevskabet	flere	10-6-0-0	116

Bøndergods

Da grevskabet blev oprettet 1.1.1708 havde det et samlet bøndergods på 305-7-1-0 td. htk. Der var nok heraf til, at alle tre hovedgårde kunne nyde skattefrihed.

I løbet af 1700-tallet blev yderligere bøndergods tillagt således, at Grevskabet i 1770 besad 1764-4-2-2 td. htk. bøndergods.

Bondegårde tilhørende et gods kaldtes normalt fæstegårde - forpagtergårde. Ejendomsretten til jord og bygninger var godsejerens, men fæsteren fik overdraget brugsretten på visse nærmere vilkår. Fæsteren ejede selv besætning, heste og redskaber. Fæsterens ejendom var derfor en nødvendighed for driften af både fæstegården og hovedgården.

Som leje (afgift) herfor skulle fæsteren betale eller yde ejeren (kombinationen heraf varierende dog meget med stedet og tiden):

- Landgilde i penge.
- Landgilde i naturalier.
- Yde arbejde på hovedgårdsmarkerne (= hoveri).
- Vedligeholdelsesarbejder (= hoveri).
- Kørsel for godset (= hoveri).

Til gengæld måtte hovedgården i trange tider yde dem hjælp til:

- Bygninger.
- Foder.
- Såsæd.
- Kvæg.

Selvom de kongelige skatter påhvilede fæsteren, stod godsejeren inde for beløbet.

Hoveriet på Grevskabet blev helt afløst i årene 1794-1812, og blev i stor udstrækning erstattet med en afløsningssum.

Hoveri i 1792:

Af 171 gårde (+ 163 huse) på HBG og SND præsterede de 90 gårde hoveri. Af 89 gårde (+ 49 huse) på FDL præsterede de 70 gårde hoveri.

Udskiftningen af bøndergodset fandt sted i to perioder: væsentlige landsbyer nær HBG + SND i 1792-94 og andre byer 1797-99.

Frasalg af bøndergods

Overgangen til arvefæste begyndte langsomt efter 1850, da Grevskabet begyndte at sælge bøndergodset. For at øge dette udsendtes i 1861 en forordning, der muliggjorde det for godserne at inddrage en vis mængde bøndergods under hovedgårdens drift for hver 9 fæstegårde, der overgik til arvefæste.

Høve (Vind-) Møllegård, 02.1875. Gården var samtidig en almindelig bondegård, og lå lige øst for Høve Kirke. Bemærk detailler som hesteomgang, byggeskikken etc. (Set fra vest. Tegnet af sognefoged Anker Jensen, Bøsterlangegård, Høve).

De allerfleste af de til Grevskabet hørende bøndergårde lå i tilknytning til landsbyerne.

Rude (Vind-) Mølle, 1910. Beliggende på et af egnens højeste punkter - og en af Sjællands største. Driften deraf ophørte ca. 1910. Den blev nedrevet 1917. (Fra vest. Oliemaleri ca. 1910). Grevskabet besad 5 vind-, og 2 vandmøller.

Salget kom nu hurtigt i gang, og år ca. 1900 var hovedparten af bøndergodset afhændet, og i årene 1850-1914 frasolgtes ca. 350 gårde, huse m.m.

Forpagtergårde i nutidig betydning blev de gårde, der ikke ændrede status til arvefæstegårde. De blev derfor inddraget og bortforpagtet på åremål, ligesom også hovedgårdene kunne blive det.

Til Grevskabet (Godset) hørte der i alt 293 (31 og 102 nye, samt i Holsten 18) normalt beskattede bondegårde. Hertil kom ialt 9 (0) bondegårde med fri hovedgårdstakst (skattefrihed). Enlige jorder hørte til i et antal af 22 (5 samt nye 2 + 5).

Bøndergodset androg:

Type	Antal	Td. htk.	Td. l.
På Grevskabet uden hovedgårdstakst			19.531
På Grevskabet med hovedgårdstakst	9		
(1820) Bøndergods		1804-6-3-0	ca. 21.648
(1820) Bønderskov		10-6-0-0	
Udenfor Grevskabet	2		10.752
I Holsten	3	615-2-1-2	3.593
100 % af alle gårde havde HBG og SND i 9 sogne og FDL i 7 sogne.			

Huse

I Udskiftningsforordningen af 1781 blev det henstillet, at husmændene fik lagt jord til deres huse. Husmændenes græsningsret i landsbyernes fællesarealer blev nemlig taget fra dem, når en landsbys jord blev delt og udskiftet mellem byens gårde.

Der hørte til af normale, jordløse huse: 138 (33, og 80 nye samt 98 i Holsten). I alt 349.

Af disse var 0 (6 og 3 nye) lagt øde.

(I 1792 hørte til HBG og SND 163 huse og til FDL 49 Huse).

Huse med tilliggende jordstykke (eller boelsteder) androg ialt 0 (5 og 2 nye samt 56 i Holsten).

Grunde og jordstykker

Frie grunde androg i alt 4 (2 og 0 nye).

På ubeboede øer - i alt 4 (1) - blev græsning, høslet eller skovning udlejet til landmænd. Af disse øer havde 1 (1) eget ejenlav, og 3 (0) ikke - 2 af disse sidste havde eget matrikelnummer.

Bisserup Savværk, 1988. Savværket blev etableret ca. 1936, og nedlagt 1995. Det beskæftigede ca. 14 arbejdere og 1 driftsleder. (HELI-Foto af UHH). Netop Bisserup havde et lokalt industrieventyr i årene 1780-1805 med ca. 10 forskellige produktioner.

Bisserup Skovfogedsted, 09.1975. Det sydligste (på "fastlandet") af de endnu i 1910 i brug værende skovfogedsteder. - Nord- og østlængen er fra ca. 1780, mens stuehuset er fra ca. 1840.

Grevskabets (Godsets) produktion II

(Hvor ejendomme ikke selvstændigt er registreret, og derfor ikke er medtalt under "I.")

Krohold

Der har i hvert fald hørt 1 (1 i Holsten) kro til.

Møller

Til Grevskabet hørte der af vindmøller 5 (1 ny, samt 2 i Holsten) og af vandmøller 2 (1 ny, samt 1 i Holsten), hvoraf arealet (htk.) kun var selvstændigt opgjort på to møller, nemlig FDL vindmølle: 0-5-0-2 (6,5 td.l.) og Lundforlund vandmølle: 0-1-0-0 (ca 1,5 td. l.)

Industrier

Til Grevskabet hørte (hører) 13 typer med i alt 24 stk. industri- eller virksomheder. Det drejede sig om - med landbrugs- eller skovmæssig tilknytning: 3 (1 samt 2 i Holsten) hollænderier (mejerier). 3 (1 samt 2 i Holsten) stutterier. 1 savværk.

Og af industriel karakter:

1 (1 i Holsten) teglværk.

Skovløber Jacob "Skovmand" Jacobsen, 1949. Denne og hans kone Ane var meget betroede personer gennem mange årtier. Deres hus ligger der stadig - det første (vestligste) på Holsteinborgvej i Bisserrup. (Larsens foto).

- 1 sæbesyderi.
- 1 oliemølle.
- 1 hørfabrik.
- 1 pottemageri.
- 1 fajance- og kakkelfabrik.
- 1 klædesfabrik og spinderi.
- 2 væverier.
- 1 garveri.
- 0 (1 i Holsten) brændevinsbrænderi.
- 1 tørve-mølle

Råstofudvinding

Naturlige råvarer udnyttedes fra 4 typer udgravninger på i alt 37 steder:

	Internt på GSK/Godset	Eksternt bønder/offentlighed
Grave for:		
Grus	15	3
Tørv	8	7
Potteler	1	
Tegller	2	1

Jagt

Jagtretten blev udnyttet og håndhævet af Grevskabet (Godset) på alle de ovenfor nævnte områder. Dette både med kontraktlig arealudleje, og med aktivt jagtvæsen.

Dette sker også stadig på de følgende nævnte brakvandsområder.

Vandområder

Vandområder tilhørende Grevs-kabet (Godset) udgjorde 2 (2) umatrikulerede saltvandsområder eller brak med et areal på 648 ha (960 + 100 ha og 1 i Holsten) samt 0 (1 samt i Holsten 2 større og 2 mindre) ferskvandsområder med et areal på 0 (59 ha samt i Holsten 457 ha).

I dag hører alene 0 (1 på 377 ha) til godset.

Udtørrede vandområder

I hundredåret fra ca. 1850 blev der udtørret mange større ferskvandsområder. 3 ( ) både almen og godsrettighed til græsning, 3 ( ) alene almen græsrettighed og 1 (1) alene godsrettighed til græsning.

Fiskeri

I gamle Sorø Amt hørte der saltvandsfiskeri med rettigheder til:

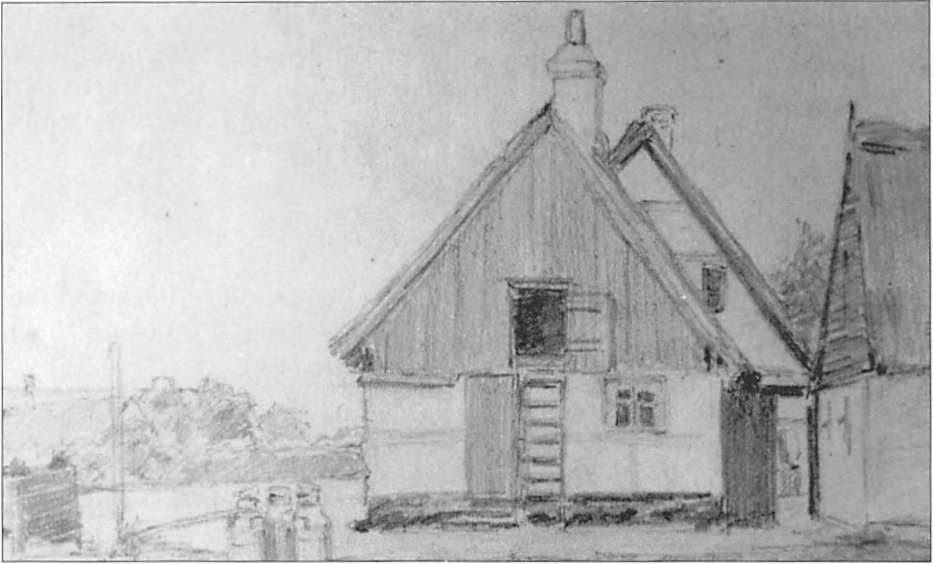
20 (17 5/8 samt i Holsten...?) ålestader. I alt 37 5/8 stade. (1 stade synes i gns. = 12 ruser).

Til fiskeri i fersk- eller brakvand blev retten udlejet (Se vandområder ovenfor): 648 ha (1019 samt 457 i Holsten).

Strandnære arealer i Bisserup var (er) udlejet til (7) både- og oplagspladser på i alt (4040 m²), samt til (7) stejlepladser på i alt (25.400) m².

Bisserup Havn, ca. 1950. En af de mange træbroer, der fører ud fra den faste mole, går mod nord. Her ses en gammel type bundgarnsjolle blive klargjort. (Postkort ca. 1950). Fiskeriet - ikke mindst udlejningen af ålegårdsretten indtil 1962 - langs Grevs-kabets oprindelige ca. 40 km kyst var af et betydeligt omfang.

Lodsens hus, Bisserup Havn. ca. 1930. "Lodsen for Smålandsfarvandet Vest" gennem flere generationer boede hér på havneoddens yderste spids. (Fra syd. Blyantstegning af Palludan Rasmussen, Sorø). Huse hørende til Grevskabet lå mest i landsbyerne.

Havne- og ladepladser

Der hører/hørte 1 (samt 2 i Holsten) havne til, og her udover i gamle Sorø Amt 0 (3, samt 1 i Holsten) ladepladser.

Privilegerede offentlige opgaver

Kirker

Til Grevskabet (Godset) hørte ialt 14 (1 kapel, 4 andre, samt 2 i Holsten) kirker. Grevskabet (Godset) besad ialt 20 forskellige kirker samt 1 kapel.

Kirkerne i Sydvestsjælland fordelte sig over 8 pastorater med 7 (1 samt 1 i Holsten) præstegårde, 10 præstegårdsavlinger og 4 anneksgårde samt diverse mensalgods.

Kirketiende blev betalt af sognets beboere med 1/3 til biskoppen, 1/3 til vedligeholdelse af kirkens bygninger og 1/3 var bestemt til præstens underhold udover, hvad han kunne få ud af sin tjenestejord.

Selve kirkernes indtægtskilde på 1/3 af tienden (kirketienden) medfulgte således, når en kirke blev overtaget af et gods. Samtidig fulgte pligten til at vedligeholde kirkernes bygninger med.

Der hørte til af tiender 1 (2) kongetiender og 14 (3 andre samt 2 i Holsten) kirketiender.

Ofte fik kirkens ejere ligeledes retten til at udnævne præst, "Jus Patronatus" (kaldsret).

Der hørte Jus Patronatus (kaldsret) til 14 (3 samt 2? i Holsten) kirker.

Til kirkegodset hørte bønderjord på 343-7-1-0 td-htk. (23), kirketiende areal på 0 (672-8-0-0) td. htk, (hvilket areal svarer til ca. 3440 td. l) samt i Holsten (? ha).

Religiøse aktiviteter

De "Gudelige forsamlinger" var i 1800-tallets første halvdel et udslag af stærke religiøse rørelser.

Sådan blev også holdt på HBG flere gange - fx. i 1832.

Den HBGske Missionsforening fungerede 1827-1833, og indgik derefter i Det danske Missionsselskab.

På HBG blev også Bibelforeningen for Flakkebjerg Herreder stiftet.

Besidderen tog 1895-1920 initiativ til eller sponserede opførelsen af mange missionshuse.

O. 1885 blev der etableret en søndagsskole på HBG.

Fuirendal Kirke (med hovedgård), 1980. Den sidste rest af Vindinge - ca. 1660 nedlagte - landsby er kirken, der ligger helt omklamret af gården. Grevskabet besad 14 kirker, - og her udover ejede besidderen privat yderligere 6.

Bisserup Præstegård, ca. 1910. Beliggende med skolen bag den yderste bakkekam over havnen er den opført ca. 1870. (Fra øst. Postkort). Til Grevskabets 14 kirker hørte 8 præstegårde.

Rets- og justitsvæsen

Holsteinborg Birk

Formentlig fra tidlig middelalder har HBG haft egen jurisdiktion. Bråde, Trolholm og Holsteinborg Birk. I 1700-tallet blev dette yderligere tillagt Fui-
rendal Birk.

Birket omfattende de ved Grevskabet (Godset) 11 nærmest beliggende sogne.

Denne selvstændige jurisdiktion var således i brug indenfor den gældende retskredsstruktur helt op til 1919.

I perioden 1919-1973 omfattede Holsteinborg Birk sognene Marvede, Kvislemark, Fuirendal, Hårslev, Høve, Ting Jellinge, Flakkebjerg, Hyllested, Ørslev, S. Bjerge, Venslev og Holsteinborg.

De grevelige og friherrelige privilegier fra 1671 tildelte alle i den nye overklasse birkeretten på deres len. I 1809 (Forordn. af 3.6.1809) blev der stillet en række krav til de private birker - specielt vedrørende størrelsen af dommerens embedsindtægter.

De sidste 40 birker blev nedlagt som private i 1849 (Grundloven af 5.6.1849).

Holsteinborg Birk havde egne faciliteter for retsudøvelsen. Langt tilbage lå retslokalerne på Holsteinborg, men blev flyttet til Tinghuset ved Rude i

1800-tallets begyndelse. Fra 1919 til 1972 var det biringsted med retslokale på Tinghuset i Rude, som HBG Gods frit stillede til rådighed, men nu udøvet af "Dommeren for Korsør og Skælskør Købstæder, Vester Flakkebjerg Herred samt HBG Birk".

Birkedommerens (birkefogedens) tjenestebolig lå ikke langt fra Tinghuset og birkets administration. Der hørte en tjenestejord med tilhørende forpagterbolig til. Oprindeligt lå boligen i Hårslev, men var fra 1700-tallet placeret i Rude.

Op i 1800-tallet blev birkedommerbolig samt birkets kontor flyttet til den nuværende Dommergård i Sterrede (syd for Rude), opført af lensgreve F. A. Holstein-Holsteinborg. Nyopført 1910 og igen efter en brand i 1951.

Birkedommerkontoret var da placeret i den stadig eksisterende bindingsværks nordfløj til Dommergården i Sterrede.

Birkeskriverens funktion har eksisteret langt tilbage i tiden. I 1600- og 1700-tallet måtte skriveren selv lægge bolig til.

Fra ca. 1870 boede denne i den da nyopførte ejendom i Rude Husrække (nord for Rude).

Birkeret

I Danmark var godsejeren aldrig dommer - selv ikke i retssager på eget gods.

Tidligt i middelalderen havde en del adelige godsejere haft det privilegium at udnævne en birkedommer (birkefoged) til at afgøre retstvister indenfor godsets område - birket.

*Birkedommer Harald V. Fiedler, ca. 1870.
Han var dommer i Grøskabet Holsteinborgs
Birk - samt øverste justitsmyndighed.
(Visit-foto: Hansen & Veller, KBH.).*

Birkerettens indhold ændredes løbende. Indtil 1690 bestod den i retten til at udnævne birkedommeren, men fra da af skulle valget godkendes af kongen. Dette skærpedes i 1809 til en indstillingsret, således at kongen skulle vælge mellem tre af godsejeren indstillede kandidater.

Grevskabet Holsteinborgs jurisdiktion havde ret til sigt og sagefald, hånd- og halsret, eget formynderivæsen og forligsinstitution.

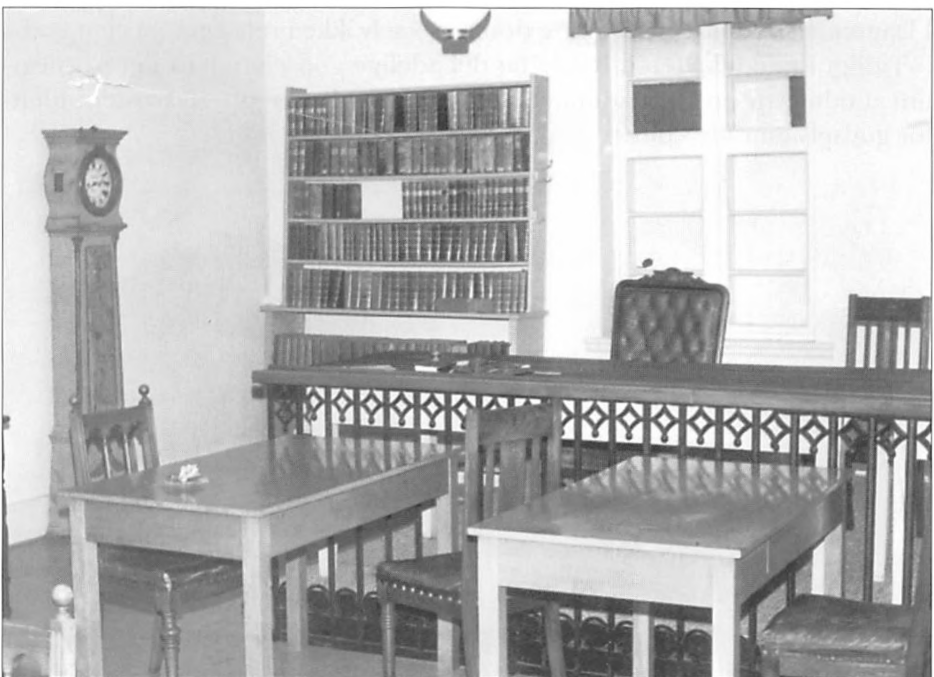
Skiftevæsen

Mens birkeret, sigt og sagefaldsret, hals- og håndsret kun påhvilede særligt privilegerede godsejere, havde alle godsejere skifteret over deres fæstere med husstand (DL 1683 5-2-90).

Skiftebehandlingen bestod i en vurdering af boets aktiver og passiver. Fra 1850 blev storgodsejerens skifteret overført til birkedommeren (herredsfogeden).

Sigt og sagefald

Hvis det centrale embedshierarki skulle opretholde retsligt forsvar - lige til-

Holsteinborg Bitingssted, ca. 1975. En gang månedligt kom: "Dommeren i Korsør og Skælskør Købstæder, og Vester Flakkebjerg, samt Holsteinborg Bitingssted" for at behandle sager hér. Birkefuldmægtig- og skriverborde, domsmandspulte, tilhørerbænke - samt ikke mindst dommerpodiet med lovveoler, bornholmerur og støbejerns gelænder stod intakte til ca. 1975. (Bevaret på HBG). (Foto V. Rasmussen, Fuglebjerg).

Høve Skole, ca. 1900. Af Grevskabets 24 skoler var de 12 bygget af F. A. Holstein i årene 1803-1824 efter samme trefløjede standard. (Postkort).

senere kombineret med kontor. Fra 1921 blev begge dele indrettet i Rude Tinghus (det hidtidige arresthus), hvor de forblev til embedets nedlæggelse i 1973.

Birkets betjent havde i sognefogederne i hvert af dets 11 sogne en lokalt udøvende repræsentant. De blev afskaffet i 1970/1973.

Allerede i 1600-tallet udførte sognefogederne en række politimæssige funktioner. Fra 1791 blev de tildelt politimyndighed på sogneniveau.

Birkets arrest har formentlig indtil nyere tid været placeret i kældrene (?) på Bråde/Trolholm/Holsteinborg, indtil arrestbygningen blev indrettet ca. 1820 i Rude. Genopført efter brand ca. 1900.

Arrestforvarerens bolig lå i umiddelbar nærhed. Til sidst ved embedets nedlæggelse i 1921, umiddelbart syd for arrestbygningen.

Undervisning

Generelt

Siden middelalderen skulle hvert sogns degn både varetage nogle funktioner ved gudstjenesten og undervise børn om søndagen.

Besidderen af Grevskabet havde - både som kirkernes patron og største ejer af gods - patronatsretten (retten til ansættelse og afskedigelse) til skolerne i de pågældende sogne.

Fra 1740 var denne indsats ikke mere frivillig for godsejeren, (Skoleforordning af 29.04.1740), da denne nu skulle sikre skolernes fordeling og dække udgifterne dertil. I 1814 kom en almindelig forordning om almueskolen.

På Grevskabet blev således i årene ca. 1710-1830 bygget og indrettet ialt 33

(4 samt i 2 Holsten) skoler i 15 (2 samt 2 i Holsten) forskellige ejerlav (byer), fordelt på 12 forskellige skoledistrikter.

Ca. 1710-15 etablerede U. A. lensgreve Holstein-Holsteinborg ialt 10 skoler på Grevskabet. Samme model fulgte svogeren, kong Frederik IV, da denne oprettede sine rytterskoler i 1721.

F. C. lensgreve Holstein-Holsteinborg opførte o. 1740 i alt 16 skoler.

F. A. lensgreve Holstein-Holsteinborg opførte 1808-1830 selv 12 almindelige skoler og ca. 12 håndgerningsskoler samt 9 andre skoler.

Degneskoler

Der blev bygget i alt 8 (3) degneskoler i 8 (3 alle nye) forskellige byer. Grundet tidens krav om nødvendig modernisering blev der bygget følgende antal degneskoler i perioderne: 1700-1737 2 skoler og 1737-1750 6 (3) skoler.

Almindelige skoler

Der blev bygget 25 (1 samt 2 i Holsten) almindelige skoler i 13 (1 samt 2 i Holsten) forskellige byer. Fordelt på 3 ejerperioder blev der af almindelige skoler opført i alt:

1700-1736 7 (1) skoler.

1737-1750 6 (1) skoler.

1796-1836 12 skoler.

Faglige skoler

Grevskabet har haft et antal af - samtidigt: 12 husflidsskoler, mindst 4 spin-deskoler og (2 gymnastikinstitutter, se nedf.)

Sociale skoler

(Om disse 3 - se senere).

Lærerkonventet

På Grevskabet blev 22 lærere aktivt synkroniseret, i perioder direkte af besidderen selv, ved:

- Kvartalsmøder på Holsteinborg (lærere, præster og lensgreven).
- Årsmøder på Holsteinborg (lærere og lensgreven).
- Månedsmøder på Fuiirendal (Grevskabets lærere samt lærerne udefra).
- Skolefest for alle Grevskabets skolebørn i Holsteinborg eller Fuiirendal Haver med præmieuddelinger.

Konsulenttjenester og fællesydelse

2 gymnastikinstitutter (HGB og FDL) med lønnet lærer - også som konsulent på skolerne.

Sløjdlærer med ansat snedker som konsulent til skolerne. (Samtidig lærer på FDL Institut).

Skasterup Fattighus, ca. 1980. I de forskellige fattigdistrikter byggede Grevskabet fattighuse, der var i funktion indtil de første sogneforstanderskaber startede i 1844.

Musik- og sanglærer som konsulent på skolerne (samtidig organist ved FDL Kirke).

Bibliotek for lærere på FDL. Dette blev senere almuebibliotek på FDL.
Almuebibliotek på HBG.

Andre offentlige opgaver

Fattigvæsen og socialforsorg

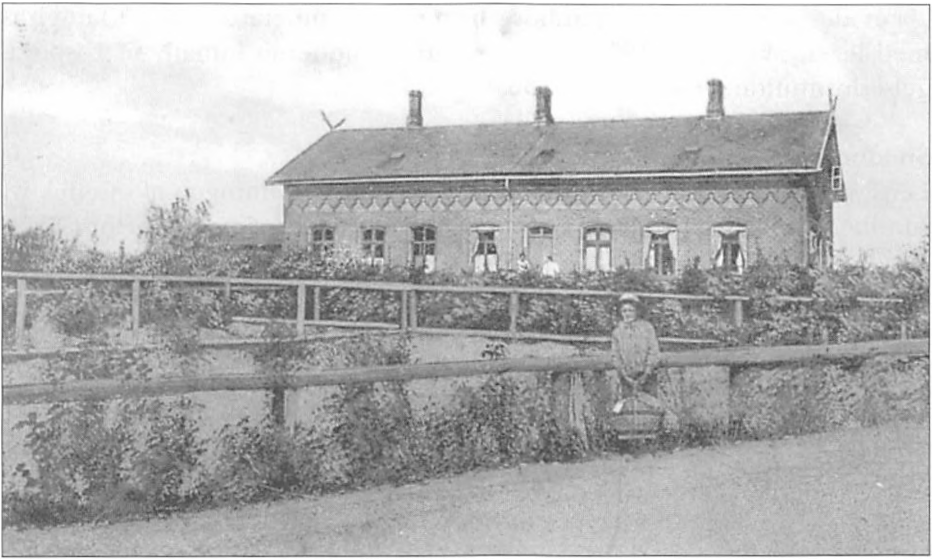
Fattigforsorg

I århundrederne forud for 1700-tallets slutning blev den offentlige fattigforsørgelse besørget af kirken og sognet. I takt med, at godsernes offentlige sektorer overgik til offentlig forvaltning i 1700-tallets sidste årtier, samt at bøndergårdene solgtes til selveje og dele af godserne udstykkedes, smuldrede godssystemets forsørgelsesnet. Det stærkt stigende behov for forsorgsvæsen blev opfyldt med fattigloven af 1803.

Aftægt

Godset havde normalt også i strukturen indlagt uofficiel forsørgelse, som aldrig har været omfattet af lovgivningen.

Godsejeren tog ofte initiativ til, at en af betingelserne for en tiltrædende fæster af en gård var, at der skulle inkluderes en aftægtskontrakt med den aftrædende fæster.

Rude Sygehus, 05.1915. Af materialerne fra nedrivningen af Bissrup Købmandsgård nede i havnen opførtes i 1902 Rude Sygehus, Røde Hus i Sterrede samt Østhuset på Glænø. Siden starten har godslægen - senere den frie - passet det. I dag er det knopskudt til et plejehjem med ca. 100 arbejdspladser. (Postkort).

Holdt en gårdfæster op i utide, kunne han sikres med at fæste et hus på godset.

Ydermere var gamle og tro tjenestefolk normalt også sikret hus og/eller underhold - tit, om de stadig var aktive, som havearbejdere.

Legater

Godserne havde et supplerende forsorgssystem ved frivillig godgørenhed, der fundamentalt set hvilede på stiftede legater etc.

På Grevskabet (Godset) er der i perioden 1631-1788 (1923-1985) oprettet 5 (2) legater (alle er stadig fungerende).

Her udover blev i 1884 stiftet et alderdomsforsørgelsesselskab for faste arbejdere på Grevskabet.

Ydermere blev der af besidderen løbende privat ydet, f. eks. 2 forskellige slags private understøttelser (o. 1900) og private bidrag (1922 -).

Fattighjem og opdragelse

Til opdragelse og faglig uddannelse oprettedes 2 institutioner på Fuirendal: 1 kombineret arbejdsanstalt og hospital på FDL 1811-1833 (for fattige og faderløse) med: tekstilfabrik. Pædagog og leder var professor P. Willaume bistået af godslægen. (Se nedf.).

I hjem for fattige og forsømte børn indrettedes på FDL i 1833. (Holsteinsminde/Hjortholm).

For de fjernest fra Holsteinborg liggende sogne etableredes 1 fattighus med legat. Skørpinge 1815. Ydermere tog besidderen initiativ til 1 opdragsinstitution. Flakkebjerg 1836.

Sundhedsvæsen

Lensgreve F. A. Holstein-Holsteinborg erkendte betydningen af et effektivt sundhedsvæsen for både mennesker og dyr, og lagde grunden derfor i 1811.

Læge

På Grevskabet blev ansat en godslæge, der havde tjenestebolig med tilhørende lod. Den første doktor boede fra 1811 ved Fuirendal, mens alle de efterfølgende boede i Rude. (I dag selvstændig praksis).

Udover faglig bistand og hjælp uddelte denne frit medicin til alle ansatte og deres familier på Grevskabet. I perioder endog til alle.

Holsteinborg Sparekasse, Rude. Foto af hovedsædet i Rude på 150 års-dagen 02.11.1960. Den første sparekasse blev grundlagt på Holsteinborg i 1810. Den var den ældste - også internationalt - ved fusionen med Sparekassen Bikuben i 01.1989 (nuv. BG Bank).

Sparekassebygningen i Rude blev først i 1925 brugt til dette. Den blev opr. bygget i 1886 af Grevskabet til Rude Posthus I. Der har været filialer på 18 forskellige adresser i 8 forskellige byer. Hovedsædet har ligget på 9 forskellige adresser i 4 forskellige byer. Sparekassen var blot eet af mange landøkonomiske initiativer herfra i årene o. 1810, som Industriselskabet, Heste- og Kvæg-Assuranceselskaber o. m. a.

Rude Posthus II. Rude Posthus I blev i 1886 etableret i den - da nybyggede - bygning, som Sparerkassen overtog i 1925. Fra 1886 kom den daglige post med diligence fra Næstved Station, fra 1892 fra den nybyggede Sandved Station. Rude Posthus II holdt til indtil ca. 1985 i bygningen, hvor også Holsteinborg Kommunes kontorer befandt sig til 1970. (UHH foto af Østervej 38 fra vest. Ca. 1985).

Sygekasse

I 1825 etableredes en - landets første - sygekasse for alle Grevskabets beboere.

Sygehus

I 1902 blev sygehuset i Rude bygget og personalet ansat af Grevskabet. (I dag amtsplejehjem med 132 ansatte).

Godsdyrlæge

Denne boede først i privatbolig, men fra 1892 på Dyrslægegården i Sterrede. (I dag selvstændig dyreklinik).

Landøkonomi

Grevskabet Holsteinborgs Industriselskab blev i 1809 oprettet til landøkonomisk og social hjælp. Lensbesiddenen var både født formand og stod inde for økonomien.

Lensgreve F. A. Holstein-Holsteinborg tog således 1807-1836 initiativet til:

- Ansættelse af en professor fra Berlin til ledelse af forsøg med markafgrøder.

- Oprettelsen af Sorø Amts Landøkonomiske Selskab i 1833.
- Opstarten af Det Holsteinborske Heste- og Kreatur Assuranceselskab.
- Stiftelsen af Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn i 1810.
- Ansættelse af en gartner til for Grevskabets indbyggere at yde vejledning i havedyrkning m.m. og til at uddele frugt- og almindelige træer og buske m.m.

Tvungen administration af ydelser fra godser til staten

Ved enevældens indførelse i 1660 rådede kongen/staten - ikke over den struktur, der var nødvendig for styring af og kontakt med systemet, som foreskrevet i Kongeloven af 1665. Derfor blev godsejeren nødt til at optræde som offentlig administrator.

Godsernes administrative apparater blev udnyttet til mange arbejdskrævende opgaver, som den offentlige administration ikke var tilstrækkelig udbygget til at kunne klare.

Skattevæsen

Derfor benyttede statsmagten godsernes administrative apparat med godsforvalteren, som det bærende element. Det var ligeledes godsernes likviditet, den blev udnyttet til at garantere kongen skatterne.

Denne offentlige administration var en belastning, hvorfor der til kompensation herfor blev givet skattefrihed på hovedgårde med mindst 200 tdl. htk. bøndergods indenfor en radius af 2 mil.

Grevskabet havde yderligere 200 tdl. htk. bøndergods skattefrit.

Da fæstegodset i 1700-tallets slutning begyndte at gå i opløsning med fæstegårdenes salg til selveje og nogle af hovedgårdenes udstykning, tyndede behovet for godsejerens ufrivillige administrative assistance ligeledes ud.

I 1793 blev hele restanceadministrationen fjernet fra godssystemet (Forordn. 31.1.1793).

Udskrivningsvæsenet

Indtil 1701 havde den danske stat klaret at stille hære med hvervet mandskab. Dette år blev udskrivningen af soldater indført med en mand for hver 20 tdl. htk. (= 1 lægd). (Landmilitsforordn. af 22.2.1701).

Soldateremner blev udpeget af godsadministrationen til at repræsentere hvert respektivt lægd på sessionen, denne fungerede på amtsplan og bestod af amtmand, regimentschef og en af landets fire land- og krigskommissærer.

Under godset hørte også administrationen af fripas.

Imidlertid strammedes vilkårene i 1700-tallets senere landmilitsforordninger, som eksempel - da landmilitsen efter et par års afbrydelse genindførtes

i 1733 (Forordn. af 4.2.1733.) var dette forbundet med stavnsbånd, som end- og blev strammet af staten i 1742 og 1764.

Godsejerens afgørende indflydelse blev hævet i 1788, hvor alle bondesønner fik soldaterpligt og stavnsbåndet følgelig blev ophævet (Forordn. af 20.6.1788). Nu skulle der ikke blot vælges en mand pr. lægd.

Amtmandsmyndighed

Godsejernes mange beføjelser udøvedes under tilsyn fra en offentlig udvalgt embedsmand. Dette gjaldt imidlertid ikke lensgrever og lensbaroner, der ligeledes havde fået tildelt den tilsynsfunktion, som amtmand og amtsforvalter normalt udøvede over for godsejerne. Dette dog ikke for udskrivningsvæsenet, hvor beføjelserne var de samme som for de almindelige godsejere.

Derfor kom grev- og friherreskaberne til at ligge som enklaver i den nye amtsinddeling. Deres administrative særmyndighed blev afskaffet i 1848.

Møntprægning i Ringsted og Slagelse i 1000-tallet

*Af Jens Christian Moesgaard, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling,
Nationalmuseet.*

Møntsmedjen i Slagelse spillede en ikke uvæsentlig rolle i den opbygning af et nationalt møntvæsen, der fandt sted i Danmark i 1000-tallet. Møntsmedjen i Ringsted deltog ligeledes fra tid til anden, men i mindre omfang.

Det grundlæggende arbejde om disse møntsteders virksomhed er stadig Peter Haubergs 100 år gamle monumentale værk om Danmarks møntvæsen i perioden fra ca. 800 til 1146 (Hauberg 1900). En praktisk introduktion til mønterne fra Slagelse og Ringsted findes i en artikel af Georg Galster i nærværende tidskrifts 1929-årgang (Galster 1929). Siden har mange fundpublikationer og mindre bidrag bragt ny viden, senest opsummeret i bibliografien i "Tusindtallets Danske Mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling", der blev udgivet i 1995 (Jensen 1995, s. 157-166). I dette værk er der også mindre artikler om mønterne fra Slagelse og Ringsted (Jensen 1995, p. 40-43). Fremhæves skal også C. J. Beckers syntese over Lunds mønt-historie, der bidrager til finere dateringer af de øvrige danske mønter fra 1020'erne til 1040'erne (Becker 1981). Senest har den engelske numismatiker Michael Metcalf sammenfattet og delvist nyfortolket periodens danske mønthistorie (Metcalf 1999). Brita Malmers grundige og nyskabende undersøgelser af den sene vikingetids skandinaviske møntvæsen vil i et kommende bind dække 1020'erne. Her vil man kunne forvente nyt om Slagelse og Ringsteds mønter. Der er allerede, som vi senere skal se, interessante nye oplysninger i seriens foregående bind om perioden c. 995-1020 (Malmer 1997).

Denne artikel vil give en introduktion til de mønter, der blev præget i de to nævnte byer, og prøve at indkredse den rolle, de spillede i datidens mønt-omløb.

Første spørgsmål må være, hvorledes vi i det hele taget kan vide, at der har været møntprægning i Ringsted og Slagelse. Møntsmedjens bygninger er ikke bevaret og ej heller påvist arkæologisk. Der findes intet gadenavn, der angiver værkstedets placering, som i visse andre byer. Vi har heller ingen samtidige skriftlige kilder, såsom regnskaber eller kontrakter, fra møntproduktionen. Nej, det eneste sikre vidnesbyrd, vi har, er indskrifterne på mønterne selv, hvor udmøntningsstedet angives. Møntindskrifterne hører faktisk til blandt de allerældste belæg, vi overhovedet har for navnene Ringsted og Slagelse.

Det er dog ikke helt uden problemer at tolke møntindskrifterne. Først og fremmest har stempelskæreren p. g. a. den begrænsede plads været nødt til at angive navnet i forkortet form. Følgende versioner forekommer ifølge Haubergs værk:

Konge	Slagelse	Ringsted
Knud den Store (1018-1035)	SLAHL	RICZTA
Hardeknud (1035-1042)	SLA, ZIONOIAL, SLAHLVS, SLAHLOV, SLAONLO	-
Magnus den Gode (1042-1047)	SLAII, SFALOI	-
Svend Estridsen (1047-1074/76)	LALA	-
Harald Hen (1074/76-1080)	SLAH, SLAI	
Knud den Hellige (1080-1086)	SLAGE, SLAH, SLAN, SLA, SLI	REG, RE, RII, RI, R
Oluf Hunger (1086-1095)	SL	-
Erik Ejegod (1095-1103)	-	RI

For at kunne tolke disse skrivemåder korrekt må man dels kende de ældre stavemåder af de omhandlede bynavne, dels vide noget om brugen af de enkelte bogstaver i datiden. Slagelse blev for eksempel i 1100- og 1200-tallet stavet 'Slaglosia', 'Slaglosa' og 'Slauløsæ'. Når man så ved, at H ofte bruges i stedet for G (således staves navnet Magnus oftest Mahnus på datidens mønter), bliver tolkningerne af formerne "SLAHL", "SLAHLVS", "SLAHLOV" som Slagelse indlysende. Et N eller 2 I'er kan være misformede H'er, og et enkelt I kan være et H, hvor der kun er plads til halvdelen. Andre stavemåder som ZIONOIAL eller LALA er forvandskede former, der er opstået ved

stempelskærerens manglende kendskab til stavning. Der har været forslag om at tilskrive nogle af mønterne til Slangerup i Nordsjælland, men det må anses for meget usandsynligt. Et N falder let bort foran et G, som ofte kan ligne et C, så formerne RICZTA og REG er forholdsvis entydige for Ringsted. Endelig er mange af de korte former SLA, SLI, SL, RI og R henført til hhv. Slagelse og Ringsted, fordi de optræder på mønttyper og med møntmestrenavne, der også findes på eksemplarer, der har mere fuldstændige udgaver af bynavnene.

På en del mønter findes der indskrifter, der ikke nævner møntstedets navn, enten fordi de handler om noget andet (f. eks. religiøse citater), eller fordi de består af en række bogstaver uden mening (såkaldt forvirrede omskrifter). En del af disse er af Hauberg af forskellige grunde blevet henført til Slagelse. Således fik hvert møntsted sin egen lokale type i slutningen af Knud den Stores regering (1018-1035) (Becker 1988, s. 125 og 128; Jonsson 1994, s. 226). I Slagelse var det en type med 5 kors eller et kors og 4 bogstaver placeret som et kors på forsiden og ofte et dobbeltlinjet kors på bagsiden. Mønter af denne type med forvirrede omskrifter kan derfor med stor sikkerhed henføres til Slagelse. Endnu andre er med større eller mindre sikkerhed henført til Slagelse på grundlag af stilistiske ligheder.

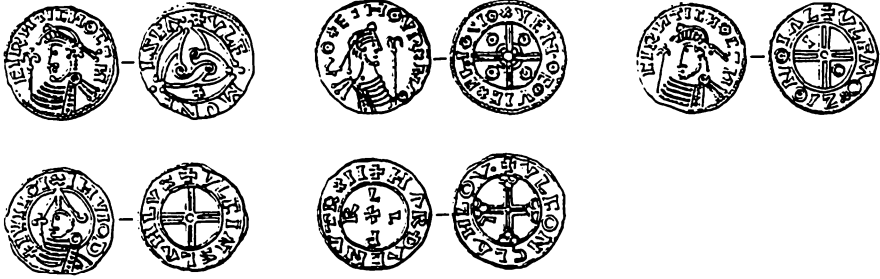
De fleste hidtil kendte Ringsted-mønter har båret byens navn. En enkelt Oluf Hunger-mønt henført til Ringsted, selvom den intet stednavn bærer, fordi den er af sjællandsk type og bærer samme møntmesternavn som Knud den Helliges og Erik Ejegods Ringsted-mønter. Desuden har Brita Malmer for nyligt påvist, at et forsidestempel, der har været brugt med et bagsidestempel med Ringsteds navn, ligeledes har været brugt med et bagsidestempel med forvirret indskrift. Her har vi muligvis en ny type fra Ringsted. Den

(Efter Hauberg 1900, planche III. Formindsket gengivelse).

HARDEKNUD

Slagelse

(Efter Hauberg 1900, planche V. Formindsket gengivelse).

MAGNUS DEN GODE

Slagelse

(Efter Hauberg 1900, planche VII. Formindsket gengivelse).

er kendt i 2 eksemplarer fra gotlandske skattefund (Malmer 1997, s. 596 og 611, nr. 2711).

De første mønttyper i Slagelse og Ringsted var som de fleste danske mønter fra 1020'erne efterligninger af engelske mønter. Ringsted var kun virksom i en kort periode midt i 1020'erne, mens Slagelse kom med ved en møntreform lidt før 1030 (Becker 1988, s. 125 og 128; Jonsson 1994, s. 226). Der kendes herefter Slagelse-mønter fra alle kongerne indtil Oluf Hunger (1086-95), mens Ringsted først åbner igen under Knud den Hellige (1080-86). Slagelse havde som sagt sin egen lokale type. Engang imellem vendte man tilbage til efterligninger af de gammelkendte engelske mønter. En meget speciel Svend Estridsens-type med Skt. Peters 2 nøgler (Hbg. 49) efterligner en samtidig type fra Trier (Kluge 1991, s. 238-239, nr. 345-346). I slutningen af Svend Estridsens regeringstid kom det på mode at benytte runer på mønterne. Der findes én enkelt type fra Slagelse med runeindskrift (Hbg. 52), der desværre er forvirret.

Fra og med Harald Hens tid præges samme type på de 3 sjællandske møntsteder. Typen udskiftedes med jævne mellemrum, hvilket sandsynligvis var led i en regelmæssig tvangsmæssig møntombytning, hvor den gamle type blev gjort ugyldig. Vort kildemateriale er dog for spinkelt til at belægge dette fænomen på Sjælland før 1100 (Jensen 1996). Kongeskift betød ikke nødvendigvis typeskift, f. eks. ændrede Oluf Hunger ikke Knud den Helliges type, han satte blot sit eget navn på. Efterhånden samledes den sjællandske

møntprægning i Roskilde. Sidste kendte Slagelse-mønt er fra Oluf Hunger, og sidste Ringsted-mønt fra Erik Ejegod. Fra kong Niels kender vi kun mønter fra Roskilde. Slagelses og Ringsteds historie som møntsteder var hermed slut.

Møntmester-navnene er fascinerende. Ingen anden kildegruppe giver en så stor samling navne fra 1000-tallet, som mønterne gør. I Slagelse og Ringsted kendes, iflg. Haubergs arbejde, følgende navne:

Konge	Slagelse	Ringsted
Knud den Store	BRIHRIC	VLF, VLIF
Hardeknud	VLF	-
Magnus den Gode	ÐORLEFI	-
Svend Estridsen	ÐVREIL	-
Harald Hen	ATSOR	-
Knud den Hellige	ATSVR,ÐVRBERN, MANNI	ALFVART ALFVORD
Oluf Hunger	FADVR	ALFVORD
Erik Ejegod	-	ALFVARD

De fleste af disse navne, såsom Ulf, Thorleif og Thurbern, er nordiske. Kun Brihric er et angel-saksisk navn, der afspejler engelske møntmestres virke i Danmark i starten af 1000-tallet som tilkaldte eksperter. Det er muligt, at den Ulf, der under Knud den Store virkede i Ringsted, er den samme som han, der var i Slagelse under Hardeknud. ÐVREIL er sandsynligvis en fejlstavning for Thorleif, som også virkede i Slagelse under Magnus den Gode. Alfvart har en lang karriere i Ringsted, mens der i den samme periode er stor udskiftning i Slagelse.

Et helt specielt fænomen ved møntsmedjen i Slagelse er den hyppige forekomst af religiøse indskrifter, som man ikke ser andetsteds i 1000-tallets Danmark. Således findes Johannes-evangeliets begyndelsesord på en mønt fra Knud den Stores tid: IN PRINCIPIO ERAD FABVMI / ED FARBVM ERAD APAD M (Hauberg 38). Den korrekte stavemåde er "in principio erat verbum et verbum erat apud deum" (I begyndelsen var ordet, og ordet var hos Gud). Brugen af F i stedet for V kunne tyde på, at det var en tysk-talende

gejstlig, der har givet stempelskæreren idéen til denne indskrift. På en anden Knud den Store-mønt findes samme indskrift i forvansket form: CGI-VRBDVNOEONI (Hbg. 40). Samme konge har ligeledes ladet slå mønter med inskriften: IN NOMIINE DEI PATRI (Hbg. 38var, 39) eller I NOMINE DI PATRI AIIO (Hbg. 41), der står for "in nomine dei patris" (I Gud faders navn). En variant af denne indskrift findes på en mønt fra Magnus den Gode: INOMIINDOIIIVIA (af IN NOMINE DOMINI AMEN) (Hbg. 27). Endeligt har Hardeknud ladet slå mønter med den kristent inspirerede indskrift LVX LEX PAX REX (Hbg. 38), der betyder Lyset, loven, freden, kongen. Typen med Skt. Peters nøgler, der blev omtalt ovenfor, er også religiøst inspireret, og der findes en Svend Estridsen-type med en meget speciel buste, der ligner en pave (Hbg. 47).

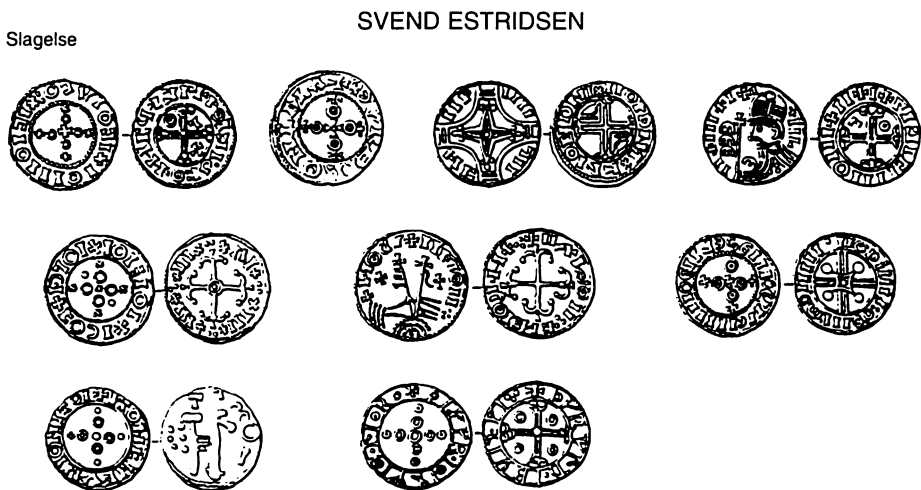
Hvor stor en rolle spillede mønterne fra Slagelse og Ringsted i datidens møntomløb? Det vigtigste møntsted under opbygningen af det nationale danske møntvæsen i 1000-tallet var uden sammenligning Lund i Skåne. Derudover var der en række møntsmedjer i forskellige byer ud over hele landet, der var virksomme i kortere eller længere perioder. På Sjælland var de faste møntsteder det meste af 1000-tallet Roskilde og Slagelse, mens Ringsted virkede i visse perioder. En egentlig udredning af disse møntsteders indbyrdes vigtighed ville kræve en større undersøgelse, som det ikke er muligt at lave her. Antallet af typer, som Hauberg henfører til hvert møntsted giver dog en vis idé herom:

Konge	Roskilde	Slagelse	Ringsted
Knud den Store	12	7	2
Hardeknud	4	5	0
Magnus den Gode	6	3	0
Svend Estridsen	10	8	0
Harald Hen	1	1	0
Knud den Hellige	1	1	1
Oluf Hunger	1	1	1
Erik Ejegod	2	0	1
Niels	7	0	0

Det ses at Slagelse faktisk det meste af 1000-tallet prægede næsten lige så mange typer som Roskilde, hvorimod Ringsted var af mindre betydning. Det må dog ikke glemmes, at visse mønttyper kun kendes i ét enkelt eksemplar, mens andre kendes i snesevis, der måske oven i købet dækker over flere varianter. Generelt citerer Hauberg flere varianter for Roskildetyperne end for Slagelsesmønterne. Man bør også huske, at nye typer stadig dukker op, og at et enkelt skattefund med et slag kan forvandle en meget sjælden type til en almindelig.

Et bedre bud på mønternes rolle i møntomløbet får man måske ved at se på sammensætningen af skattefundene. En skat afspejler de mønter, ejeren havde til sin rådighed ved nedlæggelsen, og som han sandsynligvis har fået via den lokalt cirkulerende møntmasse. Skattefundene bliver således en vigtig kilde til, hvilke mønter der var disponible på et bestemt sted på et bestemt tidspunkt. Michael Metcalf har set på en række skattefund fra hele Danmark vest for Øresund nedlagt i perioden ca. 1024-ca. 1065. Ved at sammenligne antallet af mønter fra hvert møntsted i de forskellige fund kan han opstille en liste over møntstedernes betydning. Han kommer frem til, at Slagelse er det sjette vigtigste møntsted med en 4 % andel. Ringsted bliver nr. 11 ud af 12 med kun 0,2 %. Roskilde er landets næstvigtigste møntsted og Sjællands vigtigste med 12 % af mønterne (Metcalf 1999, s. 409 og 411, tabel 2 og 3). Det vil sige, at Roskilde stod for 3/4 af de sjællandske udmøntninger, mens Slagelse stod for 1/4, og Ringsted havde ringe betydning. Hvis man inddrager de skånske (inkl. Bornholm) og egentlige svenske fund bliver Roskildes dominans endnu tydeligere (Metcalf 1999, s. 413 og 415, tabel 4 og 5).

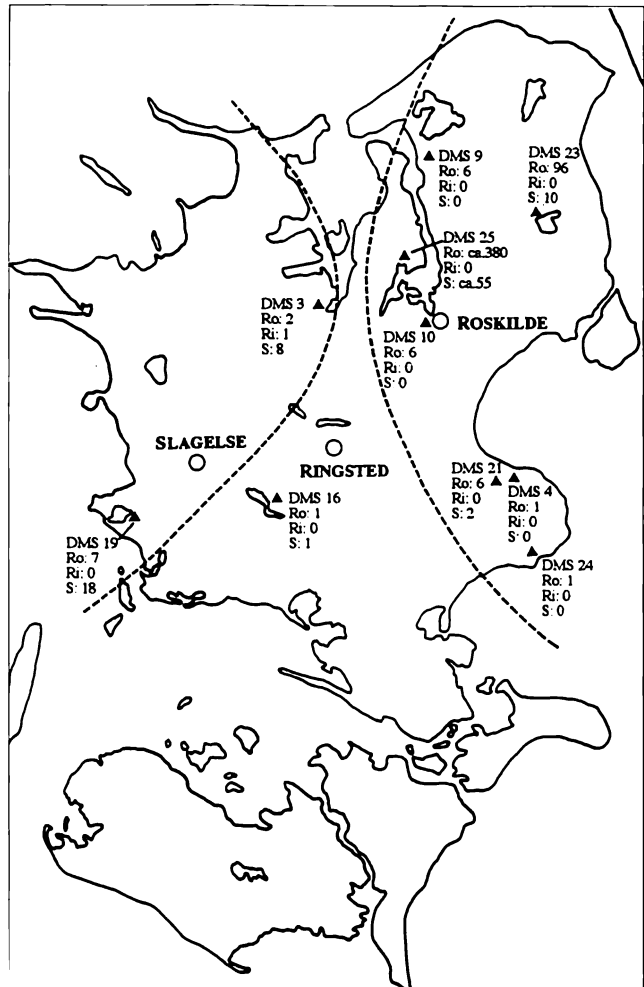
Det er interessant at se, hvorledes mønter fra de tre sjællandske møntste-

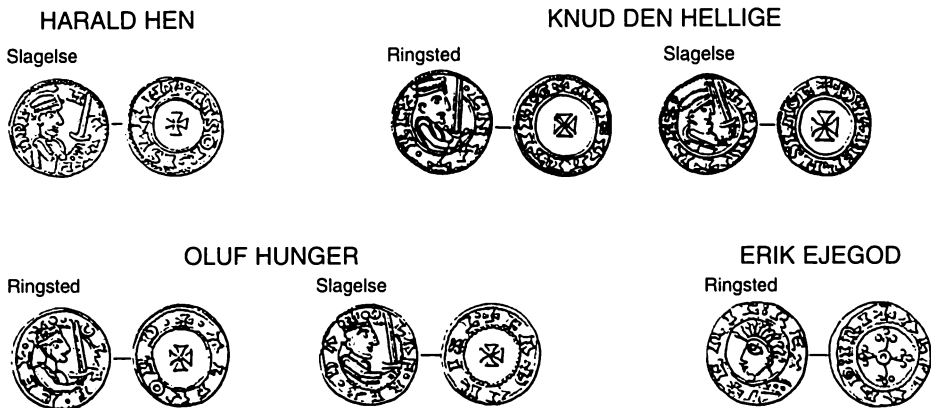
(Efter Hauberg 1900, planche X. Formindsket gengivelse).

*Sjællandske skattefund fra
Magnus den Godes
(1042-47) og Svend
Estridsens tid (1047-74).*

*DMS: nummer i værket
Danmarks Middelalderlige
Skattefund
Ro: antal Roskilde-mønter.
Ri: antal Ringsted-mønter.
S: antal Slagelse-mønter.*

der fordeler sig i de sjællandske skattefund. Kortet viser fordelingen på grundlag af oplysningerne i værket *Danmark middelalderlige skattefund* (Jensen et al. 1992), der dækker perioden efter 1042. Her kan man se, at Sjælland i denne periode synes at være delt op i et område, der fortrinsvis bliver betjent af møntsmedjen i Roskilde, og et andet område, der bliver betjent af møntsmedjen i Slagelse. Ikke sådan at forstå, at mønter fra den anden møntsmedje var udelukket i naboens område, men dog således, at der er en klar overvægt af lokale mønter i de respektive områder. Situationen på Midt- og i Sydsjælland er på det nuværende grundlag uklar. Det skal dog understreges, at disse konklusioner bygger på meget få fund, især, hvad det vestlige Sjælland angår. Før 1042 har vi endnu mindre materiale at bygge på. I Skt-Jørgensbjerg-fundet fra Roskilde dominerede Roskilde-mønter, som det kunne forventes. Derimod tyder Roskildemønternes dominans i Kelstrup-fundet ikke langt fra Sla-

(Efter Hauberg 1900, planche XI og XII. Formindsket gengivelse).

gelse måske på, at Slagelse-mønten ikke rigtigt var kommet i gang endnu, da dette fund blev nedlagt i årene omkring 1030. Forhåbentligt vil nye fund bidrage til at belyse dette emne.

Hvis man sammenligner det totale tal af mønter med tallet for sjællandske mønter i skattene, ses det, at de sjællandske udmøntninger på intet tidspunkt dominerede møntmassen. Svend Estridsens tid var dog en tid, hvor danske mønter vandt frem på bekostning af de udenlandske, især engelske og tyske. Mønter fra andre danske landsdele, især fra Lund, cirkulerede også på Sjælland.

Mønter fra Slagelse cirkulerede ligeledes udenfor Sjælland. Flere er fundet i Jylland, på Fyn og i Skåne. Derimod optræder mønter fra Ringsted meget sjældnere.

Der er desværre ikke gjort nogen veldokumenterede skattefund fra 1000-tallets sidste par årtier på Sjælland, som kunne vise fordelingen mellem møntstederne Ringsted, Slagelse og Roskilde i denne sene fase af de to førstnævntes virkeperiode. Måske vil fremtidige fund kaste lys over dette spørgsmål.

Litteraturhenvisninger:

Becker, C. J., "The Coinages of Harthacnut and Magnus the Good at Lund c. 1040-c. 1046", *Studies in Northern Coinages of the Eleventh Century*, København, 1981, s. 119-174.

Becker, C. J., "Danske Mønter som historisk kildemateriale i 1000-tallet", *Festskrift til Olaf Olsen*, København 1988, s. 123-136.

Galster, G., "Ringsted og Slagelse Mønter", *Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt* 1929, s. 27-36.

Hauberg, P., *Myntforhold og Udmøntningerne i Danmark indtil 1146*, København 1900.

Jensen, J. S., K. Bendixen, N.-K. Liebgott, F. Lindahl, K. Grindler-Hansen og G. Posselt, *Danmarks Middelalderlige Skattefund*, 2 bind, København 1992.

Jensen, J. S. (redaktør), *Tusindtallets Danske Mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling*, København 1995.

Jensen, J. S., "Møntfornyelse (*renovatio monetae*) i Danmark indtil år 1200", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, nr. 8, 1996, s. 130-136.

Jonsson, K., "The coinage of Cnut", *The Reign of Cnut*, udgivet af A. Rumble, London, 1994, s. 193-230.

Kluge, B., *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier (ca. 900 bis 1125)*, Signaringen 1991.

Malmer, B., *The Anglo-Scandinavian Coinage, c. 995-1020*, Stockholm, 1997.

Metcalf, M., "Viking-Age Numismatics, 5. Denmark in the time of Cnut and Harthacnut", *Numismatic Chronicle*, 159, 1999, s. 395-430.

Brødrene Qvistgaards gave til St. St. Blicher

Af Erik Nielsen

Historisk Samfunds årbog for 1999 har en lille artikel om, at de tre brødre Morten Christian Qvistgaard (ejer af Gerdrup), Carl Julius Rehling Qvistgaard (ejer af Lyngbygård) og Christen Schow Qvistgaard (ejer af Gimlinge kirkegods) sendte en gave til St. St. Blicher, da de erfarede, at han i 1839 var i økonomiske vanskeligheder.

Gaven bestod af kontanter og en sølvopsats. Den sidste var anslået til en værdi af 300 rdlr.

Blicher modtog gaven gennem postvæsenet, og han blev meget rørt over den.

Han skrev i den anledning et digt "Til mine Velgørere", som blev offentliggjort i Randers Avis 11/2 1840. Her hedder det:

"Ja hidtil jeg sang under Sorrig og Nød
Jeg sang, men jeg sad på Vand og Brød
Da kom der fra Heltesønnerne tre
den dejligste Gave, som nogen vil se:
Et Blomsterbæger fra Gefions Land
et Trøstens Bæger det var mig forsand.

De lettede Skjalden de tyngende Kaar
Har gladere dage lagt til hans Aar."

Blicher døde 8 år senere, og sølvopsatsen eller sølvvasen, som den også kaldes, syntes forsvundet.

Man har spekuleret over, hvad der blev af den. Bl.a. digteren Jeppe Aakjær har søgt at finde frem til den. Det krævede meget arbejde. Det lykkedes ham imidlertid efter ihærdigt arbejde.

Det gik over Brødrene Petersens Jomfrukloster på Amagertorv i København.

To velhavende brødre Albr. Petersen (død 1761) og Sebastian Petersen (død 1755) havde stiftet "De Brødre Petersens Jomfru-Sæde eller -Kloster" i 1758, men det kom først i gang i 1769. Ejendommen var fornem, den var tegnet af Harsdorff, og grundstenen var nedlagt af J.H.E. Bernstorff. Den lå

på grunden Amagertorv 29 og gav plads til 14 konventualinder af købmands eller gejstlig stand. De fik fri bolig og 120 rdlr. årlig.

Her blev Blichers ældste datter Christiane optaget 13/4 1851, og her boede hun til sin død 20/12 året efter.

Der var langt fra Spentrup, og ingen af Blichers 10 børn drev det til noget stort. De var fattige, men som præstedatter var Christiane kvalificeret til optagelse i klostret. Det blev bestyret af Skt. Petri tyske menighed, som er en del af den danske folkekirke. 1934 flyttede klostret til Larslejstræde. Den gamle bygning på Amagertorv bruges nu til andet formål.

Gaven til Blicher blev sporet tilbage til dette jomfrukloster. Aakjær forsøgte flere gange at få oplysninger herfra. Omsider kom det frem, at klostret havde en deklaration underskrevet af Blicher selv 1842. Heri står, at "nær-værende Sølvblomsterkurv skænket mig af de trende Brødre Qvistgaard....overdrages min kære Datter Malvina, gift Berg." Derefter følger vejledning for, hvad der skal ske med gaven efter Malvinas død.

Da Christiane døde 1852, var den mellem hendes efterladenskaber. Klostret opfattede den som hendes ejendom, og ifølge klostrets regler tilfaldt den klostret ved hendes død, trods det at man havde Blichers brev liggende.

1853 krævede Malvina, som da boede på Løgstedgård ved Løgstør, gaven udleveret, da den var hendes. Christiane havde under et besøg hos søsteren fået den med til København for at få den repareret, og hun havde fået 5 rdlr. med til reparationen.

Klostret svarede hende ikke. Så sendte hun Blichers dokument angående ejerskabet med. Det havde ellers været hos hende. Klostret beholdt det, og Malvina fik ikke gaven. Så dukkede hendes broder omnibuskonduktør Chr. Charles Blicher op og hævdede, at han skulle have den, for Christiane havde købt den af Malvina for 200 rdlr., og så havde hun givet den til ham. Det lyder ganske usandsynligt, at Christiane skulle have været i stand til at skaffe 200 rdlr. Han fik den da heller ikke.

1857 prøvede Blichers enke, Ernestine, at få den udleveret. Hun havde været syg og var blevet tungsindig, men ville gerne "eje dette pant på disse mænds kærlighed til digteren."

2/11 1857 fik hun det svar, at hun kunne få den, hvis hun betalte dens sølvværdi, 140 rdlr. Det var umuligt for hende, hun opretholdt livet ved andre menneskers godgørenhed.

11/7 1862 blev den solgt underhånden til et af klostrets bestyrelsesmedlemmer, oberstløjtnant Kern, for 133 rdlr. 58 sk. Den stod så i hans hjem. Han døde 28/11 1862, og så ejede hans enke den.

Hun solgte den o. 1870 til guldsmed Clement i St. Kongensgade for 150 rdlr. 1871 blev den solgt videre til klædehandler L. Nielsen, Vimmelskaftet. Samme år forærede han den til sin onkel J.D. Schmidt som bryllupsgave. Ved dennes død overgik den til hans enke Otilie Olsen, Vestre Boulevard. Her

fandt Aakjær den og forargedes over den måde, den var handlet på, og fandt, at den burde på Frederiksborg museet.

Det skete 1908. Da købte museet den af fru Kate Hanson i Helsingør for 1200 kr., og den fik sin plads i stue 55 mellem malerier og møbler fra Frederik den Sjettes tid. I begyndelsen af år 2000 er man ved at indrette elevator på slottet, og derfor er nogle rum midlertidig ikke tilgængelige for gæster. Blandt disse er nr. 55.

Museets beskrivelse af gaven til Blicher:

Sølvskål, gennembrudt kant af palmetter, skaft med snoede ranker og blomster, tredelt fod med tre vingede Pegaser, højde 31,0, diameter 33, kunstner Jørgen Balthasar Dalhoff, guldsmed (1800-1890), inskriptioner:

“Gjemt er ikke glemt. Brødrene Quistgaard til Skjalden St. St. Blicher. Erin-
dring til min Onkel og Velgjører J.D. Schmidt d. Marts 1871 fra Lauritz Niel-
sen.”

Det var ikke en tilfældig guldsmed, brødrene Qvistgaard fik til at udføre gaven til Blicher. Det var hofguldsmed Jørgen Balthasar Dalhoff. Han stammer fra Ønslev på Falster, hvor hans fader var præst. Han kom i lære i København og lærte senere mere i udlandet.

1829 blev han guldsmed i København, og i 1833 blev han hofguldsmed. Under sin uddannelse på Kunstakademiet blev han stærkt påvirket af G.F. Hetsch. Det kom til at præge hans arbejder. Vi er i klassicismens tid.

Han drev en stor virksomhed som kunsthåndværker og som fabrikant. Han fik både små og store opgaver. Et af hans kendte arbejder er statuen af Kristian den Fjerde i Roskilde Domkirke. Thorvaldsen var billedhuggeren, Dalhoff udførte støbningen.

Han beskæftigede mange mennesker i sin virksomhed, og han udtog patent på flere opfindelser. Det var ham, der gav stødet til oprettelsen af Industriforeningen 1838.

På godset Valdemarskilde ved Slagelse står en sølvvase magen til den, Blicher fik.

Den har også noget med familien Qvistgaard at gøre. Jenny Qvistgaard, datter af Carl Julius Rehling Neergaard, en af de tre brødre, som gav sølvopsatsen til Blicher, blev 1867 gift med Charles Adolf Denis de Neergaard, ejer af Gyldenholm. Sølvopsatsen stammer fra deres sølvbryllup. Den adskiller sig kun fra den før omtalte ved at være forsynet med slægten de Neergaards våben og med inskriptionen: “18 October 1867-1892. Charles Adolf Denis de Neergaard, Jenny Qvistgaard.” Den er stadig i familiens eje og befinder sig på Valdemarskilde, en af familiens ejendomme.

Kilder:

- Jeppe Aakjær: Svunden og funden. Det ny Århundrede 1. årgang 1904.
- Steen Steensen Blicher af Hans Povlsen 1952.
- Trap Danmark II.
- Frederiksborgmuseets katalog 1943.
- Skt. Petri 1575-1975.
- Oplysninger på Frederiksborgmuseet.
- Dansk biografisk leksikon.
- Oplysninger fra godsejerne D. de Neergaard og R. de Neergaard. 1999.

Sølvopsatsen på Valdemarskilde. (Foto Erik Nielsen).

To soldaterkammerater

Breve fra Mathias Mathiasen til Niels Sørensen

Af Henrik Fibæk Jensen

Tiden er november 1886, og stedet er en skov på Aalborg-kanten. To menige fra 9. Bataillions 1. Kompagni går en fortrolig tur sammen, inden de efter 7 måneders militærtjeneste skal hjemsendes. Soldatertiden har været hård med højtråbende befalingsmænd af nærmest kolerisk tilsnit, barske eksercits'er og anstrengende ekspeditioner helt ned til Hald Skov, hvor de har trænet med de nye bagladegeværer. Men nr. 287 og nr. 206 har troligt udstået alle prøvelserne, og nu beslutter de på deres sidste spadseretur sammen som rekrutter at holde forbindelsen ved lige fremover. At det ikke vil blive helt let, er de begge to klar over: Den ene er bosat på det vestlige Sjælland, mens den anden altid har haft himmerlandsk jord under fødderne. Men viljen er der, og det er det vigtigste.

Nr. 287 er identisk med **Mathias Mathiasen** (1861-1941). Han blev født på Fyn, men flyttede i 1881 til Sjælland for at arbejde som hjælpelærer hos friskolelærer Lars Sørensen på Forlev Friskole ved Slagelse. I tre vintre uddannede Mathiasen sig tillige ved Askov Højskole med henblik på at blive præst for danske udvandrere i Amerika. Da denne mulighed glippede, tog det hårdt på ham. Så kom indkaldelsen til militæret i april 1886. Det var noget, der bare skulle overstås. Og mens han lå som soldat i Aalborg, modtog han meddelelsen om Lars Sørensens død samtidig med, at han fik tilbudt hans stilling. Den enes død, den andens brød! Det ville være tåbeligt at sige nej til dette fristende tilbud, og da Mathiasen skulle hjemsendes stod hans fremtid lysende klar: Et livslangt virke som lærer på en lille friskole i det vestlige Sjælland - næsten helt ude ved Storebælt. Og sådan kom hans liv da også til at forme sig. Frem til sin pension i 1925 drev han "Mathiasens Planteskole" med en aldrig svigtende energi: Han var gartneren, der formede planterne, så de havde noget at stå imod med, når de blev udplantet "i det fri, hvor storme suse". Hans yndlingsfag var religionshistorie og Danmarkshistorie, og hans undervisningsform var helt i Grundtvigs og Kolds ånd den levende, medrivende genfortælling. En tidligere elev fortæller: "Med særlig glæde lyttede vi til M. Mathiasen, naar han fortalte os Bibel- og Fædrelandshistorie. Vi længtes efter disse timer, fordi han formaede at gøre begivenhederne saa levende for os". Han underviste bogstavelig talt med hele sin krop: "når han blev ivrig, hoppede han med samlede ben et lille stykke frem i skolestuen". Ved siden af sin lærergerning var han regnskabsfører i en brugsforening og

en sparekasse. Han var "en meget beskeden Natur og en jævn Mand, der øvede sin Gerning i og paa det jævne, men saadan, at han bestod sin Prøve med de Gaver, han havde faaet". På den mindsten, der blev opstillet over ham i 1941, står ikke uden grund Grundtvigs kendte vers: "Paa det jævne, paa det jævne,/ikke i det himmelblaa,/der har Livet sat dig Stævne,/der skal du din Prøve staa". (Citaterne stammer fra jubilæumsskriftet "Forlev Friskole 1864-1989" og Ankerstrøms værk "Friskolen gennem hundrede Aar bd. II", 1947, s.192-195).

Nr. 206 er identisk med **Niels Sørensen** (1863-1919). Han blev født i Barmers ved Nibe og kom efter sin konfirmation i 1877 ud at tjene på forskellige gårde i det nordlige Himmerland. Et ophold på Lundby Højskole i vinteren 1882-83 medførte en revolution i hans udvikling. Her fattede han en dyb kærlighed til Danmarkshistorien, som han aldrig siden hen slap. Efter sin militærtjeneste arbejdede han nogle år som friskolelærer og brugsuddeleler på sin hjemegn. I 1890 flyttede han til Salling, hvor han resten af livet ernærede sig som brugsuddeleler, træhandler og boghandler. Han skrev en lang række artikler i "Skive Folkeblad" om arkæologiske og kulturhistoriske emner, arbejdede aktivt for opførelsen af et museum i Skive, var fanatisk afholdsmand og tog ca. 300 højt værdsatte fotografier af Salling-bønder i 1910'erne.

Tilbage til november måned 1886. På deres sidste dag i Kongens Klæder bestemmer Mathiasen og Sørensen sig altså til at bevare kontakten, og det skulle vise sig ikke at blive ved snakken. I Niels Sørensen-arkivet på Skive byhistoriske Arkiv indgår således 11 breve fra Mathiasen til Sørensen fra perioden 1886 til 1892, mens brevene den anden vej rundt ikke er bevaret. Det er nok værd at stoppe op ved Mathiasens velskrevne epistler: De er indholdsrige og åbenhjertige og virker selv på hundrede års afstand meget vedkommende. Man føler virkelig, at man kommer tæt ind på livet af et fint menneske, der er meget optaget af at komme overens med sin omverden og sin Gud. Fremfor alt vil han ikke optræde "uædelt". Og så har han et overordnet mål med sit liv: Gennem sin lærergerning vil han gøre alt for at ruste børnene bedst muligt til det liv, der venter dem. Lad os da kigge Sørensen over skulderen, når han læser brevene fra sin gamle soldaterkammerat, lad os se, hvad Mathiasen har at berette fra det vestsjællandske.

Det første brev er dateret den 3.11.1886, dvs. godt et par uger efter hjemsendelsen. Mathiasen takker Sørensen for et "lille brev", han har skrevet til ham, hvorpå han bekræfter deres venskab: "Ja, du har ret, Niels Sørensen! Den sidste dag, vi var sammen, lærte os, at vi var venner - og det i den bedste og inderligste forstand". Nu er de tilbage i deres vante omgivelser i hver sin egn af landet - den ene i Himmerland, den anden på Sjælland - men Mathiasen har et konkret forslag til, hvordan de atter kan komme til at leve i hinandens nærhed: "Nu er vi jo langt fra hinanden, men jeg skal lige straks fortælle dig, at dersom du vil og kan, så kan du forkorte afstanden mellem

os, så den kun bliver ca. 100 alen, og det kan du til 1ste Maj. - Sagen er den, at du kan, om du vil og kan rive dig løs fra hjemkredsen og fra Søren Forpagter, komme herover og tjene Kristen Kristensen her i byen, som vi talte om i Aalborg; han skal nemlig af med den karl, han har, til 1ste Maj og har talt med mig om at få dig herover". Kristensen er "en alvorlig mand med megen munter vittighed i alvoren", som det er godt at tjene hos, og så er han "en rigtig god og hjælpsom ven af friskolen". Det sidste er uhyre vigtigt: "Jeg er rigtig godt tilpas med at holde skole for de mange rare børn. Jeg har også begyndt med at holde aftenskole for vore unge karle - ja dersom du nu havde været herovre Niels Sørensen, så kunde du have læst noget jydsk for dem, det vil de gerne høre, men jeg duer jo ikke til at læse det. Jeg vil fortælle dem fysik og fædrelandshistorie og andet".

Mathiasen slutter brevet til sin "kære Ven og Soldaterkammerat" med at lovsynge ægteskabets velsignelser: "Du skulde bare se, hvor hyggeligt og rart vi har fået os indrettet her i vor lejlighed; ja det er sandelig godt at få sig sit eget hjem, det giver sådan noget støt over livet, så man langt bedre kan virke med kraft i sin gærning - sådan er det i alt fald med mig. Og så det: at jeg har sådan en lille kone! til at gå og pusle og hygge omkring mig - ja, det kan du tro, kære Ven! er noget, som kan give kraft og mod til arbejdet som intet andet!" Ja, hun forener sågar "sine bønner med mine til dig om at komme herover". Det vides ikke, hvorfor Sørensen ikke tog imod Mathiasens favorable tilbud og i stedet valgte at forblive endnu et år hos "Søren Forpagter" (dvs. Søren Pedersen i Løgsted sogn).

Det andet brev er dateret den 29.7.1887. Et langt og travlt skoleår er ved at være omme, og i sin forestående sommerferie skal Mathiasen en uge til Fyn for at besøge sin far. Senere rejser han til Lovns ved Viborg for at hjælpe en svoger med "at lave elektriske maskiner, noget jeg også interesserer mig for". Kunne hans "gamle Kammerat og Ven" ikke tage sig sammen til at besøge ham i Lovns?

Tonen i brevet er meget traurig. Den ægteskabelige lykke, Mathiasen lovpriste i sin første skrivelse, er en saga blot, idet hans højtelskede hustru, Julie, døde den 7.3.: "Jeg går jo nu herovre og arbejder mig glad og kæmper med mig selv for at komme ud af sorgen over mit store tab, og det er også lykkedes for mig, men de tunge tanker vender alligevel tilbage af og til; dog er det sikkert også til gavn for mig. Jeg blev meget glad ved dit sidste brev; Du skrev deri et ord, som jeg tit har tænkt på siden, og som altid gør mig godt, når jeg tænker derpå. Det var dette, at min kære Julie! er blot gået ind i det andet værelse, så vi altså endnu er i samme hus: Guds menigheds store herlige hus! Ja, det er en dejlig tanke den, at der kun er en dør imellem os - rigtignok en underlig mørk og sær dør, men det er dog et spørgsmål, om den ikke af og til åbner sig lidt på klem, så vi kan se hinanden sådan i dunkle glimt". Man forstår, at Sørensens trøstende ord virkelig har hjulpet Mathiasen i en svær stund. "Levvel! Og Vorherre være med Dig!" slutter han.

Det tredje brev er dateret den 25.2.1888. Forståeligt nok brokker Mathiasen sig over "den slemme efterårsmanøvre i efteråret" (sammen med Sørensen og sine andre soldaterkammerater blev han genindkaldt i september 1888 og i september 1890). Indkaldelsen giver ham problemer, fordi han er enelærer på Forlev Friskole: "Nå, det er jo da heldigvis kun en måned. I den tid kan skolen nok stå stille, hvis jeg da ikke kan få et skikkeligt menneske til at holde den gående, mens jeg er borte - hvad dog vel sagtens næppe lader sig gøre uden ved et eller andet lykketræf".

Det fjerde brev er dateret den 7.8.1888. Selvom Mathiasen på ny beklager sig over den nært forestående efterårsmanøvre, glæder han sig samtidig til at gense sine gamle kammerater: "Jeg vilde helst sidde her i min stue blandt mine rollinger, som stadig formerer sig i antal omkring mig, og så give alverdens manøvrer og soldater og krigsvåben en god dag! - Men det hjælper ikke, min gode Mathias, for et par dage siden kom vor gode sognefoged med en ussel lap blå papir, og der stod at læse, at den 2den September skal du møde i Aalborg o.s.v. - og så må du herud - der hjælper ingen "kær mor" ! - Nå, på den anden side, da det nu en gang skal være sådan, at jeg skal til Aalborg - så kan jeg også sige, at jeg er helt glad ved det, for så får jeg jo lejlighed til at komme sammen med kammeraterne igen og med vennerne i Aalborg, og det kan jeg sikkert have rigtig godt af; det vil være oplivende og forfriskende for mig, og så må jeg jo finde mig i soldaterlivets søllehed, da det nu ikke kan være anderledes".

Ellers handler brevet mest om Mathiasens svoger i Lovns. Endnu en gang har han "prøvet på at komme bort fra de temmelig døde Lovnsfolk og noget

nærmere til Jebjerg højskole i Salling, men det lykkedes ikke, hvor meget han og hans kone ønskede det, så det lader til, at de skal blive der for hele livet. Det kunde ellers have blevet rigtig udmærket for ham, ti så vilde han naturligvis have hjulpen til på højskolen som lærer i fysik, som er hans kæreste fag at arbejde med, men hans politiske fremtræden står ham i vejen derfor, og autoriteterne er jo meget nøjeregnende i det stykke, så der er ikke den mindste udsigt til, at han kan komme bort, så længe han ikke opgiver sin stilling som lærer i statsskolen, og det kan han jo ikke godt på grund af den store familie". Mellem friskoler og højskoler på den ene side og statsskoler på den anden er der et svælg, som det ikke er let at overskride.

Mathiasen afrunder brevet med en mindre lokalnyhed: "I denne sommer har vi arbejdet en del på at få oprettet et højskolehjem her i Slagelse, og nu har vi fået det bragt så vidt, at der er lejet hus dertil, og i Oktober begynder det sin virksomhed. Det er et par piger fra Samsø, som skal være værtinder, et par meget rare piger skal det være, så det kommer nok til at gå godt".

Det femte brev er dateret den 13.12.1888. Mathiasen lykønsker Sørensen med hans "begyndte skolemestergærning, ti jeg ved af erfaring, at den gærning fører et stort mål af glæde og velsignelse med sig, når man da kan få lykke til at gøre den med lidt forstand og med lidt kærlighed, for af begge dele kan vi jo have lidt nok alle sammen". Rundhåndet deler Mathiasen ud af de erfaringer, han har gjort sig efter blot nogle få års undervisning:

"Nå, da du nu er indtrådt i vort skolemesterlav, så vil jeg fortælle dig om en hel del, som jeg selv ved lejlighed har opdaget, og som har hjulpet mig til at få mit blik retvendt i skolespørgsmålene. Der findes noget i verden, som hedder pædagogik - ved du, hvad det er? Såvidt jeg kender det, så er det en række meget godt sammensatte regler, hvorefter man - det vil sige: statskolelærere og lærere af embedsstanden - skal rette sig ved opdragelsen af børnene i alle kendte grene. Nu har jeg i og for sig ikke noget imod sådan en opdragelseslære, den kan være meget gavnlig for en lærer at læse; men naturligvis lige så gavnlig for enhver anden; kun det har jeg derimod, at man vil stille sådanne tanker og meninger op som gældende regler ved børnenes opdragelse og proppe dem sådan ind i de stakkels vordende statskolelærere, at de næsten ikke kan og mangen gang heller ikke bør gå uden for disse, som de tror, altomfattende regler. At nu statskolelærerne, som ved eksamensstemplet kan godtgøre, at de virkelig har fået så og så stor en dosis pædagogik og så videre, - at de kan være helt forelskede i disse regler, det kan man nok forstå; men at friskolelærere både med og uden examen kan være det i næsten ligeså høj grad, - det kan jeg virkelig ikke forstå, og jeg er ikke bange for at sige det rent ud som min bestemte mening: det er ravsuskende galt! og nu skal jeg sige dig hvorfor. Der er to ting, som gør, at det er umulig for nogen friskolelærer at bruge regler opsatte af nogen anden end ham selv. For det første er det aldeles umuligt, fordi når man skal bruge regler i den forstand, så man først lærer dem, så vænnes til dem, så bliver

det hele for læreren bare en trædemølle "om igen, om igen", hver dag; men derved bliver læreren selv død og en slags maskine - og det er nemt at klare for sig, hvad indvirkning det vil have på børnene. De vil blive, som læreren er. For det andet er regler overfor selve opdragelsen af ethvert barn en umulighed, da ikke et eneste barn er som et andet, men alle er de hver for sig forskellige fra de andre - selvstændige menneskebørn med spirer og muligheder i sig til at blive et menneske helt forskelligt fra alle de andre, men netop på grund af denne store forskellighed er det umuligt at give regler i opdragelsen. Men hvad så? Ja, dertil vil jeg svare med, hvad jeg har gjort og stadig gør så godt jeg kan: jeg lægger nøje mærke til børnene - til hver enkelt, søger at komme efter hvers ejendommelighed, og når jeg finder den, søger at udvikle den. Der er to ting, en friskolelærer må være begavet med, hvis hans gærning skal lykkes rigtig for børn, det er et par rigtig gode øjne og et par rigtig lydhøre ører - naturligvis foruden så meget andet - men de to dele må han have, så han kan se mere på en snes børn end at de netop er 20, ti det er sandelig for lidt - altfor lidt! og han må ligeledes kunne høre godt for af børnenes tale, af deres måde at lege på o.s.v. at komme efter, hvad for evner der er mindst fremme, og hvad for nogle der er mest, hvem der har tilbøjelighed til hårdt sind, hvem der har tungsind osv. Ja, der er uhyre meget at lægge mærke til, og du kan tro, kære Niels Sørensen! det er det, som skal til, om det skal blive til noget med os. Den, som prøver på at være børnelærer uden at være i besiddelse af noget af denne iagttagelsesevne, han må hellere opgive det snarest muligt, ti han blive aldrig andet end statsskolelærer, om også han kaldes anderledes (der er naturligvis også statsskolelærere, som er i besiddelse af den, men den forlanges jo slet ikke ved kaldelsen)". For Mathiasen er folkeskolen statens skole, mens friskolen er livets skole: Lærerne i den første forsøger gennem en uniformeret pædagogik, som intet hensyn tager til den enkelte elevs sindelag, at producere nyttige samfundsborgere, lærerne i den anden forsøger gennem en levende undervisningsform, der respekterer hver enkelt elevs egenart, at skabe lykkelige, kristne mennesker, der i øvrigt også fungerer som samfundsborgere.

Det sjette brev er ganske kort, men det er også skrevet midt i juletravlheden den 23.12.1888: "Nu står jo den kære Jul! - alle børns og børnevenners store glædesfest - for døren, og jeg vil ønske for dig, at barnefølelsen må sætte dig på det lave sæde, så du må få lykke til at få den rigtige juleglæde over Barnet, som fødtes i ringe kår og som dog var mægtig til at knuse vor arvefjendes forfærdelige magt, så vi nu dristig kan kalde Hans Fader i Himlen for vor kære Fader! Ja, glædelig Jul i Jesu Navn!"

Det syvende brev påbegynder Mathiasen engang i sommeren 1889, men han får det aldrig færdigskrevet.

Nok engang lykønsker han Sørensen med hans gerning som friskolelærer: "Allerførst vil jeg sige dig, at jeg blev glad ved at se af dit brev, at du nu har fået dig en lille skole, som du er glad ved; for det er en væsentlig betingelse -

navnlig for os skolemestre, at vi er glade i vor gærning, uden det vil det aldrig blive til noget dermed, det er jo så nemt at forstå". De må ikke alene være glade for deres arbejde, de må også være frit stillede, så de kan indtage den position i lokalsamfundet, der forventes af dem: "Vi skulde gerne være så vidt udviklede, at vi kunde indtage en lille ledende stilling iblandt vore folk. Se, det er den fordring, jeg stiller til mig selv udadtil her i min kreds, og jeg har lidt erfaring af, at den fordring hører med, for at alt kan gå i god gænge". Faren ved at indtage "en lille ledende stilling" er, at man aldrig får tid tilovers: "I denne sommer har jeg forskrækkelig travlt; ikke en eneste ledig time har jeg, og de fleste aftener må jeg arbejde til kl. 12. - Hvad jeg bestiller? Jo, det skal jeg sige dig, min kære Niels! jeg er snart med i alle de ting, som er fremme her på egnen. Jeg er formand og uddeler i en læseforening, vi har her i sognet, på over 300 bind; jeg er formand i vor friskoleforeningskreds; jeg er medlem af foredragsforeningen, og jeg udfører en hel del af arbejdet med at skaffe talere, for vor formand er somme tider lidt doven i den retning; og i foråret blev jeg valgt til delingsfører i skytteforeningen, samt regnskabsfører. Endvidere har jeg meget arbejde, når jeg kan få tid til at hjælpe min gode ven gmd. Kr. Kristensen med hans sager, og når jeg så hver dag skal holde skole og gøre det så godt, så jeg kan være glad ved det, så kan du vist nok forstå, at jeg har alle hænder fulde. I den sidste tid har de fået mig gjort til aktionær i vort venstreblad "Sorø Amtstidende", et af landets største provinsblade, og det har de gjort for at få mig med i en opposition, som er rejst mod bladets redaktør, som vi ikke kan lide, da han er en vejrhane, der skifter mening næsten lige så tidt, som vi skifter årstider. Vi var så til generalforsamling den anden dag (den består blot af aktionærer), men vi opnåede blot at få tre nye bestyrelsesmedlemmer valgt ind, hvoraf endda den ene er meget tvivlsom overfor redaktørspørgsmålet". Men selvom Mathiasen - som mange af sine kollegaer - er aktiv i alle mulige sammenhænge, får han alligevel også tid til at gå på frierfødder.

Den ottende brev - som Sørensen modtager sammen med det syvende - er dateret den 4.10.1889, og heri beretter Mathiasen glædestrålende om "en ting, som aldeles sikkert vil få en afgørende betydning for mit liv i fremtiden; jeg er nemlig bleven forlovet, og det er gået helt underligt med den ting, som jeg nu skal fortælle dig; af denne min fremstilling vil du komme til at kende nogle af mine udyder, men det kan jo også være godt. - Du ved jo allerede, at jeg var forlovet en gang før jeg fandt Julie! Men skønt jeg dengang var meget hård imod den pige, som jeg gjorde det forbi med, og skønt jeg troede, at hun ikke elskede mig men var ligegyldig overfor mig, så er jeg nu bleven grundig omvendt, da det nemlig er med denne min gamle kæreste, at jeg igen er bleven forlovet, og vort gamle forhold er, trods alt hvad der ligger imellem, oprettet igen, men i en ny og bedre skikkelse. Ja, jeg kan sige, at jeg er rigtig for alvor glad ved dette nye forhold, og det først og fremmest fordi jeg her kommer sammen med en kvinde, som jeg kender bedre end

noget andet menneske; det vil du kunne forstå, når jeg fortæller, at vi først har tjent sammen i et års tid, dernæst været så nær ved hinanden i et halvt år, hvor vi kom sammen meget tit - i den tid blev vi forlovet - så var vi forlovede i omtrent 3 år - indtil jeg brød med hende. Ja, vi kender hinanden tør jeg nok sige, så godt som nogen, og af den omstændighed at denne herlige pige nu igen, efter hint brud af mig, vil forny vort forhold til hinanden og er helt villig til at glemme den forskrækkelige sorg, som jeg gjorde hende, da jeg efter så lang tids forlovelse skød hende bort fra mig - dette er for mig noget, som gør, at jeg ser på vort nye forhold som noget rigtig solidt - noget der virkelig er bygget på den grund, som kun er den eneste, der i denne sag duer at bygge på! Så den ting er klar, at hun holder af mig meget, meget mere, end hun nogen tid har gjort - og, ja, det nytter ikke at nægte det: mere end den kære Julie! gjorde, ti der var noget i Julies natur, som gjorde, at hendes kærlighed tit og ofte blev af en noget vild art, som jeg med min rolige natur ikke rigtig kunde være glad ved - ja, om den ting kunde jeg fortælle meget, som både er godt og mindre godt, men nu er hun borte og hendes minde skal være mig helligt alle dage.

Nu vil du jo spørge, kære gamle ven! hvordan jeg kan elske en kvinde, efter at jeg har fulgt min kære Julie! til graven? - Ja, på det spørgsmål kan jeg give mange svar, men jeg vil nøjes med blot at sige dig, at min kærlighed kan meget godt overføres fra hende, der er død, til den levende og derfor ikke være mindre sand og virkelig - dog er det ikke rimeligt, at det kunde være sket med andre end min gamle kæreste, for det er nu sandt, hvad ordsproget siger, at: "Gammel kærlighed ruster ikke". Nå, jeg kan altså sige, at jeg er rigtig glad og lykkelig ved, at det er gået sådan, så meget mere, som jeg allerede har set velsignelse derover; idet nemlig at min familie og flere af mine barndoms- og ungdomsvenner ovre på Fyn blev meget stødt over, at jeg ophævede den så gamle forlovelse, men at de nu er rigtig fornøjede over fornyelsen igen! - Også dette har noget at sige, og tillige dette, at jeg hos mig selv virkelig også har haft en tanke om, at jeg, skønt det den gang stod for mig som fuldt rigtig, dog i grunden tog meget fejl - ja, jeg kunde nu - da jeg jo kan overse følgerne deraf - meget godt ønske, at det aldrig var sket, ti at hun min første - og nu min egen Kæreste (hendes navn er Karen Marie!) - at hun den gang elskede mig, det ser jeg nu grant, men den gang syntes jeg, at det ikke rigtig var, som jeg vilde have det. Nå, det er jo også nok muligt, at hun ved at skulle opgive mig har fået en endnu stærkere følelse for mig, sligt hænder vist ofte".

Resten af brevet handler om Mathiasens anstrengelser for at skabe ordentlige rammer omkring sit andet ægteskab. Som ungkarl har han hidtil boet i et lille kammer ved siden af skolestuen, men det kan han jo ikke byde Karen Marie. Der må bygges en passende friskole til ham selv og hans tilkommende hustru, og hvis den sag ikke bringes i orden i løbet af 1890, er han indstillet på at søge embede andetsteds, "skønt det ikke vil blive nogen let sag, ti jeg er

jo nu bleven godt hjemme her, og jeg vil meget vanskelig kunne skilles fra de kære børn; men det kan jo blive en nødvendighed at gøre det”.

Det niende brev, der er påbegyndt den 20. og afsluttet den 29.11.1889, er en reaktion på et harmdirrende brev, hvori Sørensen har udsat Mathiasens forestående ægteskab for ”skarp vennekritik”. Han vil ikke ”gøre noget uædelt, når det står i min magt at lade være”, så derfor må han nødvendigvis retfærdiggøre sig overfor sin gamle kammerat: ”Ja, jeg vil sige dig tak for dit sidste brev, skønt der var ting deri, som gjorde mig meget ondt; dog jeg er ikke af den slags folk, som ikke kan tåle at høre en vens mening rent ud; og på en måde kan du have ret i din kritik af det forhold, hvori jeg er indtrådt, - men det er kun på en måde, nemlig fordi du ikke kender mit forhold til Karen Marie! fra før, og heller ikke de forhold, hvorunder jeg lever nu, ligesom du jo heller ikke kendte mit og min afdøde Kones samliv anderledes; end efter hvad du så i Aalborg. Se, jeg kender jo temmelig nøje disse forhold, og derfor er det rimeligt, at jeg, skønt jeg selv er parthaver i sagen, dog kan dømme mest retfærdig derom og, jeg tror, også mest uhildet.

Se, hvad Julie angår, og hvad jeg skrev til dig om hende, da har du misforstået mig lidt; - det er på ingen måde min mening, at jeg vil kaste snavs på hendes minde - så vilde jeg virkelig selv være en meget snavs person, det er sikkert nok; men jeg vil, kære Ven! og det vil du vist give mig ret til - jeg vil se sandt på dette. Og, skønt jeg ved, at der mellem mig og hende virkelig var et ægte forhold - derom har jeg aldrig haft anden mening - så ved jeg dog lige så sikkert, at vort liv gik ikke hen - skønt det kun varede så kort - uden meget stærke brydninger og alvorlige sammenstød, og jeg er den dag i dag af den mening, at vort liv sammen kunde, hvis det havde blevet langt, fået mange store skygger, og det kunde godt være gået sådan, at vi var bleven helt ulykkelige med hinanden i alt fald en tid. Se, min kære bortgangne Julie! var jo af jødisk slægt, og hun havde en fuldstændig sydlandsk natur, så hun bevægede sig stadig i yderlighederne. Var hun glad, så var hun det, så det forslog noget, og i hendes kærlighed var hun tit så overstadig og så voldsom, så jeg næsten kunde blive helt bange derfor. Men jeg følte mig draget stærkt til hende alligevel, og der var tider i vort samliv, da vi var over al beskrivelse lykkelige. Men så var det også til tider sådan, at hun gik til den modsatte side, følte sig ulykkelig, når alt ikke gik, som hun syntes, hun var især meget skinsyg - ja i den grad, at jeg syntes, det blev latterligt; f.eks. kunde hun ikke lide, at jeg blev så gode venner med Kristen Kristensen her og vilde hjælpe ham med nogle småting, som han kom og bad mig om, og så, når hun sådan blev stødt, så gik det atter til yderligheder, så hun blev helt henreven af sin harme. - Nå, nok om det; jeg kan se af så mange ting, som foregik imellem os, at det vist nok gik, som det skulde, og jeg kan nu godt se tilbage på den tid med kærligt blik og se hendes skikkelse lys og uden slagskygger - netop fordi jeg ved, det var hendes ildfulde natur, der bragte hende til at gå til yderlighederne. Men det er ikke sikkert, at jeg havde kunnet sige det, om vort

samliv skulde være fortsat i mange år, ti da vilde uligheden i vor natur jo måske være kommen endnu stærkere frem”.

Efter at have gennemtænkt sagen i en hel uge når Mathiasen frem til, at de egentlige grunde til, at han i sin tid brød med Karen Marie (som han mødte allerede som 19-årig på Vesterdals Højskole) var, at han følte, at hun ikke elskede ham højt nok, og at hun ikke tog det særligt tungt, at han måtte opgive drømmen om at blive præst i Amerika. Julie, derimod, var tropehed efter danske forhold, og så var hun i stand til at hjælpe ham gennem hans livs store skuffelse, idet hun fik ham til at forstå, at han ”også her hjemme kunde få en gærning, som kunde blive til lykke og glæde for mig”. Derfor ægtede han Julie, hvilket han med bagklogskabens visdom afskriver som et forkert valg: ”Karen Marie er ikke af disse varmbloedige mennesker, som kommer frem med hele hjertets varme sådan i en fart; hun er mere af de stille men derfor ikke mindre dybe naturer, og det glemte jeg helt den gang. Nu kom jeg altså i tanker om, at jeg havde gjort hende megen uret, hvad jeg kan skønne af hele hendes måde at tage den sag på, - og nu viser det sig til min store glæde, at hun har trofast gået og holdt af mig sådan i al stilhed og været inderlig bedrøvet over, at jeg sådan sveg hende - men er nu inderlig glad over, at vi har fundet hinanden igen”. Med sin bedste vilje kan han ikke se, at der er noget forkert i, ”at jeg dog i nogen måde har fået gjort godt igen, hvad jeg for 4 år siden gjorde galt”. Og det har han fuldstændig ret i!

Efter at have aflagt denne rapport fra privatlivet vender Mathiasen nok en gang tilbage til glæden ved at undervise børn - når det vel at mærke foregår på den rette friskolemaner: ”Det er rigtig udmærket, at du har fået dig sådan en skole, hvor du kan tumle dig blandt de rare børn. Det er svært, som de kan få indflydelse på os gamle fyre! Ja, der er ingenting, som sådan kan bære os frem i det bedste og største her på jord, som det glade barnesmil, og vi fris for meget ondt, vi, som ser det hver dag, når vi ellers rigtig kan lade det skinn og varme vore mangan gang noget tørre og forstandskolde hjerter op”. Han håber inderligt, at de 30 familier, der støtter friskolesagen, vil bekoste ”et lille hus i al tarvelighed”, hvor han og Karen Marie både kan bo og undervise de 40 børn, der efterhånden frekventerer friskolen.

Det tiende brev er dateret den 27.7.1890. Mathiasen er ”forundret og lidt ked af”, at Sørensen har opgivet lærergerningen for at blive brugsuddeler, da han altid har ment, ”at du måtte kunne komme efter det som børnelærer sådan hvad din åndelige og personlige indretning angår, for så vidt jeg kender den”. Selv er Mathiasen svært tilfreds, fordi skolesagen omsider er faldet på plads: Han får en ny friskole, som vil blive indrettet i en nyopført tilbygning til Forlev Forsamlingshus. Ja, faktisk bygges der allerede på den nye skole, så den kan stå færdig, når han vender hjem fra efterårsmanøveren i september. Omsider kan kirkeklokkerne ringe for ham og Karen Marie: ”Jeg mangler en meget vigtig ting, som for mig er af meget stor nødvendighed, og vel nok er det for ethvert menneske, når vi kommer til en vis alder, og det

er: et hjem! et rigtig godt hjem, hvor vi kan sige: her bor jeg hjemme, her kan jeg leve sammen med mine kære, mit eget stille liv, uden at alverden skal pege fingre deraf og se derpå med skarpe kritiske øjne. Ja, det mangler jeg, og før jeg får det, er der et savn, som stadig gør sig gældende, og som øver sin indflydelse også i min gerning, idet jeg ikke altid er så frisk og kan tage fat, som jeg gjerne vilde. Vi mennesker er jo i grunden nogle stakler, som der ikke er stort ved; vi kan nok til en tid arbejde med kraft, så længe vi er i den første ungdoms ildfulde åndstid, men når vi dag ud og dag ind skal tage fat med alle kræfter, så synker varmen, og lidt efter lidt tager kraften og friskheden af, hvis vi står alene uden noget naturligt støttepunkt. Sådan går det vistnok de allerfleste mennesker. Men når vi derimod har dette støttepunkt: hjemmet - og fremfor alt: en god og kærlig kvinde ved vor side, der ærlig og trofast tager hånd i hanke med, og med sin hjærlighed tager bitterheden bort - så går det igen. - Ja, jeg siger rigtignok med hjertet fuldt: Gud ske Lov! at der åbner sig lyse udsigter i en nær fremtid, Han give sin lykke og velsignelse til, at det må blive mig og min Marie! til gavn og glæde og velsignelse, så at vi med hinanden rigtig kan tage fat på arbejdet, så kommer frugterne nok, om det er os gavnligt at få dem at se".

Afslutningsvist meddeler Mathiasen sejrstolt, at han i skytteforeningens præmieskydning har vundet en stor pibe. De lærte åbenbart at sigte godt i 9. Batallion, for det foregående år vandt han både "en kikkert til 9 kr. og et stort billede af Frederik d. 7de, som nu hænger på væggen her"!

Det ellefte brev er dateret den 12.9.1892. Som altid er Mathiasen glad for lærergerningen: "Vi har det meget godt herovre i vor skole; vi har stadig 50 børn og derover at tumle med, og hidtil har de fleste af dem været små under 10 år, så der er nok for både mig og min kone at tage vare; men det er jo et godt arbejde at hjælpe lidt til at opdrage og oplyse dem, som efter os skal befolke en lille del af landet, og gøre vort til, at det bliver en dygtig, sund og alvorlig slægt, der vokser frem". Ved siden af undervisningen er han engageret i så mange aktiviteter, at det efterhånden er ved at tage overhånd: "Jeg har naturligvis også med andre ting at gøre end blot skolen. Man har her, som vistnok også andre steder, sådan en mærkelig lyst til at hænge alt skrive- og regnearbejde på sin friskolelærer, og det er næsten alt sammen noget, som der ingen betaling vanker for. Så længe det kun indskrænker sig til, at man en enkelt gang har noget deraf, kan det sagtens gå; men når man næsten bliver helt overlæst med den slags, så burde man dog have lidt derfor, ti ellers bliver man ked deraf. Jeg vil herefter sig nej til en del af disse arbejder, for det har været særlig grovt for mig særlig i sommers. Her er jo både skytteforening, brugsforening, sangforening, afholdsforening, foredragsforening, læseforening, ungdomsforening og alle disse har jeg havt mere eller mindre med at gøre, og det kan jeg ikke udholde i længden".

Når Mathiasen vil til at trække sig lidt tilbage fra det tidskrævende foreningsliv, er det sikkert også, fordi han er blevet far: "Vi har fået os en lille søn

- ja, han er snart ikke så lille, for om otte dage er det hans anden fødselsdag - han hedder Viggo efter hin berømte kæmpe, som "hævned sin konge", og det er ikke fri for, at der er noget kæmpenatur i ham. Ja, det er morsomt, når vi som forældre kan træde ind i den store kæde, som gennem tiden befolker jorden, den kæde, som kaldes menneskeslægten - rigtignok kun som et meget ubetydeligt, men dog som et virkeligt led, for Ham, som drager og leder denne vidunderlige levende kæde, der først er udgået fra ham og atter til sidst vil samles om ham, når tiden, som et tågesløv, svinder bort. Når vi tænker denne tanke, da synes jeg, at vi kan føle os så glade over, at vort liv, skønt det tit kan forekomme os så lidet og usselt, dog virkelig har en betydning - ja, i dette forhold en lige så stor betydning som alle de andre menneskers". Indtrængende råder ægtemanden og familiefaderen Mathiasen ungkarlen Sørensen til at gifte sig, så også han kan yde sit bidrag til slægtskæden: "Ja, jeg kan nok skønne, at du har det godt, men jeg synes, at du snart kunde trænge til at få dig en lille kone, der kunde lave dig et lille hyggeligt hjem, for det er nu noget, som enhver mand trænger til at have, og uden det synes jeg rigtignok, at livet bliver ikke så lidt trist og glædesløst - men kanske du også tænker derpå af al kraft - det ved jeg jo ikke; jeg skriver kun dette, fordi jeg af hjertet ønsker, at det måtte ske for dig".

Og så slutter brevet med denne hilsen: "Ja, nu ved jeg ikke videre mere at fortælle dig denne gang, så du være hilset på det venligste fra mig og min Kone og vor store Viggo. Din gamle kammerat Mathiasen. Level, kære Ven! Du får nok et billede af os en gang, men i øjeblikket har vi ingen".

Sørensen fik vistnok aldrig det lovede fotografi af den harmoniske kernefamilie. Det ser nemlig ud, som om brevvekslingen mellem de to soldaterkammerater ophørte med Mathiasens ellefte brev fra september 1892. (Havde de fortsat skrevet sammen, ville Sørensen med sin omhyggelige samlernatur givetvis have gemt sin vens skrivelser). Det er umuligt at sige noget sikkert om, hvorfor de efter al sandsynlighed mistede forbindelsen med hinanden, men man har jo lov til at gætte. Det spillede måske ind, at soldatertiden efterhånden var kommet på lang afstand, og at de ikke længere genså hinanden efter deres sidste efterårsmanøvre i 1890. Dertil kom, at Sørensen i 1890 var flyttet til Salling og havde startet et helt nyt liv, mens foreningsmennesket Mathiasen nærmest arbejdede i døgn drift. De havde med andre ord begge to så meget at gå op i, at korrespondancen ganske stille døde ud. Tilbage ligger en håndfuld gulnede breve, der vidner om en kritisk fase i den unge Mathiasens liv, der lykkeligvis endte med, at han dels fik en ny skole og dels blev gift med sin første kærlighed. En skønlitterær forfatter kunne ikke have digtet en lykkeligere slutning!

Henrik Fibæk Jensen, cand.mag, Egerisvej 41, 7800 Skive.

Har skrevet Jens Langkniv - en jysk Robin Hood? (1993), Det egentlige liv - en bog om Johannes Buchholtz. (1995) og Jeppe Aakjær - Spillemand og stridsmand (1999)

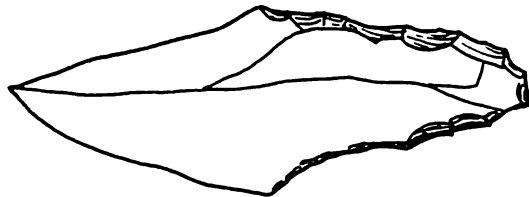
Stenalderens jægere og fiskere i Vestsjælland

Af Per Lotz

Igennem det meste af stenalderen har der levet mennesker i Vestsjælland. De ældste spor af bosætning i området er fra Holmegårds Mose ved Næstved og fra Bromme ved Sorø. Begge steder har jægerne haft deres boplads, hvor en å løb ind i en sø. Flere steder har man fundet de kraftige pilespidser af flint fra Brommeperioden, bl.a. ved Halskov. Disse fund er fra ca. 11000 år før Kristi fødsel, da der var en mildning i det ellers ret kolde klima efter istiden. Landet var endnu tyndt befolket og de enkeltfundne pile er sikkert mistet under jagtture, måske langt fra bopladserne. På den tid var det største bytte for jægerne elg og ren, og i søerne har man blandt andet fanget bævere og gedder. Landskabet var åbent med græs, urter og krat og med spredt bevoksning af birk og fyr, så det var endnu muligt at færdes i landets indre dele. Senere blev landet dækket af tæt urskov, og da måtte man i hovedsagen bo ved kysterne eller langs vandløb og søer.

Landet efter istiden

Den sidste istid sluttede i Danmark ca. 13000 år f.Kr., idet den såkaldte Storebæltsgletcher smeltede og forsvandt mod øst og nord op over Sverige. Havet var dengang omkring 100 meter lavere end nu, da store vandmasser endnu var bundet af isen. Det isfrie land var ét stort fastland fra Sydsverige til England. Nord for Danmark strakte en havarm sig ind mellem Norge og Vendsyssel til Sveriges vestkyst, og øst for Danmark opfyldtes Østersøens område af en vældig smeltevandssø, kaldet den Baltiske Issø. Vandet herfra havde skiftende afløb til havet, først gennem Øresund og derpå gennem det mellemste Sverige. Senere skete afløbet gennem en stor flod, Danaelven, som fra 8000 år f.Kr. løb syd om Lolland og mod nord gennem Storebælt til havet.

Fig. 1. Jagtpil fra Brommeperioden fundet på Halskov.

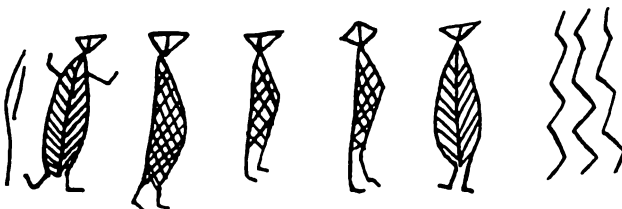
*Fig. 2. Museumsinspektør Henning Nielsen med et stykke af en rensdyrtak, som blev fundet på Halskov Odde i 1997 ved jordarbejde i forbindelse med Storebæltsbroens etablering. Stykket, som mangler den yderste ende, har været omkring 1 meter langt. Det må stamme fra nogenlunde samme tid som pilespiden, fig. 1. Der har levet rensdyr i Danmark fra slutningen af istiden og indtil starten af Maglemoseperioden.
Foto: Anders Ole Olsen.*

I løbet af den ældre stenalder, der varede frem til 4000 år f.Kr., skete der en vældig stigning af havet på grund af den stadige afsmeltning af isen nordpå. Fra 7000-5000 f.Kr. steg havet med ikke mindre end 2 meter pr. 100 år midt i perioden, hvilket har givet store oversvømmelser i de flade egne, så landet helt ændrede form. Førhen lå kysten mod nord midt gennem Kattegat fra Kullen til det nordlige Jylland og videre vestpå. Nu blev landet på ret kort tid omdannet til et ørige øst for den jyske halvø med fjorde, sunde og bæltter, næsten som vi kender det fra landkortet idag.

Fra jæger- til fiskerstenalder

De spredte jægerstammer, som i fastlandstiden færdedes i indlandet, har antagelig søgt til kysten nordpå en del af året. Vi kender kun lidt til deres

Fig. 3. Små menneskefigurer indridset i en knogle fra Ryemarksgård ved Ringsted.

A. Fastlandstid, indtil 7000 f.Kr.

B. Atlantisk tid, 6-4000 f.Kr.

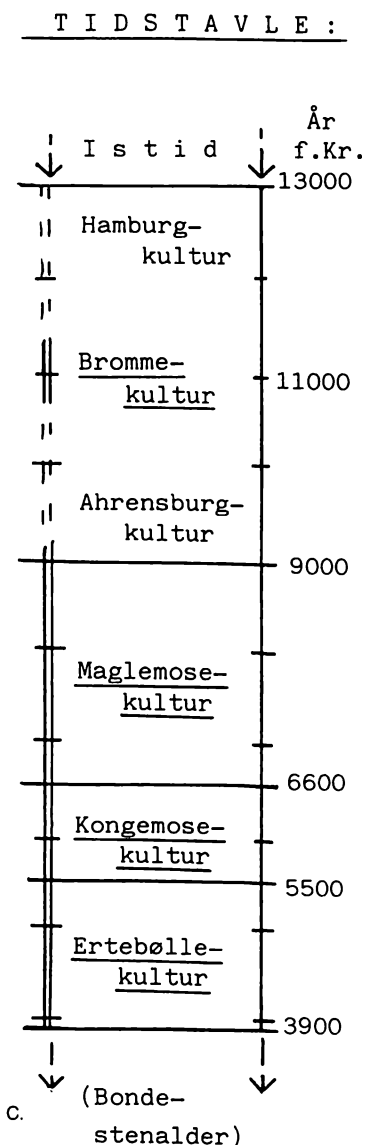

Fig. 4 A og B viser landets udstrækning før og efter den store stigning af havet, som på godt og vel 1000 år omdannede Danmark fra et fastland til et ørige med indskårne kyster.

Fig. 4 C viser alderen på de forskellige tidsperioder i jægerstenalderen. Perioder med bopladsfund i Vestsjælland er streget under.

boplads ved havet, da de fleste nu ligger på havbunden. Men det sker, at fiskere får stenalderredskaber eller bearbejdede genstande af ben eller hjortetak fra havbunden. I Vendsyssel, hvor den gamle kyst har passeret tværs

over den nordlige del, har man fundet redskaber af flint og rentak fra Brommeperiodens nordlige kystbopladser.

I den efterfølgende tid indtræder en kortvarig kuldeperiode næsten uden spor af jægerne. Derpå breder befolkningen sig over det meste af landet i Maglemosetid, ca. 9000-6500 f.Kr. En tæt skov spreder sig også over landet, men jægerne opholder sig en del af året ved åer og søer og skaffer sig rigelig føde ved jagt og fiskeri og ved indsamling af bær, planter og nødder. Flere af de større og mest kendte bopladsfund fra perioden er fra Vestsjælland, bl.a. de 100 år gamle fund fra Mullerup, hvis nærliggende mose, Maglemosen, har givet navn til perioden. Hele Åmosen og landskabet omkring Halleby å har været et særligt godt område at leve i på den tid, det viser de tætliggende og righoldige bopladsfund. I Sydsjælland er det især moserne ved Holmegård, Lundby og Sværdborg, som har givet tilsvarende fund. Heller ikke fra denne periode kender vi ret meget til kystbopladserne i modsætning til i Vestsverige, hvor en kraftig landhævning har bevaret den gamle kyst og dermed de gamle kystbopladser på tørt land i nogen afstand fra den nuværende skærgårdskyst. Jægerne i Vest- og Sydsjælland har dog også haft kontakt med havet, idet man både i Åmosen og ved Sværdborg har fundet knogler fra sæler ved udgravninger af et par bopladser. I begyndelsen af perioden har man nedlagt så store dyr som urokse og elg, som det givetvis har krævet en lang og sej jagt at få nedlagt. Fra Lundby mose i Sydsjælland kender vi et fund af redskaber og knogler af elge, som har været parteret, hvorpå visse af knoglerne er blevet nedlagt i en sø som en form for offer. Fra Odsherred har man to berømte fund af urokser, som begge er anskudt med adskillige pile, men som derefter er druknede under flugten i en sø eller mose.

Senere i Maglemoseperioden er de vigtigste jagtdyr kronhjorte, rådyr og vildsvin, hvis knogler man finder i stort tal på jægernes bopladser i de næste 4-5000 år. Disse bopladser er fundet ved mange sjællandske moser, hvor der førhen var søer. Der findes mange redskaber af flint, men også af ben og hjortetak, som viser hvor specialiseret jagt- og bopladsudstyret har været: Knive og pile af flint har krævet en meget præcis teknik, for at man kunne fremstille de tynde og skarpe redskaber. Af spaltede knogler eller hjortetak har jægerne blandt andet lavet elegante fiskespyd og harpuner. Nogle redskaber var forsynet med indridsede mønstre eller motiver af dyr og mennesker. Fra Vestsjælland kendes flere berømte fund.

Fig. 5. De store jagtdyr: urokse og elg, indtil 7000 f.Kr.

Fig. 6. De største jagtbyr var kronhjort, rådyr og vildsvin i tiden efter 7000 f.Kr. Tegningerne er gengivet efter Aaris-Sørensen: "Danmarks forhistoriske dyreverden".

Omkring 7000 år f.Kr. var somrenes middeltemperatur blevet som nu, og havet var efterhånden steget en del. Nu bredte det sig hurtigere ind over de laveste dele af landet, blandt andet de gamle smeltevandsrender i Storebælt og Øresund. I løbet af de næste 2-3000 år fik Danmark sin kendte form. Fyn og Sjælland skilte sig fra Jylland og Sverige, det gamle fastland opløstes i talrige små og store øer adskilt af sunde og bæltter. Langs den indskårne kyst var det let at færdes fra egn til egn, og desuden gav det varmere klima nye muligheder for at et større antal mennesker kunne leve ved de danske kyster.

Vi taler nu om atlantisk tid, hvor klima og naturforhold var præget af havet i modsætning til den forudgående fastlandstid, kaldet boreal tid, navnet betyder skovtid. Den nye periode startede med sommertemperaturer som i nutiden, senere var gennemsnittet for juli steget fra 16° til 20°. Det gav en betydelig tilvækst af livet i havet og dermed et grundlag for en væsentlig øgning af befolkningen i periodens sidste faser, kaldet Kongemose- og Ertebølleperioderne. Landets indre var stadig dækket af tæt skov, som det har været vanskeligt at færdes i. Det var langs kysterne, at de fleste bopladser lå. Undersøgelser i de senere år har vist, - blandt andet langs den Sjællandske Storebæltskyst, at såkaldte centralbopladser lå med 10-15 km's afstand og altid på særligt udvalgte steder nær vandet ved fjordmundinger eller åudløb. I Vestsjælland drejer det sig om bunden af Kalundborg Fjord, udløbene af Halleby å nord for Reersø og af Tude å nord for Halskov samt ved mundingerne af Korsør Nor og Skælskør Fjord. Desuden ved Basnæs og ved Susåens udmunding ved Næstved. Fra disse bopladser udnyttede man fiskeriet og jagten mange steder langs sin del af kysten og så langt ind i land, man kunne nå ad vandvejene. Derfor kan vi nu til dags finde redskaber fra især Ertebølleperioden næsten overalt langs kysterne og visse steder ved søerne i indlandet.

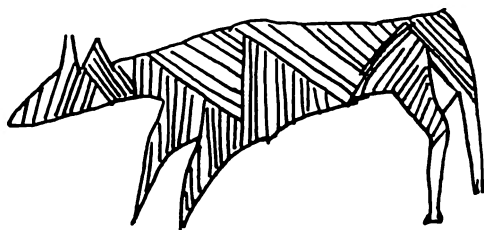

Fig. 7. Hjort, indridset på en knogle fra Åmosen.

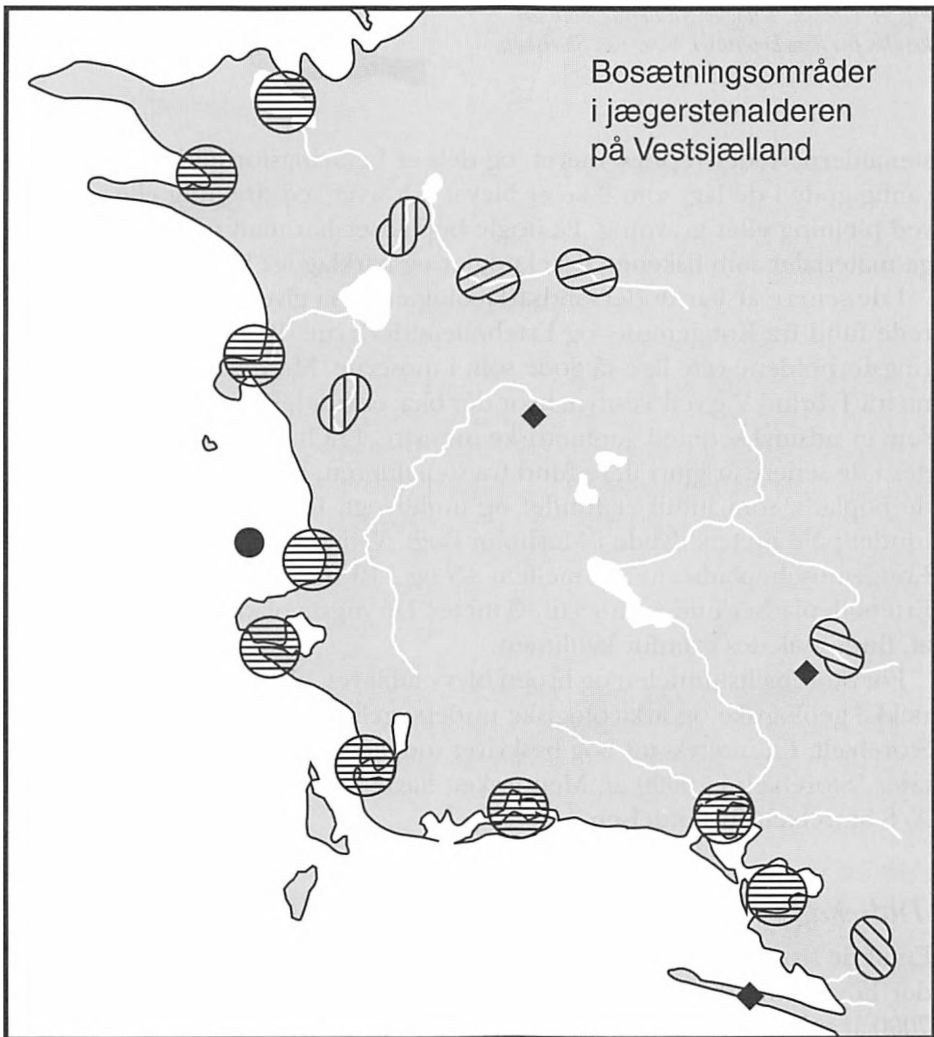

Fig. 8. Kortet viser kun placeringen af de større bopladser. Talrige løsfund og mindre bopladser er ikke anført.

- ◆ De ældste bopladser: ved Bromme, ved Holmegårds Mose samt på Knudshoved Odde.
- Den ældste boplads på havbunden. Musholm Bugt.
- ▨ Bopladser i indlandet i Maglemoseperioden.
- ▤ Centralbopladser ved kysten i Ertebølleperioden.

I Åmosen er der også gjort flere bopladsfund fra de sidste faser af ældre stenalder. Fundene fra denne store mose er særlig vigtige, dels er næsten alle

Fig. 9. Grå sæl. Knogler fra denne store sæl kendes fra flere boplads, bl.a. ved Skælskør.

stenalderperioder repræsenteret, og dels er bevaringsforholdene her usædvanlig gode i de lag, som ikke er blevet udtørret ved dræning eller ødelagt ved pløjning eller gravning. På nogle boplads har man udgravet skrøbelige materialer som fiskenet, fiskeknogler og barklag fra hyttegulve.

I de senere år har undervandsarkæologien også givet righoldige og varierede fund fra Kongemose- og Ertebølleperioderne. På havbunden er bevaringsforholdene ofte lige så gode som i moserne. Mest kendt er nok fundene fra Tybrind Vig ved Vestfyn, hvor der bl.a. er fundet flere padleårer af træ, som er udsmykket med geometriske mønstre. Fra havbunden i Storebælt er der i de senere år gjort flere fund fra stenalderen, bl.a. den dybest beliggende boplads, som hidtil er fundet og undersøgt, fra 6200 år f.Kr. Den blev fundet på 8 meters dybde i Musholm Bugt. Ved Vest- og Sydsjælland findes Kongemosebopladserne på mellem ± 3 og ± 10 meter, og de efterfølgende Ertebølleplads findes på ± 3 til $+3$ meter. De yngste plads, som der er flest af, findes således ovenfor kystlinien.

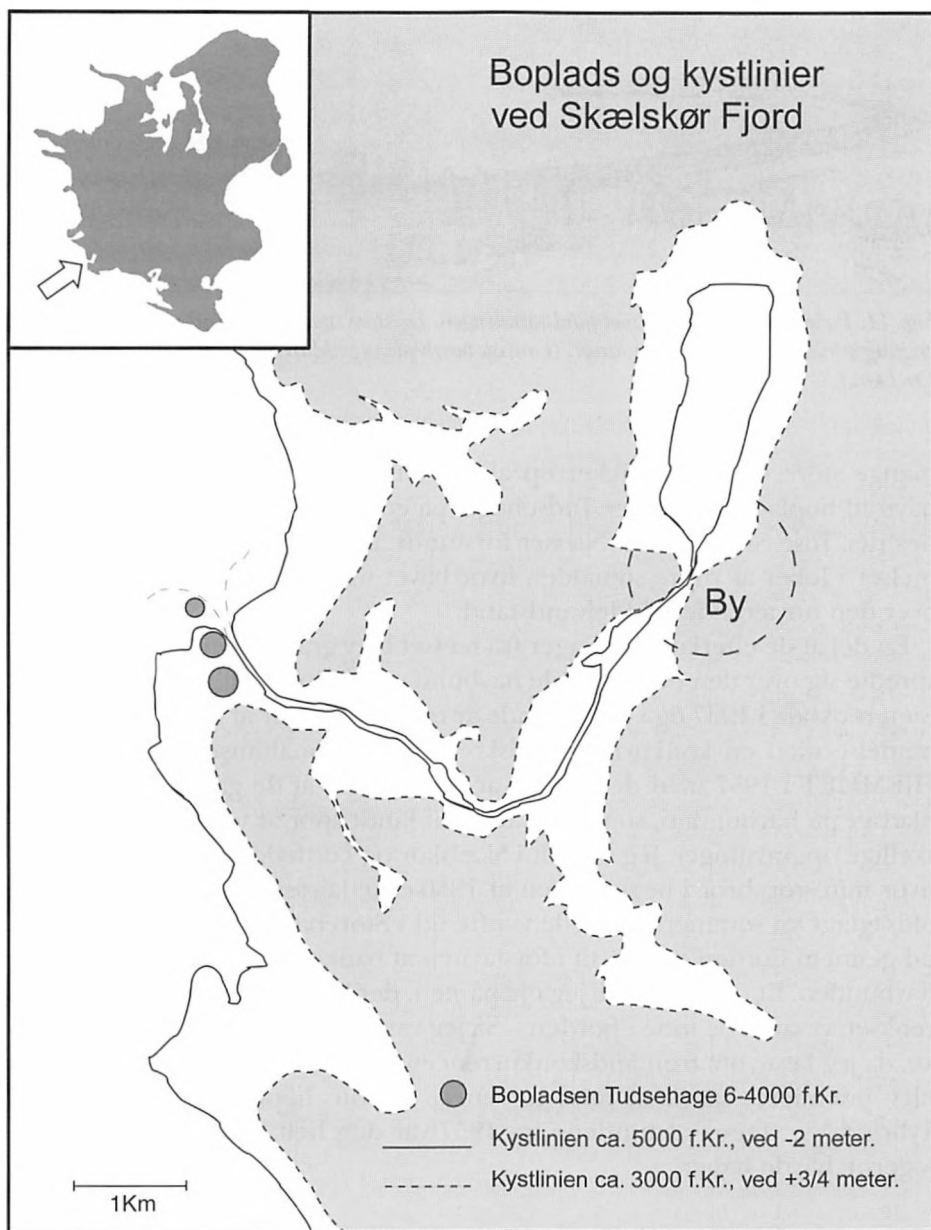
Før Storebæltstunnelen og broen blev etableret, blev der foretaget en lang række geologiske og arkæologiske undersøgelser af kysten og havbunden i Storebælt. En interessant bog beskriver indgående de mange fund og resultater "Storebælt i 10000 år. Mennesket, havet og skoven", udgivet i 1997 af A/S Storebæltsforbindelsen.

Tudsehage, en stenalderboplads på havbunden ved Skælskør

En af de større boplads ved Storebæltskysten i slutningen af ældre stenalder lå ved munden af Skælskør Fjord. Før fjorden blev dannet for ca. 7000 år siden, var der en å samme sted. Den mandede ud i Storebælt et stykke uden for den nuværende fjordmunding, da havets overflade og dermed kysten var lavere end nu. Bopladsen var skærmet mod vest af et næs, som nu er forsvundet, - se kortet.

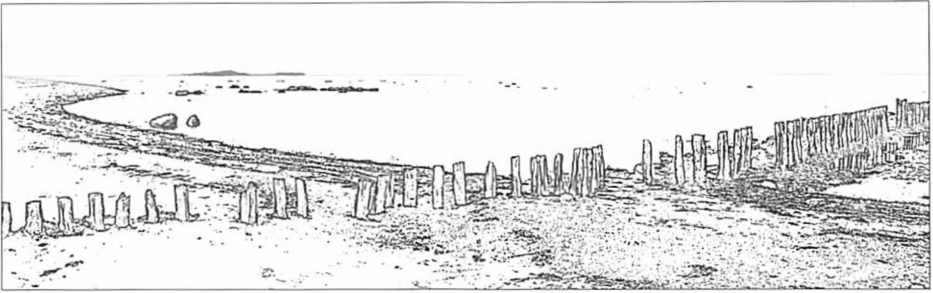
Ved åmundingen har der ligesom ved fjordmundingen været et godt fiskested, og der har været en boplads på dette sted over en lang periode fra slutningen af Kongemoseperioden, måske endnu længere tilbage i tiden og til ind i yngre stenalder. Da havde fjorden i store træk fået sin nuværende form. Kysten og bopladsen blev jævnligt oversvømmet af det stigende hav gennem den ældre stenalder, og bopladsen blev derfor flyttet flere gange, men lå stadig tæt på kysten. De ældste spor af bopladsen er fundet på ca. 4 meters dybde, 3/4 km fra land, og de yngste stenalderfund kommer fra kysten af den nuværende sydlige fjordbred.

Fig. 10. Kortet viser, at bopladsen havde mindst 3 forskellige placeringer fra slutningen af Kongemosealderen til den yngre Ertebøllealder. I bondestenalderen lå bopladsen nedenfor den stiplede kystlinie ved fjordmundingen, og andre bopladser lå ved snævringerne længere inde i fjorden.

På vestsiden af fjordens udløb er der stadig en stenfyldt og lavandet grund, der med en dybde på 1/2 - 2 meter strækker sig næsten 1 km ud i Storbælt. Ved lavande kan man ane næssets udstrækning, når man ser de

Fig. 11. Pælerækken og kysten ved fjordmundingen. De store sten i baggrunden viser, at landet engang strakte sig længere ud i havet. (Grafisk bearbejdning: Martin Okholm efter foto af Per Lotz.)

mange store sten, der stikker op af vandet. Området, som også har givet navn til bopladsen, hedder Tudsehage, på et gammelt kort fra 1767 benævnes det Tose Steengrund. Næsset forsvandt antagelig efter flere oversvømmelser i løbet af yngre stenalder, hvor havet nåede en højde af 3/4 meter over den nuværende middelvandstand.

En del af de efterladte oldsager fra næsset blev gradvist omlejret i havet og spredte sig over den nærliggende havbund. - Her fandt jeg ved dykning på 2 meters dybde i 1957 og i de følgende år en del oldsager af flint. Det var i forbindelse med en konkurrence udkrevet af Nationalmuseet og ugebladet HJEMMET i 1957 med det formål at finde nogle af de gamle stenalderbopladser på havbunden, som man af og til fandt spor af ved fiskeri eller forskellige opgravninger. Jeg er født i Skælskør og færdedes tidligt ved fjorden, hvor min storebror i begyndelsen af 1950-erne lærte mig at finde og samle oldsager. Om sommeren sejlede vi ofte ud i Storebælt for at fiske, og på vej ud gennem fjorden sad jeg tit i forstævnen af båden og iagttog ålegræsset og havbunden. Et par gange fik jeg øje på sten, der lignede de oldsager, især skiveøkser, vi samlede inde i fjorden. - Så jeg var ikke i tvivl, hvor jeg skulle dykke, da jeg læste om frømandskonkurrencen, og det gav også resultat. Fundet blev præmieret sammen med to senere kendte bopladser ved Fyn, bl.a. Tybrind Vig. Ingen af fundene fra 1957 var dog helt så gamle som arkæologerne havde håbet.

Nye fund fra ældre bopladslag

Efter nogle års pause genoptog jeg omkring 1980 sammen med min kone afsøgningen af bopladsområdet ved Tudsehage. Der var stadig oldsager af flint at finde som tidligere, nu mest på lavt vand nærmere kysten.

I 1982 fandt jeg det første redskab af hjortetak og en ret sjælden økse af grønsten med påbegyndt skafthul, og vi begyndte at finde en del marvspaltede knogler. I 1985 fandt min kone et stykke af en flintægddolk, som Natio-

nalmuseet modtog som Danefæ. Det satte naturligvis interessen yderligere i vejret, og jeg begyndte at dykke mere systematisk i håb om at finde boplads­slag, hvorfra tingene af ben og hjortetak kom, som vi fandt på lavt vand. I 1988 fandt jeg på 2 meters dybde nogle aflejringer, såkaldt gytje, med ind­lejret træ, mest pinde og stager. Ofte fandt vi, også i årene derefter, små afrundede, bløde træstykker, som efter stærk bølgegang havde løsnet sig fra gytjelagene, hvorfra de drev hen over sandbunden og ind mod kysten, hvor de hurtigt blev slidt i stykker.

I slutningen af 1980-erne kunne jeg konstatere, at ålegræsset gik en del til­bage, og dermed blev havbunden langt mere udsat for nedslidning og sand­flugt. På lavt vand kom der fra tid til anden stenede flader frem i havbunden, måske var det rester af gammel strandbred fra det oversvømmede næs. Fra en sådan stenflade fandt vi i 1988 et forarbejde til en hjortetaksøkse og en bennpil.

Fra 1990 til 95 forsvandt ålegræsset helt fra området, som i mange af de øvrige danske farvande. Det medførte store ændringer af havbunden, hvor­ved sandet mange steder forsvandt ved strøm og bølgeslag og lagde sig andre steder på bunden eller langs kysten. Ældre lag i havbunden, som før var beskyttet, kom nu frem. I 1991 fandt jeg 500 meter fra kysten en lille samling af bearbejdede og delvis brændte trægenstande, deriblandt et sjældent økseskaft af hasseltræ. Det blev forsigtigt taget op og opbevaret i saltvand og derefter afleveret til konservering i Brede. Der blev også foretaget en C-14 datering, som gav alderen: 4200 år f.Kr. Dette fund blev anledningen til et samarbejde med Sorø Amts Museums arkæologiske afdeling i Korsør, hvor­til vi afleverer alle væsentlige fund, og hvortil jeg årligt sender rapporter over vigtige fund og over bopladsens tilstand. Skælskør Bymuseum samarbejder vi med i forbindelse med særudstillinger om stenalderboplads­er ved fjorden, og Skov- og Naturstyrelsens dykkende arkæologer har vi også et godt samar­bejde med. De har lavet flere prøveundersøgelser på bopladsen, og de har afsat en række målepunkter til brug ved opmåling og indtegning af væ­sentlige fund og bundprøver.

Man skal forestille sig, at Danmarks kyster under den atlantiske tids hav­stigning har været præget af udgåede og væltede træer næsten overalt langs strandene. Nogle steder er rester af disse gamle træer og træstubbe bevaret i havbunden, hvis de til stadighed har været dækket af sand eller dyndlag. Ved undersøgelserne i Storebælt har man fundet stubbe af fyrretræer på 30 meters dybde, som er 10000 år gamle. På lavere dybder har man flere steder fundet træstubbe af især egetræer som er yngre, fra de sidste ca. 3000 år af ældre stenalder, der sluttede 4000 år f.Kr.

På vor boplads skete der som nævnt også en væsentlig afslidning af bund­lagene, da ålegræsset forsvandt. Derved blottedes flere steder ældre bo­plads­slag, som desværre var udsat for hurtig nedbrydning. 6-8 træstammer dukkede frem på forskellig dybde, ind imellem var der også gytjeflejringer

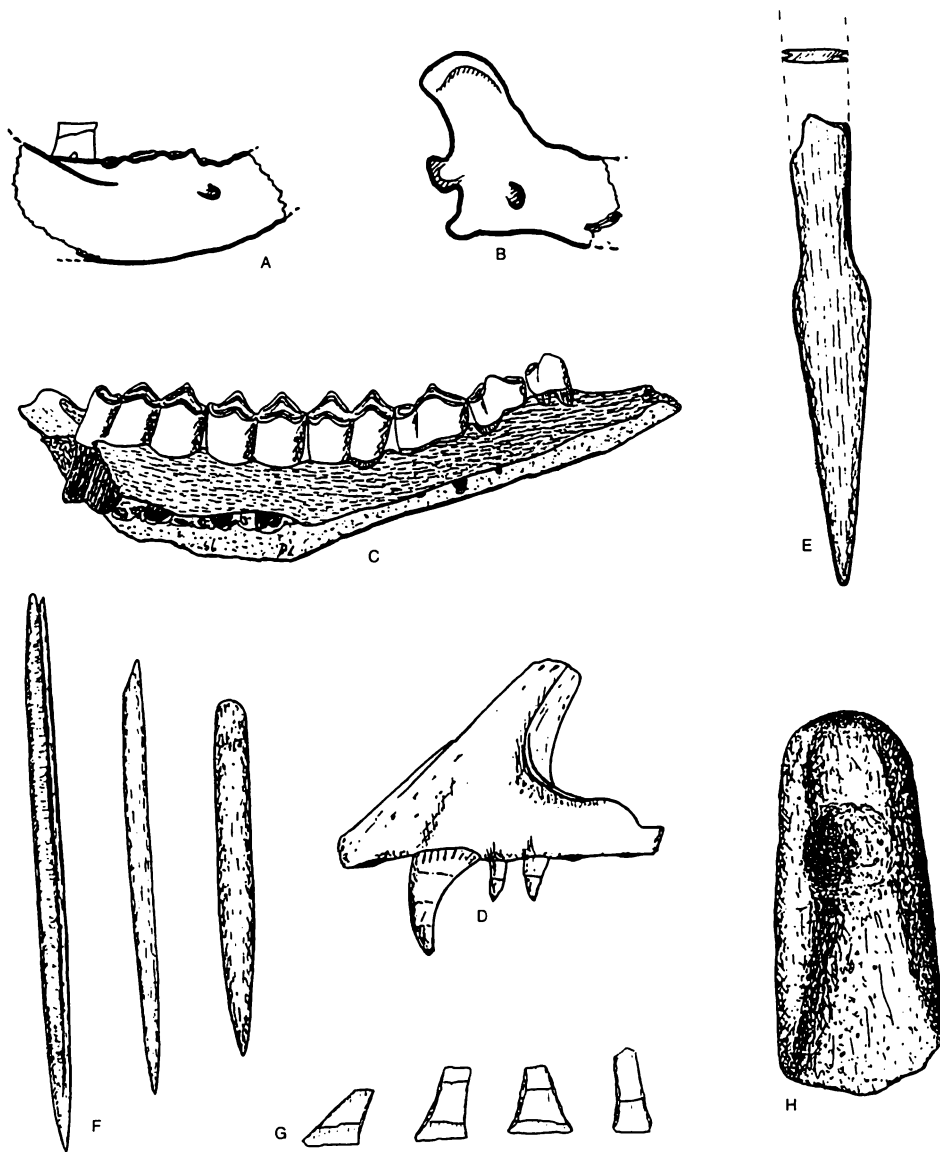

Fig. 12. Fund af knogler m.m. fra Tudehage. Størrelse 1:2.

A. Underkæbe fra et menneske, brudstykke med bevaret visdomstand.

B. Et stykke af en hundekæbe.

C. Underkæbe fra en kronhjort, spaltet gennem nervekanalen for udtagning af marven.

D. Et stykke af overkæben fra en gråsæl.

E. Brudstykke af en flintægddolk, danefse.

F. Tre benpile.

G. Tværpile af flint, typerne varierer fra sen Kongemosekultur, til venstre, og til yngste Ertebøllekultur.

H. Grønstensøkse med påbegyndt skaft hul fra begge sider, tværokse.

med indhold af træ og bopladsaffald, som har været kastet ud fra stranden. I det lave vand er det hurtigt blevet dækket af sand. Mellem større og mindre grene viste der sig også bearbejdet træ, ofte affald med brændte dele eller med spor af overhugning eller tilspidsede ender. Det kunne være rester af fiskeanlæg, som har været sat ud fra kysten ved bopladsen. I 1994 og 97 fandt jeg et par interessante redskaber af træ, som er blevet konserveret: et stykke af en padleåre og en ålelystergren. Padleåren er blevet C-14 dateret til 5200 år f.Kr., det svarer til den ældste Ertebølleperiode, mens det omtalte økseskaft, som er 1000 år yngre, stammer fra yngre Ertebølletid. Det blev fundet på næsten samme dybde nærved, men i et højere liggende og dermed yngre lag.

Ved dykning fandt jeg også tit affald og redskaber af flint, knogle og hjortetak i de nedslidte bopladslag, bl.a. en ufærdig, men smuk sælharpun med modhager, lavet af en rådyrtak. Bopladsmateriale af træ, ben og hjortetak slides desværre løs fra de tidligere beskyttede lag i havbunden. Træ bliver som nævnt hurtigt slidt op ved at rulle hen over havbunden. Genstande af ben og hjortetak er mere robuste og tåler bedre at blive flyttet rundt på havbunden, når de har løsnet sig fra de gamle lag. Men de ødelægges dog efter nogen tid, når bølgeslagene har skubbet dem hen over sandbunden eller ind mod stenene ved kysten. Op gennem 1990-erne fandt vi ofte løstliggende stykker af knogle og hjortetak på lavt vand. Nu er det ved at være slut, da bopladslagene ligesom de gamle træstammer er ved at være eroderet bort. Af hjortetak har vi gennem årene samlet henved 80 stykker. Det er mest mindre brudstykker med mange spor efter bearbejdning med redskaber af flint. Der er også hele redskaber iblandt: hjortetakøkser og -mejsler, trykstokke, et skaft og et par spidsvåben samt mindre håndtag og smalle emner til harpuner eller andre jagtspidses. Knoglematerialet er også omfattende. Talrige marvspaltede knogler, enkelte redskaber: en flåkniv, prene og en del benpile. Ca. 40 skulderblade fra kronhjort, rådyr og vildsvin. Desuden tænder og kæber fra disse dyr samt fra gråsæl, ræv, hund og fra menneske. Til bestemmelse af de mange knogler har Zoologisk Museum ydet os stor hjælp.

De mange knogler fra de store jagtdyr fortæller os en del om de gamle beboeres føde, men da bopladsen ligger på kysten ved et godt fiskevand, har føden fra havet nok været hovednæringen. Der er da også fundet fiskeknogler i gytjelagene, og en nærmere undersøgelse ville helt sikkert kunne fortælle meget mere om ernæringens sammensætning. De senere års undersøgelser af kystboplads fra samme periode som Tudsehage beretter om, at man især fangede fladfisk og småtorsk samt ål ved hjælp af faste fiskeanlæg ud fra kysten i form af ålegårde lavet af sammensatte måtter flettet af hassel og fastholdt af tynde bundpæle. For enden af hvert fiskegærde har været anbragt en flettet ålekube næsten magen til dem, man brugte helt op imod vor egen tid. Fiskelystre til ålefangst har også været anvendt, vi har som nævnt en lystergren fra bopladsen, som er særdeles velbevaret. Fiskekroge af

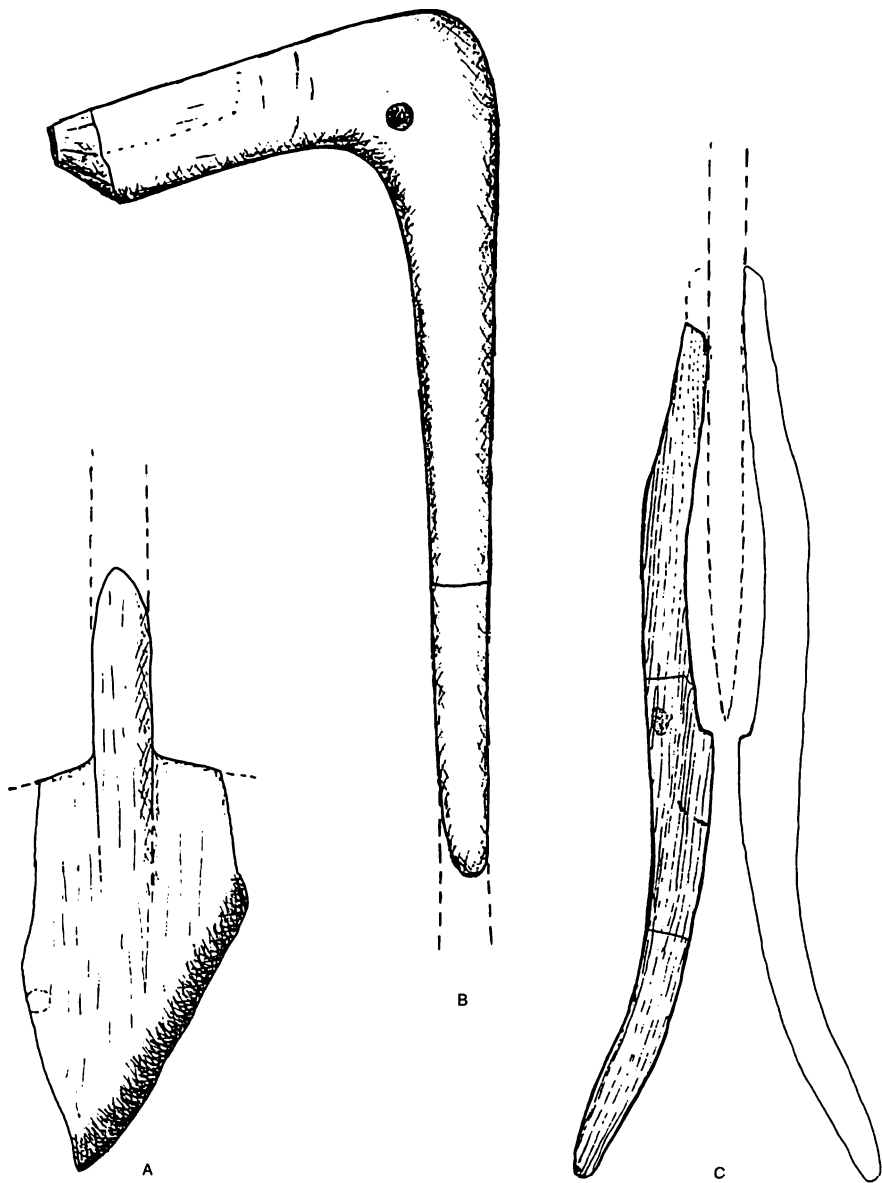

Fig. 13. Fund af træ fra Tudsehage. Størrelse 1:3.

- A. Brudstykke af en padleåre af lindetræ. Stykket er brændt i kanten, muligvis har den efter brud været brugt som ildspade til at samle gløder med. Dateret til 5200 år f.Kr. (C-14, kal.)
- B. Økseskaft af hasseltræ. En udhulning i forenden tyder på, at man har anvendt skaftet til skiveøkser med retvendt æg. Alder 4200 år f.Kr. (C-14, kal.)
- C. Lystergren af hassel. Den øvrige del af ålelysteren er indtegnat. De to ens lystergrene har øverst været surret fast til skaftet.

ben har været anvendt, den krumme type kendes fra flere fund. Vi har ikke fundet denne type, derimod en kort og tynd bennål, tilspidset i begge ender, som med en snøre på midten kan være anvendt til fiskeri.

Havpattedyr har man kunnet jage på visse tider af året, flere sælarter samt marsvin kendes ved fund af knogler fra mange bopladser. På Tudsehage har vi også spor af sæljagten i stenalderen i form af knogler fra gråsæl samt et fint stykke af en sælharpun lavet af en rådyrtak.

Køkkenmøddinger med titusindvis af østers- og muslingeskaller hører denne tid til, men findes ikke i de sydlige dele af landet. I det ret varme klima i Ertebølleperioden har der dog levet østers i vor del af landet, deriblandt også ved mundingen af Skælskør Fjord. Vi har fundet mange østersskaller fra bopladslagene, der også indeholder andre muslingeskaller, som sikkert er måltidsrester.

Alt tyder på at føden dengang har været rigelig i det meste af året. Der har været adgang til 'alt godt fra havet', og ind imellem har man også nydt en god dyresteg. Skoven har foruden vildtet givet anden føde, f.eks. planter, bær og nødder. - I en gammel indberetning til Nationalmuseet fra 1894 nævnes fund af 'hasselnødder i mængde' fra et opgravet bopladslag i fjordmunningen, som blev fundet ved en uddybning af sejlrenden til Skælskør. Der blev også fundet bearbejdede genstande af flint, ben og hjortetak, som af den stedlige læge blev meddelt museet. Samtidig afleveredes et interessant redskab lavet af et spaltet stykke hjortetak.

Ved uddybning efter tilsanding i indløbet til fjorden i 1990-erne blev der også fundet boplads spor i det opgravede materiale fra ca. 4 meters dybde. Det var dels en sjælden økse af grønsten og dels en kronhjortetak og lidt bearbejdet og ildskørnet flint. Det er sporadiske fund, hvis oprindelige placering man ikke kan vide noget om, men de bekræfter, at der antagelig findes oldsager fra Kongemoseperioden, hvis kyster lå på 3-4 meters dybde i den sidste del af perioden hen mod 5500 år f.Kr. Ved dykning 3/4 km fra kysten er der netop også fundet et mindre boplads lag med bevaret træ, en vildsvinetand og nogle få flinteredskaber. Som løse fund tæt ved har jeg fundet tre større stykker af kronhjortetak. I de sidste år er sporene på stedet forsvundet ved forandringerne i havbunden, som netop har været årsag til at store mængder sand har aflejret sig i sejlrenden og på sydsiden af fjordmunningen efter 1995.

Der er ikke foretaget større arkæologiske undersøgelser ved Tudsehage, men på grundlag af langvarige observationer af bopladsen og havbunden på stedet, har området alligevel givet mange oplysninger og fund fra sig, bl.a. skrøbelige og sjældne ting, som ellers ville være gået tabt. Det er sædvanligvis ikke den type fund amatører beskæftiger sig med, men ved at sætte sig grundigt ind i arkæologien og med nær kontakt til fagarkæologerne, kan det lade sig gøre. Det er i øvrigt en betingelse for at måtte indsamle oldsager på

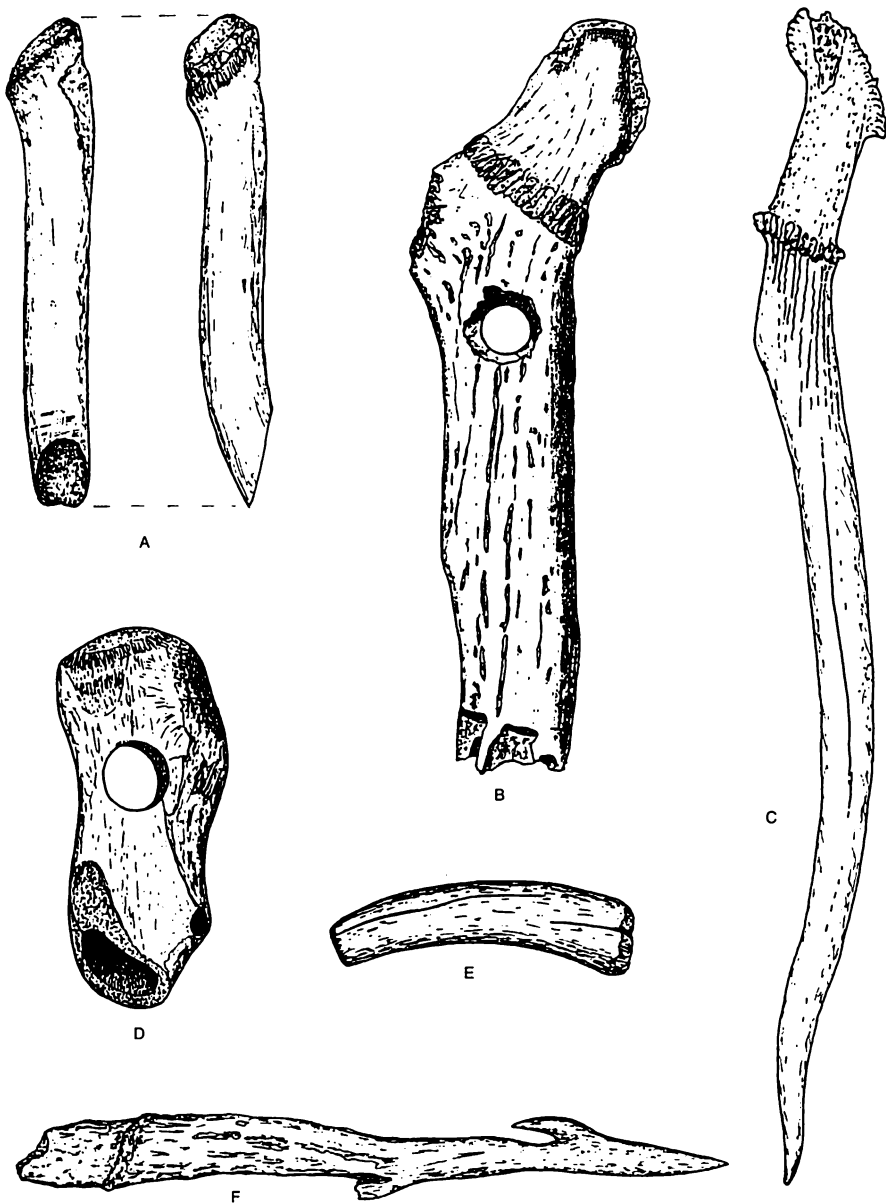

Fig. 14. Fund af hjortetak fra Tudsehage. Størrelse 1:3.

A. Mejsel af hjortetak, set fra to sider.

B. Forarbejde til en økse af kronhjortetak.

C. Spidsvåben af kronhjortetak, de nederste 3/4 er afslattet.

D. Hjortetakøkse, nedslidt til halv længde efter mange opslibninger.

E. Trykstok af kronhjortetak. Brugt ved fremstilling af slækkeknive og andre slækkeredskaber.

F. Forarbejde til harpunspids af rådyrtak, antagelig beregnet til sælragt.

havbunden og arbejde med undervandsboplads i Danmark, hvor disse ting er fredede.

Min kone og jeg har til gengæld fået mange spændende oplevelser på bopladsen, og af og til har vi følt os meget tæt på disse ellers så fjerne forfædre. De lavede og brugte de økser, pile og andre redskaber, som vi har indsamlet. Nu har fundene været med til at fortælle os lidt af deres historie, som er en del af vor egen forhistorie.

Litteratur:

"Arkæologiske undersøgelser ved Korsør" af Svend Nielsen, i Årbog for Hist. Samf. for Sorø Amt, 1979.

"Stenalderen 1, Jægerstenalderen" af Søren H. Andersen. Forlaget Sesam, 1981.

"Flint fra Danmarks Oldtid" af Peter Vang Petersen. Forlaget Høst & Søn, 1993.

"Et 6000-årigt økseskaft fra Storebælt" af Per Lotz, i Årbog for Hist. Samf. for Sorø Amt, 1993.

"Storebælt i 10000 år" af Lisbeth Petersen, Anders Fischer og Bent Aaby, udgivet af A/S Storebæltsforbindelsen, 1997.

"Danmarks forhistoriske dyreverden" af Kim Aaris-Sørensen. 3. udg. Gyldendal 1998.

Per Lotz, tandlæge, Mosestedet 79, 3500 Værløse.

Medarbejder ved Værløse Museum og aktivt medlem af arkæologigruppen i Værløse, tilknyttet Sæmmentilslutningen af Danske Amatørarkæologer, SDA. Forfatter til artikler i SDA-Nyt, fra 2000 ændret navn til: *Arkæologi for alle*.

Har lavet særudstillinger for Skælskør Bymuseum med arkæologiske fund.

En ny udstilling med fundene fra Tudschage er planlagt til sommeren 2001.

Barndomserindringer

Af Ingeborg Christiansen

Har man passeret de 80, går tankerne ofte tilbage til barndomshjemmet og "de gamle dage".

Min far var 53 og min mor kun 28, da de blev gift, og de nåede endda at holde guldbryllup, før far døde i 1956 i en alder af 103 år. Jeg er altså vokset op i et hjem med en far, der var født i 1853, - og kunne huske 1864, - men jeg har i min barndom aldrig følt, at min far var så meget ældre end min mor, fordi han var rask og levende og havde så mange gode interesser.

Min mor var skipperdatter fra Korsør. Hendes far havde en skonnert, som sejlede på havnene i Østersøen, indtil han blev fyrskipper ved Korsør. Han var ikke meget hjemme, men min mors bedsteforældre boede i den anden lejlighed i det lille hus Halskovvej 17, som for længst er revet ned.

Bedstefaderen havde 1844 som matros på fregatten "Gefion" været med til at bringe Thorvaldsens værker hjem fra Rom. Nogle år senere var han med på fregatten "Galathea" i Treårskrigen, og senere blev han matros på dampskibet "Slesvig", som gik i postfart mellem København og Lübeck.

Da jernbanen i 1856 blev ført igennem til Korsør, blev han drager og litzer ved de sjællandske jernbaners godsekspedition i Korsør.

Han tog sin afsked i 1888 og fik en lille pension på 30 kr. om måneden. Han døde i 1912 og var kendt i Korsør som "gamle Jørgensen" og stærkt knyttet til Indre Mission.

Han kautionerede, og min far byggede missionshuset i Korsør.

Min far er født i Ubby ved Kalundborg, hvor hans far havde en gård, som en ældre broder overtog, mens min far fik en uddannelse som tømrer og møllebygger.

Som nybagt svend kom han i 1885 til Korsør, og i 1897 etablerede han sig som mester i en privat skolebygning på Rewej 19. Huset døbte han "Esbern Snare" efter bygmesteren af hans kære Ubby kirke, og i den lille gymnastiksal i gården lavede han tømrværksted.

Han stod for restaureringen af den stærkt forfaldne Kongegård i Korsør og havde 15 svende i arbejde, og han var nok den første i Korsør, der anskaffede en cykel, - en tung maskine med faste ringe, som han kørte landet rundt på til sangstævner. Som 98-årig var han i "Politiken" som landets ældste cyklist.

I 1906 stod brylluppet, og trods den store aldersforskel blev det et harmonisk ægteskab, selv om det gamle ord: "Hvad fatter gør, er altid det rigtige" var afgørende i de fleste af dagligdagens større eller mindre problemer.

I 1913 blev jeg født og fik en dejlig barndom, godt forkælet som enebarn. Far var på værkstedet og elskede at have unger omkring sig. Han sang for

Tømremester Søren Christiansen på 100 års-dagen i sit hjem på Dahlsvej.

dem og sagde "De" til dem for sjov. Kl. 12 satte han sig ved middagsbordet, og så skulle maden helst være klar.

Dessert og lagkage rørte han ikke, og maden måtte ikke se for kunstig ud, men skulle være kogt og stegt, - hellere for meget end for lidt. Pandekager og æbleskiver var hofretter, og hver sommeraften sluttede med en tallerken rødgrød. Min mor husker jeg som den fuldendte husmor, som også havde overskud til at sy skjorter og reparere tøj for en forretning i Korsør.

Da jeg blev 5 år kom jeg i børnehave hos frk. Thiesen, som boede der hvor nu Halsskovskolens læskur ligger. Hun druknede senere i sin egen regnvandstønde. Det var en udvidet børnehave, hvor vi lærte at læse og regne, - ja, vi havde endog Danmarkshistorie.

Min far var meget interesseret i sang og musik og havde selv ledet sangkor i Korsør, og jeg begyndte som 7-årig at spille på et harmonium, som han købte på en auktion på Tårnborggården.

Musikken har fulgt mig hele livet, men jeg husker, vi var ved Antvorskov Valdemarsdagen 1919, hvor far var med i det store kor, der sang "Volmerslaget" af Heise, til minde om slaget i Estland i 1219.

En koncert med Wiener-Sängerknaben i Skt. Mikkel's kirke i Slagelse cyklede vi til, og hvert år ville far Palmesøndag til Sorø, hvor akademiets elever blev konfirmeret, og et drengekor sang Ingemanns kantate.

Vi gik aldrig i seng uden først at have sunget en sang eller salme. Det var "Danmarks Melodier", og det varede længe, før far forsonede sig med Højskole-sangbogen, selv om han selv havde været på Vallekilde, hvor Ernst Trier var forstander.

Min far var meget påholdende, og jeg kan ikke huske, han har givet mig fødselsdags- eller julegaver, men så havde jeg da heldigvis en mor. Jeg tror, han var bange for, at mor skulle lide nød, hvis han faldt væk, og aldersrenten var for ham fattighjælp. Vi fik først lov til at holde fødselsdag for ham, da han fyldte 90, og da var han stadig på værkstedet hver dag.

I 1952 flyttede mine forældre ind på "Augusta", Håndværkerforeningens ejendom på Dahlsvej, men i dagene før tjærede far tag på værkstedet, for ejendommen skulle da afleveres i ordentlig stand.

Det kan være svært at flytte, når man har boet i eget hus i så mange år, men det gik udmærket, og mine forældre fandt sig hurtigt til rette i de nye omgivelser, og havde et par gode år med nye naboer, indtil helbredet svigtede.

Min far døde på plejehjemmets sygeafdeling i 1956, og mor, som bebrejdede sig selv, at hun ikke kunne passe ham til sidst, fik endnu 10 gode år, inden hun døde på plejehjemmet.

Et jævnt og virksomt liv på jord var slut.

Ingeborg Christiansen, Nyvej 8 B, Skælskør.

Kissets udseende?

Husmand i Allindemagle

Af Ib Nielsen

Når man for 100 år siden skulle have noget hjem fra byen, sendte man bud med hvem, der skulle til Ringsted. Om man kendte folk eller ej, tog man ingen hensyn til. Min farfar var dengang husmand i St. Merløse og skulle ca. 1905 til Ringsted slagteri med svin. I Ringsted kørte man ikke gennem Nørregade, men ad "Bagvejen", den senere Dr. Bøllingsvej. Min farbror, 10 år, havde fået lov at køre med. Han gik jo kun i skole hver anden dag. Da de kørte gennem Allindemagle, blev de standset af en mand, der stod ved en sidevej. Han spurgte min farfar, om han ville tage bud med til Ringsted for ham. Farfar fik en seddel, hvorpå der stod, hvad han skulle have og penge til at betale med. Så spurgte manden, hvornår farfar kom tilbage. Da de havde kørt lidt, spurgte min farbror sin far, om han kendte den mand, men farfar sagde, at han havde aldrig set ham før.

Udstykningen

Så gik der 22 år, og den 7. marts 1927 stod der ved den samme landevej i Allindemagle en flok mænd. I midten stod en ikke særlig høj mand med et lille overskæg. Han forklarede de andre noget og spurgte hvem af dem, der kunne tænke sig at bo her. Det var nemlig udstykningen fra Allindemagle-gård af 23 lodder. Manden med overskægget var Niels Frederiksen, jordskødsudvalgets formand. I sin hånd havde han en lille pose. Inde i den lå en hel del grønne kugler og en lille hvid. Lodtrækningen om jordlodderne foregik på den måde, at han nævnte loddets nummer, hvorefter de, der var interesseret i netop denne lod, sprang frem. Et antal kugler, svarende til det antal interesserede der var, blev lagt i posen. En af dem var den hvide. Den mand, der fik denne kugle, havde fået lodden.

Et sted kunne man se, at nogen havde begyndt at grave ud til fundamentet. En ansøger havde ikke kunnet vente, men ak, han fik slet ingen lod.

Min far Harald Nielsen var heldig og trak en hvid kugle til matr. nr. 2 ø, areal 64 403 m. Så gik han hen og købte sig en ny svanekniv, for nu blev der noget at skære i. Min far var 28 år og godt forberedt. Han havde bl.a. været landvæsenselev i 3 år og været 6 mdr. på landbrugsskole. Hans regnebog fra landbrugsskolen blev en vigtig håndbog i mit hjem. Han havde været kontrolassistent i 4 år, og sparet så meget han kunne.

Min farfar, husmanden og politikeren H.P. Nielsen, St. Merløse, havde været med i stiftelse af husmandsforening, brugsforening m.m. Der havde min far lært noget om værdien af, at de små i samfundet står sammen.

Min mor Mette Jensen, 29 år, var også godt forberedt. Hun havde lært husholdning og været både på en gård, hvor hun malkede og på finere steder, hvor det var nødvendigt med mange store hvide forklæder. Hun havde et godt udstyr. Pudebetræk med hendes forbogstaver syet på o.s.v.

Jordlodden blev ikke købt, så der skulle ikke nogen udbetaling til staten, men lodden blev overladt til min far på de vilkår, at jordens ansatte værdi kr. 7000 blev stående som en fast gæld til jordfonden, der skulle forrentes med konjunkturbestemt rente, d.v.s. i gode tider for landbruget var renten høj, i dårlige tider lav.

Min far fik et byggelån fra staten på kr. 9500. Heraf var de 1500 kr. rentefrie og hele lånet var afdragsfrit i 5 år.

Der skulle købes besætning, maskiner og redskaber. Her var der stor hjælp at få fra husmandsforeningens driftslåneforening.

Min mor købte for sine sparepenge møblementer til spisestue og sove-

Mit fødehjem.

værelse samt nogle billige søgræslænestole til "den anden stue". (På to af disse stole lå jeg de første dage af mit liv). Endvidere købte hun gardiner og køkkenudstyr, bl.a. et primusapparat til brug om sommeren, så der ikke skulle tændes op, samt sengetøj.

Min far fik travlt den sommer. Han skulle etablere sig, sætte landbruget i gang. Desuden tog han lønnet arbejde som murerarbejdsmand hos den murermester, der byggede ejendommen. Der var jo brug for lønnen. Og så skulle han giftes den 12. august. Også ved brylluppet sparede han og havde sin fars aflagte tøj på.

De svære år

Der var vel ikke særlig mange penge de første par år, men det løb dog nogenlunde rundt. Men så kom først i 30-erne det store fald i landbrugspriserne. Da kneb det. Terminerne var vanskelige at klare, også fordi der blev født 3 børn, og der skulle skaffes børnetøj.

Det blev langsomt bedre. Vi gik dog hjemme i brugt tøj, hentet hjem fra København af en husmand, der skaffede sig en ekstraindtægt ved handel.

Når vi skulle i skole, (hver anden dag) var vi i pænere tøj.

Midt i 30-erne blev der råd til, at min far kunne få to sæt tøj til pænt brug. De varede så i 30 år.

Min mor købte meget tøj fra Daells Varehus pr. postordre. Vi fik katalog derfra 2 gange årlig. Det skete, at mor mødte en dame med samme kjole fra Daell, som hun selv havde. Det var ellers et interessant katalog. Siderne med dameundertøj var det nærmeste vi kom til pornografi.

Min far førte regnskab og deltog i husmandsforeningernes regnskabskonkurrence. Han fik ærespræmie i 1933 og 1. præmie i 1934, to sølvbægre, der pyntede svært op. Siden fik han 6 sølvteskeer.

Hans præmierede regnskab for 1936 ser således ud:

<i>Indtægter</i>	Kr.
Værdiforøgelse	960,00
Solgt mælk for	1121,07
- kreaturer og svin	1480,74
- æg og fjerkræ	902,40
Forskellige andre indtægter	618,20
Forbrug af egne produkter	330,54
Skatter og renter	871,75
Værdi af bolig	130,00
I alt	<u>5542,95</u>

<i>Udgifter</i>	Kr.
Købt foderstoffer og gødning	562,38
Købt kreaturer (en hest)	172,20
Vedligeholdelser	172,20
Andre udgifter	618,20
Lønninger	28,80
Skatter og renter	871,75
Forskellige udgifter	<u>347,98</u>
I alt	3406,40
 Værdiforringelse	 1004,40

Som man ser giver dette et driftsoverskud på kr. 2136,75. I selvangivelsen fradrages 51 kr. til sygeforsikring, og tilbage bliver en skattepligtig indkomst på kr. 2085,55.

Gennemsnitsindkomsten for husmænd i 1936 var ifølge Statistisk Årbog 1321 kr. Nogle har nok opgivet for lidt.

Der kan tilføjes, at status viser en formuefremgang på ca. kr. 700. Der er leveret 14 svin til slagteriet, købt pattegrise for ca. 400 kr. og solgt 2 svinekort for 72 kr.

Regnskabet udviser en samlet renteudgift på 560 kr. Det er, hvad der i byen betales for en beskeden lejlighed. Men en statshusmand har for sin renteudgift ikke alene en lejlighed (dog uden elektrisk lys). Han har også jorden, arbejdspladsen, der gør ham selvstændig. Foruden renteudgiften har han så afdraget ca. 200 kr. på sin gæld, men så godt et resultat kunne han heller ikke regne med hvert år.

Vi havde rugemaskine i et par år og solgte daggamle kyllinger, tænk, den blev opvarmet ved petroleum.

Fælles maskiner

Svin og køer producerer urin, kaldet ajle, som indeholder planteneringsstofferne kvælstof og kalium. Ajlen opsamledes og blev kørt ud på jorden. Dertil krævedes en ajletønde af træ, der skulle ligge på en arbejdsvogn. Der blev kun kørt ud et par gange om året, måske i 4 dage. Derfor kunne den deles med en nabohusmand.

Også en radrenser til roerne deltes og en selvbinder til kornhøsten.

Tærskningen skete med et omkringkørende tærskværk ejet i fællig med 20-25 andre. Nogle år kom man sidst på ruten, og så skete det et år, at vi blev nødt til at låne et plejlstøj og tærsk på gammeldags facon. Det var under krigen, og man kunne ikke bare købe det korn, man ville, og høsten året før havde været dårlig. Også derfor slap det op. Tærskningen tog en dagstid, og

der skulle bruges 7-8 mand, så selvom 3-4 husmænd gensidigt hjalp hinanden, var der alligevel brug for 4-5 lønnede folk. Derfor udgift til arbejds løn. Kornet opbevarede på loftet. Der kom mus i det, så når det raslede fra loftet en vinteraften, var det musene. De bekæmpedes ved katte, der dog lagde deres ekskrementer.

Det skete, at jeg en vintermorgen vågnede på et loftsværelse ved, at en mus løb hen over mit ansigt.

Kartoflerne, vor vigtigste føde

Det begyndte sidst i marts. Så tog man de tidlige læggekartofler frem, Rosen til de første 8 dage og så de andre til lidt senere. De blev placeret, bedst på gulvet i et tomt svinehus eller en tom kalvebås. Det gav gode tykke grønne spirer. Ellers i en kasse under staldens loft eller i roehuset med døren åben til den varme stald.

Så gik tiden til sidst i april. Staldgødning blev spredt og gravet ned i køkkenhaven (det er møget, der sætter kagen på bordet), og det blev gravet ned og en målepind blev lavet, så der kunne være den rigtige afstand mellem rækkerne. En tilpas lang snor af høstbindegarn (genbrug fra halmknipper) blev vundet op på en pind, med pind også i den anden ende. Kartoffelrækken blev afsat med snoren. Det var fint at være to om at lægge kartofler. Min far eller mor gravede et lille hul med en spade. Min bror eller jeg gik med en spand læggekartofler og lagde en kartoffel i hullet. Så blev kartofflen dækket med jord fra det næste hul i rækken o.s.v. Vor nabo lagde altid omhyggeligt en klat møg i hvert hul sammen med kartofflen.

Der blev lavet forsøg med kartoflerne. En anden husmand skar en rød Rosen-kartoffel og en hvid kartoffel over og bandt en halv rød og en halv hvid kartoffel sammen. Han sagde, at han fik rødbrøgede kartofler ud af det, men med kendskab til Mendels arvelighedslove (fra Frem) forkastede min far påstanden.

Kartoflerne blev hyppede. En roehakke var brugbar, men et rigtigt hyppejern var bedst. Hen i juli blev de så store, så husmandens børn kunne ligge gemt mellem rækkerne i haven, når der blev leget skjul.

Der blev holdt nøje øje med kartoffelplanternes udvikling. Når de havde nået vis størrelse, skrabede man forsøgsvis ind fra siden for at se, hvor store knoldene var blevet. Hvis de var store nok, krattede man de største knolde frem, dækkede til igen og lod planten stå, så de andre knolde også kunne blive store. Og så kom et af årets bedste måltider: De nye kartofler.

De tidlige kartofler fra haven var nok til de første par måneder. Så avlede man til resten af året i nogle lange rækker i roemarken. Min far pløjede en fure, og vi andre var udkommanderede til at lægge kartofler i furen, hvorpå min far dækkede kartoflerne med den næste fure, og efter 1 à 2 furer mere blev den næste række lagt o.s.v.

Kartoffeloptagningen i marken gik også for sig ved, at min far pløjede en række op ad gangen, hvorpå vi andre samlede op i spande. Til sidst blev der harvet for at få alle kartofler frem. En del af disse harve-kartofler var harvetanden gået i, eller de var på anden måde skadet, men alle blev samlet op. Om ikke andet kunne de bruges til at koge til hønsene eller grisene.

Det var nu vigtigt, at kartoflerne til vinterens og forårets forbrug blev kulet frostfrit ned i en jordkule. Først et godt lag halm på, derpå et lag jord, og blev der hård frost, var det godt med ekstra et lag hestegødning lige fra stalden. Det var lidt flovt, hvis kartoflerne frøs, frosne kartofler smagte jo ikke godt, men i de hårde vintre 1940-42 frøs en del kartofler. Så manglede der også læggekartofler, og så var man nødt til at tage en god tyk skræl af nogle ufrosne kartofler og bruge disse skræller til læggekartofler.

Der serveredes kartofler hver eneste dag. Til den varme middagsmad og måske en rest kartofler som brasekartofler til aftensmaden og lidt kolde kartofler i skiver på skolemadpakken.

Når husmænd og husmandskoner mødtes til kaffekomsammen, var kartoflerne et vigtigt samtaleemne. Alle havde erfaringer og forstand på kartofler. De forskellige sorter diskuteredes:

Rosen, der var meget tidlig, men hurtigt blev melet, den lidt senere Sydens Dronning, Æggeblommer (lidt gule), Magnum Bonum (Maggenboner), King Edward, siden kom også Mausel m.fl. Hver havde sin yndlings-sort.

Foruden kartoflerne var det også nødvendigt at dyrke selleri og flere slags kål. Det skete et sted midt i roemarken. Der var risikoen for kålorm mindre end i haven. Var rødbederne ikke lykkedes i haven, kunne man i stedet bruge fodersukkerroer fra marken.

Konsolidering

Der blev efterhånden mange bøger i hjemmet. Bestanden måtte vokse, for man smed ikke bøger væk. Det var en meget blandet samling fra auktioner, arv, nedsættelser og gaver. Min fars ungdomsdrøm var også at have mange bøger. Traps Danmark, Opfindelsernes bog og Frem var gode for mig at slå op i. Skolen havde jo ikke sådan noget. Kommunens bibliotek blev flittigt benyttet.

Vi abonnerede på ugebladet "Landet", der begyndte ca. 1940, "Husmanden" samt "Venstres Folkeblad".

Der blev fejret 15 års jubilæum i 1942 og 25 års jubilæum i 1952, hvor jeg var med til at digte en sang til lejligheden på melodi af "Solskin ombord". Festen foregik i Haraldsted forsamlingshus. Så mange af husmændene og deres børn som muligt var trommet sammen, og jeg kunne danse med den pige, der var mit første sværmeri i skolen.

Takket være gode venner lykkedes det for mine forældre i 1950 at rejse til Jylland i 4 dage, bl.a. på besøg hos min morbror, der var husmand uden for

Silkeborg. Der kunne de se, at livet for en sjællandsk husmand var lettere end for en jysk husmand på den magre sandjord.

For husmændene var det en stor begivenhed, at de 1952 kunne fejre husmandsforeningernes 50 års jubilæum. Ved denne tid stod de også på toppen af deres medlemstal. Mine forældre rejste til Skamlingsbanken til jubilæumsfesten.

Sølvbryllup fejredes 1952 ved at vognporten blev ryddet, og familie og venner indbudt til frokost. En søn havde skrevet sang til festen.

I 50-erne blev der anskaffet malkemaskine og gummivogn, og køleskab til køkkenet i stedet for, at kølemuligheden havde bestået i et flueskab og en kælder. Fjerkræavl gik godt som et kontrolleret fremavlscenter med salg af rugeæg til en pæn pris, men det gav meget arbejde.

Toppunktet af komfort nåedes med telefon, indlagt vand og WC.

Når Det kgl. Teater gæstede Ringsted, blev der råd til sammen med en anden husmand at leje en bil og tage i teatret.

Min far blev ikke ved med at føre regnskab. Men omkring 1950 blev han utilfreds med den indkomst, som ligningskommissionen satte ham til. Derfor førte han regnskab det følgende år. Men det viste sig, at indkomsten det år var større, end hvad den blev ansat til. Det gik han ret stille med.

Når husmænd dengang skrev selvangivelse, gjaldt det ikke først og fremmest om, at indkomsten skulle være korrekt. Den skulle helst ikke afvige ret meget fra de andre husmænds indtægt. Det var vigtigere.

Hen i 1950-erne kunne statshusmændene købe deres jord, så de kunne eje deres landbrug som andre.

Tillidshverv

Min far fik efterhånden forskellige tillidshverv. Han var sekretær i Husmandsforeningen i 10 år. En gang kom han hjem og fortalte min mor, at han havde reddet hende fra at komme i husholdningsudvalget. Hun var egentlig blevet valgt og nabokonen blevet suppleant, men i referatet byttede min far om, så min mor blev suppleant.

Han var i menighedsrådet i mange år, måtte som regnskabsfører afløse en anden, der havde taget af kassen. Han blev revisor i sygekassen og måtte medvirke til, at kassereren blev udskiftet af samme grund (jobbet som kasserer i sygekassen var meget attråværdigt som supplement til en lille husmandsindtægt).

Husmandsforeningens juletræ var vinterens toppunkt af det sociale liv. Sommerens toppunkt var husmandsforeningens udflugt. Gik bl.a. til Stevns klint og Ringsted slagteri.

Husmandsforeningen havde dilettant, hvor min far medvirkede en gang som instruktør i "Vækkeuret".

Han blev formand for den lokale æg salgskreds under Dansk Andels Ægex-

port. Et årsmøde foregik i Åbenrå. Så fik han en gratis rejse til Sønderjylland, hvor min bror var i plads på en gård.

Radikal var han, havde måske sværmet lidt for Retsforbundet, men var ikke medlem af et parti. Det vidste man naturligvis i kommunen. Forud for kommunevalget 1943 blev han opsøgt af Luther Jensen, Skee, fra de lokale nazister, der forsøgte at opstille en liste. Jeg overværede, at min far sagde absolut nej.

Efter krigen blev min far medlem af Det radikale Venstre. Han ville ikke opstilles til sognerådet, for han havde erfaret fra sit hjem, hvordan det politiske arbejde kunne tage så megen tid, at hjemmet forsømtes. Men han blev flere gange tilforordnet ved valgene. På landbrugsskolen havde han lært at regne mandattal ud efter den d'Hondtske metode, og det var der ikke mange, der kunne. Medlem af ligningskommissionen og vurderingsmand blev han også.

Det var en form for solidaritet, når husmændene opbyggede deres eget forsikringsselskab. Husmandsbrandkassen og de enkelte husmænd blev opfordrede til at kautionere for et beløb. Min far udtalte en gang foragtede om en anden husmand, at han aldrig havde kautioneret for så meget som 25 kr.

De små ting hjemme

Kom der en farende svend, fik han lov til at ligge i halmen i stalden, men måtte aflevere sine tændstikker.

Der kom nogle gange en lokal skovarbejder og lånte heste og vogn af min far til at køre sit brænde hjem. Det ville han ikke have betaling for. Småmand hjælper småmand. Man hjalp hinanden som i farfars tid. Så fik jeg en skilling.

Min far var håndsnild og tilhørte den sidste generation, der selv lavede håndriver med trætænder til kornhøsten. Han fik asketræ hjem til sit huggehusarbejde. Noget var savet til, så der let kunne laves svingler til hestefor-spandet. Først skaffede han sig en tællestol, siden en rigtig høvlebænk og en god samling værktøj. Bogbinding fik han også lært sig og havde værktøj til det. Bogbinderpressen kunne også bruges til rullepølsepresse. Han gik i sløjdaftenskole og fremstillede der 2 bogreoler, 1 medicinskab og 2 børneudtræksenge, så vi ikke mere behøvede at ligge 2 i hver sin ende af en stor gammel jernseng. Spændende var det, når han kom hjem og havde træaffald med i rygsækken. Det kunne bruges til at supplere vore byggeklodser.

Selskabelighed var der ikke meget af. Der var 3-4 familier, der besøgte hinanden og drak kaffe. En af mændene gik på jagt på vores jord. Et sted spillede man kort. Mænd og koner delte sig, mens man snakkede. Børnene legede i køkkenet imens. Tit gik man derhen og havde skiftesko med.

I 1960-erne blev folkepensionen indført. Husmændene var blevet ældre. De sad billigt, for lånene var nu betalt ned og inflationen havde gavnet. Det blev efterhånden for byrdefuldt at have både køer, svin, heste og høns. En maskinstation kunne passe jorden. Og man havde haven med grøntsager og lidt høns, måske med æg til salg. Og så fik man folkepension. "Og det er jo meget", sagde min far. Det var meget for ham, der havde billig husleje og en smule overskud på jorden. Nogle af husmandskonerne fik råd til guldhalskæder.

Men der blev stadig sparet. Min far døde 1966, og efter hans død kunne jeg se, hvordan han til sin hobby bogbinding havde brugt ituklippede brugte konvolutter, og ved min mors død langt senere efterlod hun sig lagener, der var lappet flere gange. Disse lagener blev af Nyvang Andelsmuseum, Holbæk, brugt til at vise, hvordan man i 1900-tallet måtte spare på tingene.

Trods en høj politisk bevidsthed havde min far i hele sit liv en småmands følelse af ydmyghed over for de, der havde mere end han. Han bad aldrig sine store naboer om tjenester. Men da gårdejeren med de 85 tdr. land spurgte om at måtte låne en høtyv, fik han den straks. Også en hest blev lånt ud til gården.

Tager det et par generationer for de underste at opnå en følelse af ligestilling?

Min far kendte fra menighedsrådet pastor Jørgen Larsen godt, og da Jørgen Larsen skrev sin doktordisputats om Sønderjyllands kirkehistorie, skete det bl.a. på baggrund af, at han i lang tid lånte min fars Sønderjyllands-bind af Traps Danmark. Min far fik da også et signeret eksemplar af Jørgen Larsens senere bog om emnet.

Før sin død udtrykte min far ønske om, at Jørgen Larsen skulle begrave ham og det skete. "Han var min ven", sagde min far.

Ib Nielsen, Rødeledsvej 69, 5700 Svendborg.

Pens. overlærer, f. 1928.

Artikler i historiske årbøger, dagblade og tidsskrifter m.m.

Flakkebjerg herreds våben

Af Erling Petersen

I artiklen "Kommunevåben i det gamle Sorø amt" i Sorø amts årbog for 1999 hedder det sig i omtalen af Hashøjs kommunevåben, at man havde anvendt "den springende hest fra det forlængst nedlagte Vester Flakkebjerg herred". Men den springende hest har aldrig været Vester Flakkebjerg herreds våben. Det er det tidligst kendte våben for hele det gamle Flakkebjerg herred, der strakte sig fra Næstved til Skælskør. Delingen i Vester og Øster Flakkebjerg herreder skete i gejstlig henseende i 1615, men det berørte ikke herreds-våbnet, der kun havde med retskredsen at gøre, og den eksisterede til 1819, da en række private birker, bortset fra Holsteinborg birk, nedlagdes og blev lagt til Vester og Øster Flakkebjerg herreders to retskredse, der eksisterede til 1919.

Senest fra slutningen af 1640erne fik Flakkebjerg herredsret et nyt eller måske rettere et andet våben, der i og for sig dækker Hashøj kommunes område bedre end "hesten". Det forestiller en flad, græsklædt høj = det flake (flade) bjerg. Det har årstallet 1648 og bærer oven i købet den daværende herredsfogeds initialer C.N.S., der står for Christopher Nielsen, som i 40 år var herredsfoged i hele det gamle Flakkebjerg herred, altså inden de mange private birker tog overhånd. Han boede i Haldagermagle, Krummerup sogn, hvor han i 1628 havde fået en større og bedre gård til rådighed. Herredet havde dengang tingsted på Sønder Jellinge mark i Hyllested sogn, hvor

1610

1648

tinghuset i 1733 blev revet ned. Herredstinget havde da allerede i nogle år været afholdt i Flakkebjerg og siden ved Dalmose kro, indtil det omsider blev flyttet til Kanehøj.

Ved opdelingen i 1819 i de to retskredse Øster og Vester Flakkebjerg herreder blev den springende hest Øster Flakkebjerg herreds våben, mens det "flakke" bjerg blev Vester Flakkebjergs.

At så et grundlæggende værk som 4. udgave af Trap bytter om på disse, er en anden sag, bortset fra, at fejlen vandrede videre til enkelte sognehistorier, som udkom i tiden derefter og sågar til en bog med by- og herredsvåben i korssting. Fejlen blev dog rettet i 5. udgave af Traps Danmark.

Kilder:

Poul Bredo Grandjeans bog om danske by- og herredsvåben, samt
A. Thisets "Om danske by- og herredsvåben",
Traps Danmark Sorø amt, 4. og 5. udgave, samt
Sorø amts årbog 1978, side 83-102.

Nye bøger - udgivet i 1999

Af Ole G. Nielsen

Lars Rasmussen

Set fra Samsø

En købmands erindringer om øen, handel, politik og åndsliv i 1800-tallet.

Udgivet af Købmandsgården, Ballen, Samsø.

483 sider.

Trods titlen har denne erindringsbog også lokal interesse, for Lars Rasmussen var fra Slagelse og efter endt læretid kom han til Korsør som handelsbetjent.

Bogens tre første kapitler har overskrifterne: barndom og læreår i Slagelse 1817-1837, de gude-
lige forsamlinger i 1830'erne og handelsbetjent i Korsør 1837-1840.

Lars Rasmussens erindringer om Sydvestsjælland er et interessant supplement til den allerede kendte historie om egnen.

John Hansen

Slagelses erhvervshistorie 1950-2000

Mennesker og begivenheder i en aktiv og stolt by.

Udgivet af Slagelse Erhvervsforening.

281 sider.

Redaktør John Hansen fortæller imødekommende om Slagelses erhvervsudvikling og erhvervsfolk i den periode, hvor Håndværker- og Industriforeningen fusionerede med Handelsstandsforeningen til Slagelse Erhvervsforening. Det er også den periode, hvor byens selvstændige forretninger ændres til filialer og kædebutikker.

Ole G. Nielsen

Fra det nu forsvundne Slagelse

Strandbergs Forlag

96 sider.

Strandbergs Forlag udgiver en serie om danske byer, hvor ideen er 85 billeder fra før 1925 med uddybende tekst. Der indledes med en historisk oversigt og derefter følger beskrivelser af lokaliteter, der er forandret eller ikke længere eksisterer i Slagelse.

Bogen kan også bruges som guide for en vandring i byen.

Emil Jensen

Emil fortæller

Erindringer fra Haslev og omegn
Erindringsserien "Folk Fortæller" nr. 39.
Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder.
73 sider.

Emil Jensen (f. 1914) fortæller i sine erindringer om livet på Hasleveggen, om folk og steder, ikke mindst om Lysholm og kontakten til de store herregårde. Emil Jensen var i mere end 40 år ansat på SEAS, og så var han med til at oprette og organisere modstandskampen på egnen. En interessant detalje er beretningen om mindestenen i Præstelunden, hvor den korrekte historie om mindestenens tilblivelse nu meddeles.

Svend C. Dahl

Skolen i vest 1724-1999

Hyllinge Skole og skoledistrikt i 275 år.
Udgivet af Amtscentralen for Undervisning i Storstrøms Amt, Næstved.
100 sider.

Bogen er ikke kun en jubilæumsbog om Hyllinge Skole, idet den inddrager hele skoledistriktet for dagens Hyllinge Skole: Vallensved, Marvede og Hyllinge sogne.

Det er en meget udførlig beretning om institutionen, og for skolehistorisk interesserede har bogen et meget værdifuldt og interessant afsnit om De plessenske Skoler, hvor også fundatsen fra 1724 er gengivet.

Nytårgave

til Borupris' venner 2000.
Redigeret af Preben V. Andersen og Bertel Hansen.
31 sider.

Den årlige publikation fra foreningen Borupris' venner rummer et interessant interview med Varinka Muus, der i 1944 blev gift med SOE-chefen Flemming B. Muus hos sognefoged Chr. Pedersen i Tystrup. Derefter følger to artikler om amatørarkæologen Svend Dyre Rasmussen.

Poul Erik Nielsen

"Huset i Vemmelev" 1874-1999

Udgivet af "Huset".
34 sider.

Forsamlingshuset i Vemmelev - kaldet "Huset" blev opført 1874 af høker og kromand Niels Peter Monrad Thers, da kroen ikke havde den fornødne kapacitet til politiske møder under den politiske kamp.

Det særlige ved forsamlingshuset i Vemmelev er, at det ikke var foreningsejet, men blev opført af en privat bygherre.

Anna Bojsen-Møller

Eline Bojsens erindringer 1-3

Gyldendal.

1416 sider.

I 1985 udkom "Men størst er kærligheden", som var en redigeret udgave af Eline Bojsens erindringer. Nu foreligger hendes samlede manuskript med et værdifuldt sæt noter og kommentarer.

Eline Bojsen var gift med F. E. Bojsen, der var præst i Skørpinge-Fårdrup i årene fra 1837 til 1850, og derfor er hendes erindringer også af lokal interesse, men det store værk giver en anderledes opfattelse af 1800-tallet, og ikke mindst periodens religiøse liv.

Erling Petersen

Landsbyliv i tyverne

Erindringsfortællinger fra min sjællandske landsby.

Forlaget i Fuglebjerg.

104 sider.

Forfatteren til erindringsbøgerne "Dengang det var før" og "Dengang det blev senere" har skrevet en fortsættelse, hvor udgangspunktet er familiens ankomst til gården på Kyse mark, og derefter berettes om livet i landsbyen, fortalt således, at fremmede for landsbymiljøet og tiden i 1920'erne også kan have stor glæde af bogen.

Johanne Rask Larsen

Søndermarksslægten

Slægtsbog for Carl Valdemar Hansen.

Eget forlag.

396 sider.

Slægtsforskeren Johanne Rask Larsen, Reersø har samlet materialet om sin mands familie. Det er en omfattende bog, der har fået navn efter hans fødehjem på Rosted Søndermark ved Slagelse.

Helge Christiansen

Lokalhistorier

Kirke Sillinge.

10. samling

28 sider.

Hæftet indeholder en stor artikel om Bildsø Skole, tre erindringer, hvoraf den ene er om Helge Christiansens egen jul, samt nogle korte historier fra sognet og til sidste nogle muntre fortællinger under fællestitlen "Folk fortæller".

Hæftet indeholder også en meget udførlig indholdsfortegnelse over de 10 første årgange.

Flemming Hansen og Susanne Jensen

Tårnberg Sogn

50 års jubilæum 1949-1999.

Udgivet af menighedsrådet.

16 sider.

Pastor emer. Flemming Hansen fortæller om kirkens historie, særligt de sidste 50 år, og sognets nuværende præst, Susanne Jensen, om de unge og ældres forhold til kirken nu og førhen.

Hans Ole Mathiesen

Ture til middelalderens Danmark

Gyldendal.

192 sider.

Museumsinspektøren ved Spøttrup har udarbejdet en nyttig turguide til 150 bygninger fra middelalderen. Kirkerne er i klart overtal, men der er også mange verdslige bygninger fra den tid, som er værd at køre efter.

Fra det gamle Sorø amt omtales: Bjernede, Fjenneslev og Ørslev kirker samt Korsørtårnet, Tårnberg banke og kirke. Endvidere Pedersborg voldsted og kirke, Ringsted og Haraldsted, Slagelse og Antvorskov samt Sorø Klosterkirke.

Olaf Olsen

Danmark blev til

Forlaget Fremad.

108 sider.

Rigsantikvar Olaf Olsen kvitterede for Rosenkjærprisen med 6 radioforedrag med titlen, "Da Danmark blev til". Det er disse foredrag om vikingetiden med hovedvægt på nyeste forskning om Trelleborg, der nu er udkommet som bog.

Jens Branner

Opbrud

Historien om en far og hans søn.

Gyldendal.

288 sider.

Jens Branners erindringsbog om forholdet mellem ham og faderen H. C. Branner, beretter også om H. C. Branners ophold på Agersø i perioden 1939-1949, hvor han søgte fred til sit forfatterskab.

Svend Mogensen

Bal à Korsør

Eget forlag.

Konsul Svend Mogensen, Korsør har oversat den franske forfatter Claude Dunetons bog "Bal à Korsør", der handler om den franske forfatter Louis-Ferdinand Célines ophold ved Korsør i slutningen af 1940'erne.

Jørgen Nielsen

Korsør på tværs 2

Udgivet af Korsør Bibliotek.

80 sider.

Denne fortsættelse af Korsør på tværs fra 1995, indeholder en mangfoldighed af oplysninger, både gedigne historiske redegørelser, som det om forholdet mellem byen og jernbaneselskabet og så de mere muntre anekdoter om byen i stort og småt.

Jul i Skælskør 99

Redaktion: Steen Andreasen, Ib Marquardsen og Steen Olsen.

Jul i Skælskør er mere en historisk årbog for kommunen end et egentligt julehæfte. 17 historiske artikler, en fotoserie fra dronningens besøg samt forskelligt om årets gang lokalt.

Jul i Slagelse

Redaktion: John Sichel, Niels Michéelsen og Carsten Flink.

Udgiver: JS Publishing.

54 sider.

Bogen falder i to afsnit. Først en række historier om byen og omegnen, og derefter seks historier om julen, indsendt til artikelkonkurrencerne, for henholdsvis børn og voksne.

Sorø postkort 1885-1970

Udgivet af "Jul i Sorø's Venner"

132 sider.

Det er ikke alene en billedbog om Sorø. Museumsinspektør Helge Torm har skrevet to kapitler om henholdsvis Sorø i historisk lys fra samme periode som postkortene og om den topografiske udvikling, som Sorø har været igennem.

Poul Henrik Harritz

Danmarks småøer

Politikens Forlag.

275 sider.

Journalist Poul Henrik Harritz har gennemrejst de sjællandske småøer, og det er der kommet en bog ud af. Der omtales såvel ubeboede som beboede øer samt "landfaste" øer som fx. Glænø. Bogen er tænkt som vejledning for dem, der vil på ø-ferie.

Harald Andersen

Den hængte viking

Skalk nr. 4 - 1999 s. 18-19.

Sagnet om Hagbard og Signe analyseres i tid og rum. Er det oldtid eller middelalder, er det Sigersted eller et andet sted?

Henning Dehn Nielsen

Fortidsminder i Danmark

Sesam.

355 sider.

Endnu en håndbog med korte facts om synlige spor af fortiden. Mange lokaliteter er medtaget, men der er ikke meget nyt at hente for dem, der har tidligere udgivelser over samme emne.

Axel Bolvig

Kalkmalerier i Danmark

Sesam

238 sider.

Først har bogen et meget interessant afsnit om kalkmaleriernes historie, og derefter følger en grundig gennemgang af udvalgte kirker. Fra "vores" område er medtaget: Fjenneslev, Gerlev, Gimlinge og Slaglille kirker.

Mads Lidegaard

Danske søer og vandløb fra sagn og tro

Nyt Nordisk Forlag

288 sider.

Bogen åbner en dør til folkesagnetens verden, fastholder lokale kulturhistoriske værdier og er velegnet som guide til alle dele af landet. Fra Sorø amt er omtalt mange kilder, søer og åer.

Erik Kjersgaard

Møde med Danmarkshistorien

Sesam.

416 sider.

Om alle lokaliteterne, begivenhederne og personerne, der har været med til at forme vores historie op gennem tiderne. Fra Sorø amt er medtaget Trelleborg, Tårnborg, Haraldsted, Galgebakken, Hellig Anders, Slagelse og Holsteinborg.

Lillian Hansen (red.)

100 år med Socialdemokratiet i Korsør

Forsiden af dette jubilæumsskrift prydes af et jernbane- og færgemotiv fra et veterantog-arrangement, der blev holdt i forbindelse med jernbanefærgelukningen. Skriftet afspejler partiets historie gennem årene med omtale af samtlige socialdemokratiske borgmestre fra August Grevsen indtog borgmesterposten i 1917 og til den nuværende borgmester, Flemming Eriksen.

Roskilde Stiftsbog 1999

1. årgang, 164 sider.

Bogen indeholder artikler om folkekirken og indberetninger fra alle provstier.

Helge Nielsen og Peter Thomsen

Jubilæumsskrift

Hjemmeværnsdistrikt Vestsjælland

50 års jubilæum.

64 sider.

I anledning af Hjemmeværnets 50 års jubilæum den 1. april 1999 er der udgivet jubilæumsskrifter over hele landet. Dette er opbygget med en omhyggelig gennemgang af distriktets historie og de mange illustrationer gør jubilæumsskriftet indbydende.

Helge Nielsen

50 år

Hjemmeværnskompagni 5213, Slagelse.

64 sider.

Som ovenstående, men dette omhandler et enkelt kompagni, og går derfor mere i dybden. De 4 chefer, der har været gennem årene fortæller erindringer, og alle befalingsmænd er nævnt.

Kirsten Jensen

Livet ved banen

Næstved-Ringstedbanen gennem 75 år og Den Sjællandske Midtbane.

KJ Historisk Bogproduktion.

96 sider.

Tryk: Glumsø Bogtrykkeri.

Kirsten Jensen udgav i 1998 bogen om Tyvelse Pastorat i Præstø amt. Hun har nu lavet en flot bog, der fortæller jernbanehistorie i både Præstø og Sorø amter, men bogen har langt mere end lokal interesse. Den er forsynet med fine illustrationer i farver og sort/hvid.

Anders Bjørnvad

Krigens monumenter 1940-1945

Odense Universitetsforlag.

328 sider.

Et stort gennemillustreret værk med flotte farvebilleder af mindesten og gravsten fra hele landet. Fra Vestsjællands amt er der 20 sider.

Niels Stougaard

Sorø Sejlforening 1874-1999

34 sider. Illustreret.

Dette lille hæfte er udgivet i anledning af foreningens 175 års jubilæum. Redaktøren kommer godt igennem foreningens lange historie, der er suppleret med interessante erindringer.

Jul i Sorø

Udgivet af foreningen Jul i Sorøs Venner.

68 sider.

En smuk og oplysende bog som i de foregående år. Den er vel illustreret, og det er svært at fremhæve enkelte artikler blandt de mange. Men nævnes skal da en artikel om Sorø Amts Museums udgravninger på Akademigrunden i 1999 og Helge Jensens artikel om Simonsborg. Også en artikel om folkemindesamler Frederik Knudsen fra Krøjerup påkalder sig måske særlig interesse.

Årsberetning for 1999

Bestyrelsen har flere gange i det forløbne år overvejet en udmelding af Dansk Lokallhistorisk Forening (DLF). Igennem en årrække har det været således, at vi modtog et fast tilskud der svarede nogenlunde til det kontingent vi betalte.

Disse penge kom fra tipsmidlerne gennem Kulturministeriet direkte til DLF, det gør de ikke længere, nu tilgår der en pulje fra tipsmidlerne af en vis størrelse til Statens Arkiver, og det vil sige Rigsarkivaren, som skal administrere denne til brug for forskellige former for historisk virksomhed.

Da Rigsarkivaren ikke får et fast puljebeløb hvert år, tilgår der også DLF forskellige beløb.

Det beløb der tilgik DLF for 1999 var af en sådan størrelse, at de besluttede ikke at yde tilskud til de Historiske Samfund, men at disse kunne søge tilskud til forskellige udgivelser af publikationer.

Bestyrelsen følte, at på den baggrund, fik vi ikke tilstrækkeligt udbytte af at være medlem.

Efter drøftelser med DLF, der for år 2000 har fået forhøjet tilskuddet med 70.000 kr., er der udsigt til, at der fremover vil være mulighed for at yde et vist tilskud til de Historiske Samfund.

Bestyrelsen har derfor besluttet at fortsætte medlemskabet, og følge udviklingen tæt i de kommende år.

Året har været præget af de traditionelle udflugter og udgivelsen af vor årbog.

Generalforsamling blev afholdt tirsdag den 20. april på Ringsted Sognegård. Da Erik Stengaard ikke ønskede genvalg blev Preben Bækhave, Haslev, nyvalgt. Øvrige valg var genvalg.

Forårsturen gik til Traktormuseet i Eskildstrup og Middelaldercentret i Nykøbing F. Det var spændende at se den store samling af traktorer, og for næsten alle deltagerne i turen dukkede mange minder op, om oplevelser i ungdommen med en bestemt traktor og her var det nok mest Fergusonen, der var den populæreste.

Herfra kørte vi til Middelaldercentret. Det var ikke så mange år siden, vi havde været der sidst, men turudvalget havde valgt stedet på grund af "Middelalderåret". Det var en utrolig udbygning og udvikling, museet havde været igennem, siden vi var der sidst. Vi fik en virkelig professionel rundvisning, efter vi havde spist en spændende "Middelalderfrokost" med mjød til.

Efterårsturen gik til Bjernede og Fjenneslev kirker på en hel vidunderlig sensommerdag i september.

I Bjernede viste Erik Nielsen rundt og vort bestyrelsesmedlem Helge Jensen i Fjenneslev. Begge kirker har en spændende historie, og begge guider var i besiddelse af en fremragende viden til glæde for den store forsamling.

Efter rundvisning i Fjenneslev kirke inviterede Helge Jensen forsamlingen med til Hagbards høj, hvor han fortalte sagnet om Hagbard og Signe, hvilket en del af medlemmerne tog imod.

Årbogen 1999 blev præsenteret på Gjerdrup Hovedgård, idet en af artiklerne handlede om kaptajn Peter Christoffer Qvistgaard til Gjerdrup.

Godsejer Peter Melchior og hans moder Ninna Melchior havde givet tilladelse til, at vi måtte komme i parken og hovedbygningen og præsentere bogen for pressen, årbogsforfatterne og bestyrelsen. Årbogsredaktør Helge Christiansen fortalte kort om artiklerne i årbogen og dette

års hovedartikel var tidligere landbrugsminister Poul Christensens erindringer, han blev minister i 1909 i det første Zahle ministerium. Ole G. Nielsen havde sørget for det traditionelle traktement med kransekage og portvin.

Jeg vil gerne slutte med en tak til pressen for ikke mindst god dækning af vor præsentation af årbogen og til bestyrelsen for et godt samarbejde.

Preben V. Andersen.

Love for Historisk Samfund for Sorø Amt

- § 1. Samfundets formål er at styrke og bevare den historiske interesse og fremdrage historiske begivenheder i det gamle Sorø amt.
- § 2. Formålet søges opnået ved at afholde offentlige møder med historiske foredrag rundt om i amtet, med udflugter, samt ved at udgive årbog - og om muligt - mindre skrifter, der indeholder skildringer vedrørende amtet og dets historie. Årbogen tilsendes medlemmerne.
- § 3. Man kan blive medlem af samfundet ved at indmelde sig hos et af bestyrelsens medlemmer, og man er stemmeberettiget én måned efter indmeldelsen. Kontingentet fastsættes af generalforsamlingen.
- § 4. Samfundet ledes af en bestyrelse på mindst 7 og højst 11 medlemmer. De vælges på generalforsamlingen ved almindelig stemmeflerhed for 2 år ad gangen, således at der årlig afgår skiftevis mindst 3 og 4 og højst 5 og 6. Bestyrelsen konstituerer sig med formand, næstformand, sekretær og kasserer og nedsætter arbejdsudvalg.
- § 5. Årbogen udsendes i efteråret samtidig med opkrævning af kontingentet. Dens udgivelse varetages af et redaktionsudvalg bestående af en redaktør og 2 medlemmer.
- § 6. Regnskabsåret følger kalenderåret. Regnskabet revideres af 2 revisorer, der vælges på generalforsamlingen for 2 år.
- § 7. Generalforsamlingen holdes om muligt i forbindelse med et foredragsmøde. Den sammenkaldes med mindst 8 dages skriftligt varsel. Afgørelser på generalforsamlingen træffes ved almindelig stemmeflerhed. Ændringer i lovene skal dog for at være gyldige vedtages med mindst 2/3 del af de afgivne stemmer. Den ordinære generalforsamling må ikke holdes 2 år i træk på samme sted. Dagsordenen til den årlige generalforsamling skal indeholde mindst følgende punkter:
  - 1. Bestyrelsens beretning.
  - 2. Aflæggelse af regnskab.
  - 3. Indkomne forslag.
  - 4. Forelæggelse og vedtagelse af budget.
  - 5. Valg.
- § 8. Ekstraordinære generalforsamlinger kan afholdes, når bestyrelsen eller mindst 15 medlemmer ønsker det. I sidste tilfælde skal bestyrelsen indkalde den forlangte generalforsamling senest 3 uger efter begæringens modtagelse.
- § 9. Forslag til behandling på generalforsamlingen må i skriftlig form forelægges for bestyrelsen senest 3 dage før generalforsamlingens afholdelse.
- § 10. For at Samfundet kan opløses, skal der på den ordinære generalforsamling være 2/3 af de fremmødte, som stemmer herfor. Såfremt dette er tilfældet, skal der afholdes en ekstraordinær generalforsamling senest 14 dage efter den ordinære, hvor over halvdelen af de fremmødte skal stemme herfor.
- § 11. Hvis Samfundet bliver opløst, skal dets ejendele overgå til offentligt arkiv eller samling, så vidt muligt inden for det gamle Sorø amts grænser. Denne bestemmelse kan ikke senere forandres.

Disse love er trådt i kraft 3. maj 2000.

Driftsregnskab fra 1/10 1998-30/9 1999

INDTÆGTER

Kontingent	50.400,00
Salg af ældre årbøger	735,00
Tilskud offentlige	6.500,00
Tilskud private/gaver	3.510,00
Møder	0,00
Ture	0,00
Renter	774,08
Indtægter ialt	61.919,08

UDGIFTER

Brochure	225,00
Trykning af årbog	50.448,75
Porto	4.664,25
Medlemsadministration	5748,75
Gebyrer	1.669,50
Bestyrelse	820,00
Møder	610,00
Ture	129,20
Gaver	329,50
Honorarer	914,50
Kontingent DLF	0,00
Diverse	0,00
Udgifter ialt	65.559,45
Årets resultat	-3640,37

STATUS

	Aktiver
Indestående giro 30/9 99	2.795,90
Indestående sparekasse 30/9 99	12.556,60
Tilgode	6.500,00
Boglager	10.000,00
Aktiver ialt	31.852,50

EGENKAPITAL + GÆLD

Gæld	229,20
Saldo 1/10 1998	35.263,67
Resultat	-3.640,37
Passiver i alt	31.852,50

Revisionspåtegning 14/4 2000

Udgifts- og indtægtsbilag er gennemgået. Der er intet fundet at bemærke. Indestående på giro og sparekassebøger er afstemt.

sign. *Lena Kristensen*

sign. *Lars Hansen*

Følgende har givet tilskud i regnskabsåret 1998/99:

Vestsjællands Amt	5.000,00
Slagelse kommune	1.500,00
Den lille Bikube	500,00
Østifterne	3.000,00

Nye medlemmer pr. 30/5 2000:

1. Andersen, Svend-Ole, Aasbjerggaard, Høedvej 59, 4174 Jystrup
2. Barsøe, Holger, Snedkervej 11, 1.tv., 4200 Slagelse
3. Belling, Hans, Egebjergvej 88, Sørbymagle, 4200 Slagelse
4. Bryndum, Jensine, Etterbjergvej 28, 4200 Slagelse
5. Burchardt, Hans, Dyrcheget 6, 4220 Korsør
6. Frederiksen, Inge, Sorøvej 39, 4230 Skælskør
7. Gottlieb, Gerda, Banevej 8, 4180 Sorø
8. Historisk Bogproduktion, K.J., Sasserbrovej 26, 4173 Fjenneslev
9. Jensen, Kirsten, Nygade 28, 2. th., 4220 Korsør
10. Kristiansen, Erling, Østerbro 48, 4200 Slagelse
11. Kümler, Anni, Holbergvej 4, 4180 Sorø
12. Mørck, Karin, Kildebakken 14, 4700 Næstved
13. Worm, Hans, Amtstue Allé 4, 4100 Ringsted

